

Rudolf Steiner

Aquinoi Tamás filozófiája

I. Fejezet

Tamás és Ágoston

Olyan témáról kívánok most beszélni, amelyet rendszerint csak formális oldalról szoktak szemlélni és amelynek tartalmát abban látják, hogy alapjául szolgált a középkori filozófia világnézetének, illetve megszabta ennek a középkori világnézetnek a kereszténységhez való viszonyát. Mivel pedig a dolgoknak ez az oldala újabban, -egy bizonyos értelemben- újra felszínre került azáltal, hogy XIII. Leó pápa felszólította klérusa képviselőit, hogy a tomizmust tegyék az egyház hivatalos filozófiájává. Ennek következtében témánknak ebből a szempontból is jelentősége van.

De most nem csak erről a formális oldalról szeretném szemlélni a dolgot, amely mint középkori filozófia, Albertus Magnus és Aquinói Tamás körül kristályosodik ki, hanem szeretném kimutatni ennek mélyen fekvő történelmi hátterét is, amelyen ez a jelenleg elég szűkmarkúan méltatott filozófiai mozgalom kisarjadt. Aquinói Tamás a XIII. században egészen mélyreható módon kísérli meg, az összvilággép megismerésének problémáját megismerni, mégpedig olyan módon, amelyet -ezt meg kell állapítani- ma nagyon nehéz gondolatban követni, mert olyan előfeltételek merülnek fel, melyek a jelenkor emberénél alig találhatók meg, még ha filozófusok is. Szükséges, hogy bele tudjunk helyezkedni Aquinói Tamás gondolkodásmódjába, úgyszintén előfutárainak és követőinek gondolkodásmódjába, hogy ezáltal megtudjuk, miként tekintjük, hogyan vegyük a fogalmakat. Hogyan éltek ezek a fogalmak, ezeknek a középkori embereknek a lelkében, akikről tulajdonképpen csak meglehetősen külsődlegesen számol be a filozófia története.

Ha most egy bizonyos oldalról fejtegetéseim középpontjára, Aquinói Tamásra tekintünk, azt lehetne mondani, hogy benne egy olyan személyiséggel találkozunk, aki a középkori keresztény filozófia főáramlatát illetően, mint személyiség tulajdonképpen egészen eltűnik. Végző fokon csak képviselője annak, ami egy széles világnézet áramlásában él és amelyet bizonyos univerzalitással éppen ő juttat kifejezésre. Innen van az, hogy ha a tomizmusról beszélünk, szemünket valami rendkívüli személytelenre irányíthatjuk, ami tulajdonképpen csak megnyilatkozik Aquinói Tamás személyiségén keresztül.

Ezzel ellentétben, egy csorbíthatatlan személyiség áll előttünk, mindazzal, ami egy személyiségben éppen kifejezésre jut, ha fejtegetésünk középpontjába a tomizmus előfutárát, Ágostont helyezzük. Ágostonnál minden személyes. Aquinói Tamásnál pedig tulajdonképpen minden egészen személytelen. Ágostonnál egy küzdő emberrel van dolgunk, Aquinói Tamásban valójában a középkori egyházzal találjuk magunkat szemben, amely megállapítja a maga viszonyát az Éghez, a Földhöz, az emberhez, a történelemhez stb. És amely bizonyos korlátok között, mint egyház fejeződik ki Aquinói Tamás filozófiája által.

Egy jelentős esemény van a kettő között. És anélkül, hogy tekintetünket ne irányítanánk erre az eseményre, lehetetlen ennek a két középkori személyiségnek az egymáshoz való viszonyát megállapítani. Ez az esemény nem más, mint Origenész eretnekké nyilváníttatása, Jusztiniánusz császár sugalmazására. Ágoston világnézetének teljes színezete csak akkor lesz érthető, ha az egész történelmi hátteret -amelyből Ágoston kiküzdte magát- szemügyre vesszük.

Ez a történelmi háttér azonban ténylegesen egészen más lesz azáltal, hogy egy hatalmas befolyás -mert ténylegesen hatalmas befolyás volt, dacára mindannak, amit a filozófia történetében róla mondanak- a nyugatra nézve megszűnik. Az tudniillik, amely az athéni filozófiai iskolából indult ki, amely lényegében egészen a VI. századig virágzott, onnan kezdve pedig hanyatlott, azonban valami visszamaradt belőle. De ez a visszamaradt rész, a Nyugat filozófiai áramlatában egészen más, mint amilyen Ágoston idejében volt, amilyenben ő elevenen benne állt. Kérem vegyék figyelembe, hogy most inkább csak bevezetést tartok és később tárgyalom az Aquinói Tamásban rejlő tulajdonképpeni mélységeket. És hogy a valódi cél, amiért ezt mind előhozom, -amit mondani akarok- csak a harmadik fejezetben fog egészen világosan előttünk állni.

Mert a középkor keresztény filozófiáját, nevezetesen a tomizmust illetően, egészen különös helyzetben vagyok. Nyilvános előadásokon is többször említettem már, hogy hogyan jártam egyszer, amikor proletár hallgatók előtt kellett előadnom azt, amit igazságnak kell tekintenem a Nyugat történetének menetében. Ez oda vezetett, hogy noha a hallgatóság között igen nagy számban voltak, akik a feltárt igazságot magukévá tették, mégis a proletár mozgalom vezetői a XIX. és XX. század fordulóján arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem valódi marxizmust adunk elő. És dacára annak, hogy hivatkoztam arra, hogy a jövő emberiségének tulajdonképpen valami olyasfélé, mint a tanszabadság, el kellene ismernie, azt felelték akkor, azon a bizonyos ülésen: ez a párt nem ismer tanszabadságot, csak ésszerű kényszert. És tanítási tevékenységem közöttük befejeződött, noha igen tekintélyes számban regrutálódtak tanítványok a proletárok közül.

Hasonló módon jártam egy másik helyen, ahol úgy 19-20 évvel ezelőtt a teizmusról és mindarról, ami - mint középkori filozófia - hozzá kapcsolódik, akartam beszélni. Ez volt az az idő a XIX. és XX. század fordulóján, amikor a monizmus virágzásának tetőpontjára jutott. Mint a monizmusnak egy különös színezete, látszólag egy szabad, független világnézet ápolására, de alapjában véve mégis csak ennek a materialista színezetű monizmusnak az ápolására alapították abban az időben Németországban a Giordano Bruno Szövetséget. Lehetetlen volt számomra magamévá tenni azt a sok üres frázist, ami akkor monizmusként a világot járta és ezért a berlini Giordano Bruno Szövetségben egy előadást tartottam a tomizmusról. Ebben az előadásban igyekeztem kimutatni, hogy a tomizmusban egy igazi spirituális monizmust kapunk és hogy ez a spirituális monizmus az elképzelhető legélesebb elméjű gondolkodás által nyilatkozik meg. Olyan éles elméjű gondolkodás által, amelyről az újabb -a Kant-i filozófia hatása alatt álló protestantizmusból kisarjadó- filozófiának alapjában véve sejtelve sincs és amelyhez minden esetre hiányzik az erő is.

Így a monizmusmal is elrontottam a dolgomat. Nehéz dolog ma úgy beszélni valamiről, hogy magából a tényből kiindulva beszéljünk és ne valamely pártszínezetnek álljunk a szolgálatában. Azokról a jelenségekről szeretnék tehát beszélni a következőkben, amelyeket említettem.

Ágoston személyisége úgy helyezkedik bele a IV.-V. századba, mint egy eminens értelemben vett küzdő személyiség. A küzdelemnek a módja az, ami mélyen belevésődik az ember lelkébe, ha képesek vagyunk ennek a küzdelemnek a sajátos természetébe belehatolni.

Két olyan kérdés áll nagy erősséggel Ágoston lelke elé, amelyről ma, amikor a tulajdonképpen megismerési és lelki kérdések elhalványultak, sejtelmünk sincs. Az első kérdést szavakba öntve így jellemezhetnénk: küzdelme közepette az igazság lényege felé törekszik Ágoston, afelé, amelyet támasztó erőként és a lelkét megtöltő igazságként elismerhet az ember? A második kérdés: hogy lehet megmagyarázni a világban, -amelynek mégis csak akkor van értelme, ha legalább valami köze van a világ céljának a jóhoz- a gonosz jelenlétét? Hogy magyarázható meg, hogy az emberi természetben benne van a gonosz fullánkja és az, hogy ez a gonosz tulajdonképpen - legalább is Ágoston nézete szerint- soha sem némul el, soha nem szűnik meg, még akkor sem, ha az ember őszinte és becsületes törekvéssel indul a jó felé.

Nem hiszem, hogy közelebb jutunk Ágostonhoz, ha ezt a két kérdést olyan értelemben vizsgáljuk, ahogy a jelen kor átlagembere teszi, még ha filozófus is. Ennek a két kérdésnek azt a különös színezetét kell megkeresnünk, melyet a IV. és V. század emberei magukra öltöttek. Hiszen Ágoston belsőleg mozgalmas, mondhatnánk kicsapongó életet folytatott. Mozgalmas és kicsapongó életéből újból és újból, szüntelenül felmerül ez a két kérdés.

Ágoston egy kettősségben áll benne: apja pogány, anyja jámbor keresztény. Anyja semmiféle fáradságot nem kímélve, igyekszik fiát megnyerni a kereszténység számára. A fiú egyelőre csak bizonyos komolyság iránt mutat fogékonyságot és ez a komolyság, a manicheizmus felé sodorja. Később még vetünk néhány pillantást erre a világnézetre, amely Ágoston látókörébe lépett, amikor korhely élete egészen megváltozik s az életkomolyság útjára lép. Később azonban, -természetesen csak évek múlva- egyre inkább elfordul a manicheizmustól és elhatalmasodik rajta -nem lelkének ösztönzésére vagy valamilyen absztrakt magasságból érkezően, hanem az akkori filozófiai élet állásából kifolyóan- egy bizonyos kételkedés, amelybe egyidőben a görög filozófia is beletorkollott és amely állapot egészen Ágoston idejéig tartotta magát.

De most, egyre inkább háttérbe szorul a kételkedő látásmód, ami Ágoston számára végeredményben csak arra volt való, hogy kapcsolatba hozza őt a görög filozófiával. De tény az, hogy a kételkedés egy ideig kétségtelenül befolyást gyakorol az ő szubjektivitására és egész lelki

beállítottságára. A kételkedés abba az irányba vezet, amelyet a filozófia történetében rendszerint neoplatonizmusnak neveznek. És Ágoston sokkal többet kap a neoplatonizmustól, mint ahogy azt általában gondolják. Ágoston küzdelmét és személyiségét csak akkor tudjuk felfogni, ha megértjük, hogy az ő lelkét milyen nagy mértékben eltöltötte a neoplatonista világnézet.

És ha objektíven mélyedünk el Ágoston fejlődésének szemlélésébe, akkor megállapíthatjuk, hogy a neoplatonizmusból a kereszténységbe való átmenetekor, aligha tapasztalható törés az ő lelkében. Annál inkább azonban akkor, amikor manicheista nézeteit platonista felfogással cserélte fel. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy neoplatonikus maradt Ágoston bizonyos tekintetben végig. Amennyire azzá válhatott, olyan mértékben maradt is. Csak bizonyos mértékig válhatott ugyanis azzá. És mert csak bizonyos mértékig válhatott neoplatonikussá, vezette őt a sorsa odáig, hogy megismerkedjék Krisztus Jézussal.

És itt tulajdonképpen nincs semmiféle különösebb ugrás, hanem egy egészen természetes továbbfejlődés, mely Ágostont a neoplatonizmusból a kereszténységbe viszi. Úgy, ahogy Ágostonnál a kereszténység jelentkezik, úgy, ahogy benne ez a kereszténység él, nem lehet megítélni az ő kereszténységét anélkül, hogy ezt ne hozzák vonatkozásba a manicheizmussal, ezzel a sajátos formával, amely a régi pogány világnézetet és ezzel együtt az Ó-Testamentumot, a zsidóságot le akarja győzni.

A manicheizmus abban az időben, amikor Ágoston felnő, olyan világnézeti áramlat Észak-Afrikában, ahol ő nevelkedik, melyet a nyugatiak közül már sokan elfogadtak. Körülbelül a III. században keletkezett a manicheizmus. Ázsiában, a perzsa Mani alapította. Az utókor rendkívül keveset tud a manicheizmus történetét illetően. Ha jellemezni akarjuk a manicheizmust, azt kell mondanunk, hogy fontosabb ennek a világnézetnek az egész magatartása, mint szószerinti tartalma. A manicheizmusnak mindenekelőtt az a sajátossága, hogy érzéketlen az emberi átélés kétoldalúsága, a szellemi és a materiális oldala iránt. Ezeknek a szavaknak: szellem és matéria, a manicheizmusban nincsen értelme. A manicheizmus abban, ami az érzékeknek materiálisan megjelenik, szellemet lát és nem emelkedik a fölé, amit az érzékek felfoghatnak, amikor a szellemről beszél.

Sokkal intenzívebb mértékben -mint ahogy azt általában gondolja a mai absztrakt és intellektuális világ- vonatkozik a manicheizmusra az, hogy a csillagokban és azok járásában tényleg szellemi jelenségeket, szellemi tényeket lát és hogy a Nap-titokban egyúttal azt látja, ami -mint szellemi, mint spirituális- itt a Földön történik. Egyrészt materiáról, másrészt szellemről beszélni a manicheizmusban, értelmetlen dolog. Ezért számára a szellemi egyúttal megnyilatkozik a materiában, és az, ami materiálisan jelentkezik, egyben szellemi.

A manicheizmus számára így egészen magától értetődő, hogy az asztronómiai és általában a világ-jelenségekről úgy beszél, mint ahogy az erkölcsről és az emberi fejlődés során fellépő történésekről. Így a manicheizmusban, -sokkal inkább mint gondolnánk- a fény és a sötétség ellentéte, -amit világnézetébe belehelyez, valami óperzsát utánozva- magától értetődő szellemi valóság, és magától értetődő az, hogy a manicheizmus még úgy beszél a Napról, ami láthatóan az égbolton mozog, mint amelynek a morális létezőkhöz (entitásokhoz) és az emberiség fejlődésében benne rejlő morális impulzusokhoz valami köze van. És magától értetődő, hogy ennek a morál-fizikainak, -ami az égbolton átvonul- az állatövi jegyekhez való viszonyáról is beszél, mégpedig úgy, mint tizenkét lényről, melyek által az őslény, a világ ősfény-lénye specializálja a saját tevékenységét.

De még van valami más sajátossága is a manicheizmusnak. Az emberre tekint, de egyáltalán nem úgy látja az embert, mint mi. Mi az embert egy bizonyos értelemben, a földi teremtés koronájának tekintjük. S gondolkozzék bár az ember többé-kevésbé materiálisan vagy spirituálisan, az embernek az ember úgy jelenik meg ma, mint egyfajta koronája a földi teremtésnek. Az embervilág, mint a legmagasabb világ, vagy legalábbis betetőzője az állatvilágnak.

A manicheizmus ezt nem fogadja el. Az ő számára az, ami, mint ember a Földön jár és az ő idejében még járt, tulajdonképpen csak sovány maradéka annak, aminek a Földön az isteni fény által lennie kellett volna. Egészen más valamivé kellett volna az embernek válnia, mint amilyen a mai Földön-járó ember. Az, ami most, mint ember a Földön jár, úgy keletkezett, hogy az őseredeti ember, akít a fény szelleme a sötétség démonai elleni harcban erősítésül magának teremtett, ez az őseredeti ember a sötétség démonai elleni harcát elvesztette, de a jó hatalmak áthelyezték őt a Napra, vagyis magához fogadta a fény birodalma. De a démonoknak mégis sikerült bizonyos mértékben ennek az őseredeti, Napba menekült igazi embernek egy darabját elrabolni és ebből a földi emberi nemet

megalkotni. Ezt a földi emberi nemet, amely így, mint egy rosszabb, silányabb változataként jár a Földön annak, ami itt a Földön egyáltalán nem is élhetne, mert a nagy szellemi harcban a Napra kellett áttétetnie. Hogy újból visszavezesse az embert eredeti rendeltetéséhez, -amely ilyen módon, mint rosszabb változat él a Földön- jelent meg azután a Krisztus-lény és az Ő tevékenysége által kell hogy elvétessék a Földtől a démonikus hatás.

Nagyon jól tudom, hogy mindaz, amit a mai nyelvhasználatban erről a világnézetéről még szavakba lehet foglalni, tulajdonképpen alig lehet elegendő, mert az egész, a lelki átélés alapjaiból tör a felszínre és ez a lelki alap a maitól lényegesen különbözik. De a lényeges, amit ma fontosnak kellene tekinteni az az, amit már kiemeltem. Mert bármilyen fantasztikusnak látszódjék, amit így elmondok, a manicheizmus felfogása szerint a Föld fejlődésének folyamáról, a manicheizmus ténylegesen így képzelte el ezt. Tehát nem, mint valami olyant, amit csak a szellemben kellene látni, hanem mint valamit, ami úgy, mint egy érzékinek nevezett mai jelenség, a fizikai szem előtt, egyidejűleg mint szellemi játszódik le.

Ez volt az első, ami rendkívül hatott Ágostonra. És a problémák, amelyek Ágoston személyiségéhez kapcsolódnak, tulajdonképpen csak azáltal világosodnak meg, ha a manicheizmusnak ezt a hatalmas hatását, szellemi-anyagi princípiumát szemügyre vesszük. Miből indul ki hát Ágoston elégedetlensége a manicheizmust illetően? Tulajdonképpen nem abból, amit misztikus tartalomnak nevezhetnénk, ahogy ezt jellemeztem, hanem ez a ki nem elégítettsége a manicheizmus magatartásából származik. Először, bizonyos értelemben megragadta Ágoston, szimpatikusan érintette az érzéki szemléletesség és képszerűség, amellyel ez a nézet elébe lépett. Azután azonban megmozdult benne valami, ami éppen ezzel a képszerűséggel, amellyel a materialist szellemileg és a szellemit materialisan szemlélte, nem lehetett megelégedve. Itt csak akkor tudunk eligazodni, ha attól, amit sokszor pusztán formális szemléletnek tekintünk, áttérünk a reálisra s ezt cselekedvén belátjuk, hogy Ágoston éppen az az ember, aki alapjában véve a középkor emberéhez és talán az újkor emberéhez is már hasonlóbb volt, mint ahogy lehetett azokhoz az emberekhez, akik lelki hangulatuk révén természetes hordozói voltak a manicheizmusnak. Ágostonban már van valami, amit a lelki élet megújulásának szeretnék nevezni.

Más alkalmakkor, nyilvános előadásokon is rámutatam már arra, ami itt tekintetbe veendő. A mai intellektuális, absztraháló időnkben ugyanis, általában úgy látják az emberek, hogy abban, ami történetivé válik valamelyik században, az előző század hatását kell keresni. Abból kell származnia ennek a mindenkori jelenleginek, amit az előző század nyújtott és így tovább. Ezzel szemben az individualizálódott embernek tisztára értelmetlenség azt mondani: az, ami a tizenharmadik-tizennegyedik évében történik, pusztán annak a hatása, ami benne a tizenharmadik-tizennegyedik évében lejátszódott. Mert közben van az, ami az emberi természet legmélyebb mélységeiből dolgozza fel magát, ami nem csak pusztán hatása az előző történéseknek olyan értelemben, ahogy az ok és az okozat viszonyáról általában beszélni szoktunk, hanem az ember lényéből kisarjadó nemi érettség tényeként helyezkedik bele az életbe.

És az emberi fejlődés más időszakában, az individuális emberi fejlődés különböző korszakaiban is el kell ismerni a fejlődésnek ilyen ugrásait, hogy valami a mélységből a felszínre küzd magát és nem lehet azt mondani: ami történik, csak közvetlen, egyenes vonalú hatása annak, ami megelőzte. Ilyen ugrások az össz-emberiség életében is végbemennek. És el kell fogadnunk, hogy egy ilyen ugrás előtt volt a manicheizmus és ilyen ugrás után volt az a lelkiállapot, az a lelki magatartás, amelyben Ágoston is benne állott.

Ágoston egyszerűen nem tudott megnyugodni a manicheusok által látott materialis-szellemiben, igyekezett fellendülni egy tisztán szellemihez, ahhoz, ami pusztán a szellemben alkottatott meg és pusztán szellemben szemlélhető. Valami sokkal érzékítőlt mentesebbhez kellett felemelkednie, mint amihez egy manicheus eljuthatott. Ezért kellett elfordulnia a manicheizmus képszerű szemléletes világnézetétől. Ez volt az első, ami lelkében intenzíven élt.

És kiolvashatjuk szavaiból: „Hogyha Istenre gondoltam, testtömegeket kellett elképzelnem és azt hinnem, hogy nem létezhetik más, csak ilyesmi. Ez volt a legnyomósabb, majdnem egyetlen oka a tévedésnek, amit nem kerülhettem el”. Ezzel arra az időre utal, amikor a manicheizmus a maga érzéki-szellemi és szellemi-érzéki mivoltával ott élt a lelkében és tévedésnek minősíti életének ezt a szakaszát. Szükséges volt valamire, amire felnézhetett, mint olyanra, ami az emberlény mivoltának az alapja. Szüksége volt valamire, ami nem olyan közvetlenül

látható, -érzéki-szellemi- az érzéki világmindenségben, mint a manicheusok princípiumai. Mint ahogy nála minden intenzíven, komolyan és erőteljesen küzdi fel magát a lélek felszínére, azonképpen ez is: kérdeztem a Földet és ő mondá, én nem vagyok az, és minden, ami rajta volt, ugyanezt vallotta.

Mit kérdez Ágoston? Azt kérdezi, hogy: mi a tulajdonképpeni isteni? És kérdezi a Földet és az azt mondja neki: én nem vagyok az. A manicheizmus szerint így feleltek volna, mint a Föld, amennyiben az, ami isteni, a földi működés által megnyilatkozik. És Ágoston tovább mondja: kérdeztem a tengert és a szakadékokat, és mindent, ami eleven magukban rejtenek: mi nem vagyunk a te Istened, -felelték- keresd felettiünk. Kérdeztem a lengő levegőt és szólt az egész légkör, az összes benne élőkkel: a filozófusok, akik bennünk keresték a dolgok lényegét, tévedtek, mi nem vagyunk az Isten. Tehát sem a tenger, sem a légkör, semmi, ami érzékileg látható. Kérdeztem a Napot, a Holdat és a csillagokat. Azt mondák: mi nem vagyunk az Isten, akit te keresel.

Így kemény küzdelem árán kilábal Ágoston a manicheizmusból, ennek éppen azon eleméből, amit tulajdonképpen, mint legjelentősebbet -legalább is ebben az összefüggésben- jellemeznünk kell. Egy érzékitől mentes szellemit keres Ágoston és az emberi lélek fejlődésének éppen abban a korszakában teszi ezt, melyben a léleknek el kell szakadnia az érzékiné, mint egyúttal szelleminek és a szelleminek, mint egyúttal érzékiné a pusztá szemléletétől. Ebben a tekintetben különben teljesen félreismerik a görög filozófiát is.

És azért értik meg olyan nehezen az én *Ratsel der Philosophie* című könyvem elejét, mert abban megkísértem úgy jellemezni a görög filozófiát, mint amilyen. Mikor a görög ember ideákról, fogalmakról beszél, amikor Platón így beszél, akkor a mai ember azt hiszi, hogy Platón vagy a görög ember általában az ideán ugyanazt érti, amit mi manapság mint gondolatot vagy ideát jelölünk meg. Ez nem így van, mert a görög úgy beszél az ideákról, mint valamiről, amit ő a külvilágban észlel, mint ahogy a színekről és a hangokról, ezekről a külvilági észleletekről beszél. Az, ami a manicheizmusban átalakult egy keleti niánsszal, az alapjában véve megtalálható az egész görög világszemléletben. A görög látja az ideát, mint a színt. És még megvan lelkében az az érzéki-szellemi, szellemi-érzéki átélés, ami nem ér föl az érzékitől mentes szellemihez, bárhogy is fogjuk föl, mint pusztán elvontat, vagy lelkünk reális tartalmát, -ezt a pillanatban nem akarjuk eldönteni- az egész, amit mi a lélek érzékitől mentes átélésnek nevezünk, olyan valami, amivel a görög ember még nem számolt. Ő abban az értelemben mint mi, még nem vont határvonalat a gondolkodás és a külső érzéki észlelet között. Az egész plátói filozófiát illető megítélésünket tulajdonképpen korrigálni kellene ebből a szempontból, hogy megkaphassuk ennek igazi arculatát.

Ezek szerint a manicheizmus csak keresztény formációja annak, ami a görögországban volt. Nem értjük meg azt a nagy zsenit, aki a görög filozófiát lezárta, -Arisztotelészt- ha nem tudjuk, hogy amikor ő fogalmakról beszélt, noha egészen szorosán az érzékitől mentes elvont megértés határán áll, alapjában véve mégis a még benne rejlő tradíció értelmében beszél. Annak értelmében tudniillik, ami a fogalmakat még az érzéki világ körzetében látta, éppen úgy, mint az észleleteket. Ágoston, -egyszerűen annak a nézőpontnak következtében, amelyet az emberi lelkek az ő korában magukénak vallottak, reális folyamatok következtében, amelyek az emberi lelkekben lejátszódtak, amelynek közepette úgy állott Ágoston, mint egy különös, kiemelkedő személyiség- egyszerűen kénytelen volt már nem úgy, pusztán a lélekben ítélni, -mint a görög- hanem kényszerülve volt az érzékitől mentes gondolkodáshoz felemelkedni, olyanhoz, amelynek megvan a tartalma akkor is, ha nem beszélhet a földről, a levegőről, a tengerről, a csillagokról, a Napról és a Holdról. Olyanhoz, amelynek egy nem szemlélhető tartalma van. És egy olyan isteni után törekedett, amelynek egy ilyen, nem szemlélhető tartalma van.

Most olyan filozófusok és világnézetek hatáskörébe került, akik és amelyek, tulajdonképpeni mondanivalójukat egészen más nézőpontból, az előbb jellemzett érzéki-érzék feletti nézőpontból magyarázták. Nem csoda, hogy mivel ezek a lelkek bizonytalan módon olyan valami után törekedtek, ami elérhető volt, mivel jelen volt, csak azt találhatták meg, amit nem tudtak. Másoldalról az az érzés, hogy a valóság biztos talaján áll és választ kaphat a gonosz eredetére vonatkozó kérdésére, olyan erős volt Ágostonban, hogy lelkébe igen jelentősen behatolt az a világnézet, amely mint neoplatonizmus, a görög filozófia fejlődésének végső kimenetelénél áll, amelyet Plotinos neve fémjelez és amely történetileg is elárulja, amit alapjában véve Platón dialógusai és még kevésbé az arisztotelészi filozófia nem tesznek meg, elárulja nekünk, hogy miként zajlik le a lelki élet, mi megy végbe a lélekben, amikor egy bizonyos bensőségességet, egy normális állapotban való túljutási

lehetőséget keres. Plotinos, -mint egyik utolsó képviselője egy emberfajtának, amely a megismeréshez, a lélek belső életéhez egészen más utakra fordul annál, amit általában utóbb értettek, amelyről később némi sejtelmet kifejlesztettek- úgy jelentkezik itt, hogy a mai embernek tulajdonképpen fantasztának tűnik. Plotinos éppen azok számára, akik többet-kevesebbet magukévá tettek a középkori skolasztikából, úgy jelenik meg, mint egy megátalkodott rajongó, mint egy veszedelmes rajongó.

Ezt ismételten volt alkalmam átélni. Öreg barátom, Knauer Vince benedekrendi szerzetes, aki egy filozófiatörténetet írt, továbbá egy könyvet a filozófia főbb problémáiról Thales-tól Hammerlingig, maga volt a megtestesült szelídség. Ez az ember tulajdonképpen sohasem szitkozódott, hacsak az ember a neoplatonista filozófiáról nem beszélt. Ilyenkor azonban dühös lett és szitkozódott szörnyű módon, szidta Plotinost, a veszedelmes rajongót. És Brentano, a szellemes arisztotelikus és empirikus, aki még a középkori filozófiát is rendkívül mélyen és alaposan élte át lelkében, írt egy könyvecskét: Milyen filozófus alkot néha korszakot címen és ebben tulajdonképpen ugyancsak szidja Plotinost, mert az a filozófus, az az ember, aki Brentano szerint veszedelmes rajongóként, a görög kor elmúltával korszakot (epochát) alkotott. Tényleg nagyon nehezen tudja megérteni Plotinost egy mai filozófus.

Erről a III. századbéli filozófusról a következőt kell mondanunk: az, amit mi értelmünk tartalmaként átélünk, mint a világról alkotott fogalmaink összességét, az az ő számára teljesen más valami, mint a mi számunkra. Mi az érzéki észleleteinkkel fogjuk fel a világot, majd ezeket az érzéki észleleteket elméleti (absztrakciós) úton fogalmakba öntjük és ezeknél a fogalmaknál megállunk. Ezek a fogalmak, mint belső lelki élmények, bennünk vannak és ha a jelenkor átlagemberei vagyunk, akkor többé-kevésbé tudjuk, hogy elméletünket (absztrakciónkat) mintegy a dolgokból vontuk ki. A lényeges az, hogy itt befejezzük tevékenységünket, figyelmünket az érzéki tapasztalat felé fordítjuk és tevékenységünket beszüntetjük ott, ahol megalkotjuk fogalmaink, ideáink summáját.

Ez Plotinos számára nem így volt. Plotinos számára az érzéki észleletek egész világa alapján véve alig volt jelen. Az azonban, ami az ő számára valami volt, amiről ő úgy beszélt, mint mi a növényről, ásványról, állatról és a fizikai emberről, az olyasmi volt, amit ő a fogalmak fölött lévőnek látott: egy szellemi világ volt ez és ennek a szellemi világnak az ő számára volt egy alsó határa. Ez az alsó határ a fogalom volt. Míg a mi számunkra a fogalmak úgy keletkeznek, hogy az érzéki dolgokhoz fordulunk, elvonunk (absztrahálunk) és fogalmat alkotunk magunknak, és azt mondjuk: a fogalmak nem mások, mint összefoglalásai, eszmei ideális természetű kivonatai az érzéki észleleteknek, addig Plotinos, aki az érzéki észleletekkel keveset törődött, azt mondta: mi, mint emberek, egy szellemi világban élünk és az, amit mint a szellemi világ megnyilatkozásának alsó határát látunk, az nem más, mint a fogalmak.

Számunkra a fogalmak alatt van az érzéki világ, Plotinos számára a fogalmak fölött van egy szellemi világ, a tulajdonképpeni intellektuális világ. A tulajdonképpeni szellemi birodalom világa. A következő képet is használhatnám: gondoljuk el, hogy bele volnánk merülve a tengerbe és feltekintve, nem látnánk mást, mint a tengerszintet, azon felül semmit. Így számunkra a tengerszint volna a felső határ. A tengerben élnénk és lelkünket talán az az érzés töltené el: ez a határ körül fogja azt az életelemet, amelyben vagyunk, hogyha éppen a tenger számára organizált lények lennénk.

Plotinos számára ez másként volt. Ő nem vette figyelembe ezt a körülötte lévő tengert, de a határ, amelyet látott, számára határa volt annak a fogalmi-világnak, amely lelkében élt. Az első határa annak, ami fölött volt: tehát mintha mi a tengerszint alatt képezett határt a légkör és a felhők között lévő határnak fognánk fel stb. Plotinosnál, -akinek az a véleménye, hogy ő Platón igazi nézetének a folytatója- az, ami a fogalmakon felül van, egyúttal az, amit Platón az ideák világának nevez. Olyan valami ez az eszmevilág, idea-világ, amelyről a platonizmus értelmében, mint egy világról beszélünk. Mert ugye egyiküknek sem fog eszébe jutni, -még ha szubjektívek is, vagy a modern szubjektivista filozófiának a hívei is- nem fog eszükbe jutni: ha kinéznek a rétre azt mondani: nekem megvan az én rétem, neked a te réted, a harmadiknak az ő rétje. Még akkor sem, ha meg vannak győződve arról, ha mindnyájunknak csak képzelet van a rétről. Az egységes rétről beszélnek, arról, amelyik kint van. Így Plotinos az egységes eszmevilágról, idea-világról beszél és nem ennek, vagy egy másik, vagy egy harmadik fejnek az eszmevilágáról. Ebben az idea-világban -és ezt észreveszi az ember már abból a módból is, ahogy az ehhez az idea-világhoz vezető gondolatmenetet jellemezni kell- vesz részt a lélek. Úgyhogy azt mondhatjuk: bizonyos tekintetben ebből az idea világból bontakozik ki, -ezt átélve- a lélek, a psyché. És a lélek teremti magának a matériát,

ugyanúgy, mint az idea-világ a psyché, amiben megtestesül (tehát a matériában a lélek), úgyhogy az, ami lent van és amiből a psyché a testét veszi, lényegében ennek a psychének a teremtménye.

Itt van íme az individuáció eredete, itt tagozódik a psyché -amely egyébként az egységes ide-világban vesz részt- bele az egyes testekbe és csak ezáltal keletkeznek a különálló egyes lelkek. Az egyes lelkek azáltal keletkeznek, hogy a psyché beletagoltatik az egyes materiális testekbe. Ugyanúgy, mintha nagy mennyiségű folyadékot volna, mint egység, azután 20 poharat vennék elő és mindegyiket teletölteném ezzel a folyadékkal, ami által minden pohárban benne volna ez az egységes folyadék. Ugyanúgy bent van a psyché azáltal, hogy megtestesül olyan testekben, amelyeket ő maga teremt magának.

Tehát a plotinista értelmezés szerint az ember mindenekelőtt külső mivolta, edénye szerint tekintheti magát. Ez azonban alapjában véve csak az, ami által a lélek megnyilatkozik és individualizálja magát. Azután az embernek át kell élnie bensőleg saját lelkét, amely felemelkedik az idea-világba. Ekkor az átélésnek egy magasabb fajtájával találkozunk. Egy plotinista számára semmi értelme nem volna elvont (absztrakt) fogalmakról beszélni. Egy plotinista azt kérdezhetné volna: mi az elvont (absztrakt) fogalom? Hiszen a fogalmak nem lehetnek elvontak, a fogalmak nem lóghatnak a levegőben, a szellem bocsátotta le őket, éppen ezért ennek a szellemnek konkrét megnyilatkozásai kell, hogy legyenek.

Tévedünk abban az értelmezésben, melyben az ideáról, mint elvont valamiről beszélünk. Ez egy intellektuális világ kifejezése, nem egy szellemi világé. Ez az átélés meg volt azoknál az embereknél, akiknek körülményeiből Plotinos és a hozzá hasonló kikerültek. Számukra egészen értelmetlen lett volna az általunk kifejtett és használatos beszéd a fogalmakról, mert előttük nyilvánvaló volt, hogy a szellemi világ belehat a lélekbe. Ennek a behatolásnak éppen a határán, jönnek létre a fogalmak, keletkezik a fogalomvilág. És csak akkor, ha az ember elmélyült, ha tovább fejlesztette lelkét, jött létre az, amit a mindennapi ember nem tudhatott, amit csak olyan valaki élhetett át, aki felemelkedett egy magasabb átélés képességére. Akkor átélte azt, ami még az idea-világon is túl volt, az Egyet, ha így nevezzük.

Az Egynek az átélése, ami Plotinos számára megadatott, semmiféle fogalommal el nem érhető, mert túl van a fogalomvilágon és csak azáltal volt megragadható, hogy az ember fogalom mentesen mélyült el bensejében. És ami ezt az elmélyülési módot jellemzi, azt a szellemtudományban imaginációnak nevezzük. Olvashatnak erről a *Wie erlangt man Erkenntnis der höheren Welten* című könyvben, azonban az, amit ebben a könyvben mondok, a jelenkorhoz van szabva, míg Plotinosnál a régi értelmezésre kell gondolnunk. Az, amit ma imaginációnak lehet nevezni, mélyül bele Plotinos szerint abba, ami az idea-világon túl van.

A Világnak ebből a szemléletéből következik Plotinos ismerete az emberi lélekről. Hiszen tulajdonképpen benne van a lélekben, benne él. És Plotinos értelmében csak azáltal lehet individualista az ember, ha olyan valaki tud lenni, aki beleéli magát valamibe, ami fölötte áll minden individualitásnak. Ha beleéli magát egy szellemibe, amelynek rendjén bizonyos tekintetben fölfelé hatol, míg nekünk ma, mai korunkban az a szokásunk, hogy lemerülünk az érzékibe.

Mindez azonban olyasvalaminek a kifejezése, amit már egy igazi skolasztikus is rajongásnak tekint, Plotinosnál azonban nem kigondolt valami, és még kevésbé hipotézis. Nála egy olyan biztos észlelés, egészen az Egy-ig, amit csak kivételes esetekben lehetett átélni, neki ez olyan biztos és magától értetődő észlelés, mint amilyen számunka ma az ásvány, a növény, vagy az állat észlelése. Amikor arról beszélt, hogy mit él át a lélek közvetlenül, akkor a Logosról beszélt, amely részt vesz a Nous-ban, az ideák világában és az Egy-ben.

Plotinos számára az egész világ szellemiség. Ez ismét egy más árnyalatú világszemlélet, mint amelyen a manicheizmus és más, mint amilyenre Ágoston törekedett. A manicheizmus ugyanis elismer egy érzéki-érzékfeletti világot, nála a matéria és a szellem fogalmainak és szavainak még nincs értelme. Ágoston azért küzd, hogy az érzékinek a szemléletétől, a léleknek egy érzékítő mentes szellemi átéléshez jusson el. Plotinos számára az egész világ szellem, érzéki dolgok nincsenek. Mert az, ami materiálisan jelenik meg, csak megjelenési, mégpedig legalsóbb-rendű megjelenési formája a szelleminek. Minden szellem és ha elég mélyen hatolunk bele a dolgokba, akkor minden, mint szellem nyilatkozik meg.

Ez valami olyan, amiben Ágoston nem tudott együtt haladni vele. Miért? Mert neki nem volt látónoki képessége. Mert ő, a maga korszakában úgy tekinthető, mint előfutára azoknak az

embereknek, akik már nem voltak képesek érezni, érzékelni, észlelni azt, hogy az ideák világában egy szellemi világ nyilatkozik meg lefelé. Ha Plotinost a szellemileg látással rendelkező régi idők utolsó képviselőjének nevezem, akinek a hatása belenyúlik a III. századba, ilyen értelemben Ágoston éppen előfutár volt, ellentétben a követőkkel, utánzókkal. Ezt Ágoston már nem látta. Ezt csak elmondhatta magának, csak ismeretet szerezhetett róla. Csak tudomásul vehette, amint ezt mondták és egy érzéket fejlesztett ki annak elfogadására, hogy ebben valami olyasmi rejlik, ami az igazsághoz vezető egyik emberi út. Ez volt az a törés, amelybe Ágoston kerül a platonizmust illetően. De tulajdonképpen sohasem tért el egészen attól, hogy benső megértéssel törekedjék a plotinizmus felé. Sohasem tért el ettől egészen. De a látás nem nyílt meg számára. Csak sejtette: ebben a világban benne kell lennie valaminek. Azonban nem tudta azon keresztülküzdni magát.

Ez volt az a lelki hangulat, amely a magány felé vonzotta és azok jó alkalmak voltak számára a Biblia és a kereszténység megismerésére, később megismerte Ambrosius prédikációit is, valamint a Pál-i leveleket s ez a lelkiállapot vezette el végül a következő megállapítások megtételére: az, amit Plotinos keresett, mint a világ lényét, -egyelőre a Nous idea-világának a lényében vagy az Egy-ben, amelyet az ember csak a léleknek különös kiválasztott állapotában ér el- az megjelent valóságos testben a Földön, emberi alakban, Krisztus Jézusban. Ez mint meggyőződés lépett eléje a Bibliából. Nem kell felhatolnod az Egy-ig, csak figyelned kell arra, amit a történeti tradíció Krisztus Jézusról közvetít. Itt az Egy leszállott és ember lett.

És Ágoston a plotinosi filozófiát az egyházzal cseréli fel. Hogy az egyházzal cseréli fel, azt tulajdonképpen elég világosan kimondja. Kimondja, amikor így szól: ki lehetne oly elvakult, hogy így szóljon: az Apostolok egyháza nem hitelt érdemlő, mely egyház oly hű és oly nagy testvéri egyetértéstől hordozott, hogy az Apostolok írásait oly lelkiismeretesen hagyományozza az utódokra, mint ahogy azok tanszékeit is le egészen a jelenlegi püspökig szigorúan biztosított utódlással megtartotta. Ágoston most arra helyezi a hangsúlyt, -éppen a jellemzett lelkiállapotából kifolyólag- hogy végeredményben -ha az ember utánajár- az évszázadok során bebizonyítható: léteztek emberek, akik még ismerték az Úr tanítványait és van egy folytatatlagos hiteles tradíció, amely szerint megjelent a Földön Az, akit Plotinos a jelzett úton el tudott érni.

És Ágoston most arra törekedett, hogy amennyiben ebbe a plotinizmusba bele tud hatolni, felhasználja annak a megértésére, ami mint érzés és belső észlelés a kereszténységből megnyilatkozott neki. Ő tényleg felhasználta azt, amit a plotinizmusból kapott, a kereszténység és annak tartalma megértésére. Így pl. átformálta az Egy fogalmát. Plotinos számára az Egy élmény volt. Ágoston számára -aki nem tudott eljutni eddig az élményig- az Egy nem volt egyéb, mint az elvont (absztrakt) Lét: az ideavilág, a tudás elvont fogalma, a psyché pedig az élet elvont fogalma, vagy ahogy gyakran nevezte, a szeretet elvont fogalma. Hogy Ágoston valóban így járt el, azt legjobban az jellemzi, hogy megkísérelte a szellemi világot, -amelyből származónak gondolta Krisztus Jézust- neoplatonista, plotinista fogalmakkal fogni fel: hogy tudniillik itt az ember fölött egy szellemi világ van, amelyből a Krisztus származik.

A hármasság valami olyan volt Ágoston előtt, ami neki a plotinizmusból vált világossá. Ágoston számára a hármasság három személyisége: az Atya, a Fiú és a Szellem a plotinizmusból volt világos. És ha az ember komolyan akarja kérdezni: mi töltötte el Ágoston lelkét, amikor a három személyről beszélt, akkor azt kell felelnünk: az töltötte el lelkét, amit Plotinostól tanult. És a Bibliát illető felfogásába is belevitte a Plotinostól tanultakat. S láthatjuk, hogy ez a folyamat hogyan hat tovább is. Mert éppen ez a trinitás lesz megint eleven pl. Scotus Eriugenában, aki Kopasz Károly udvarában élt a IX. században és aki egy könyvet írt az osztódásról, a természet tagozódásáról, amelyben szintén hasonló trinitást találunk: a kereszténység lényegét a plotinizmus szerint interpretálja, értelmezi.

Ami azonban különös alapossággal megmaradt Ágoston lelkében ebből a plotinizmusból, az ennek a plotinizmusnak alapvető lényege volt. Gondoljuk el, hogy az ember tulajdonképpen csak annyiban földi individualitás, amennyiben a psyché lehatol a matériába, mint egy edénybe. Hogyha valamivel feljebb megyünk, a magasabb lényeszerűbe, ha felhatolunk az emberitől az istenihez, vagy szellemihez, ahol a trinitás gyökerezik, akkor már nem az egyes emberrel van dolgunk, hanem bizonyos tekintetben az emberi nemmel. Mai fogalmainkból kiindulva, mi már nem fordítjuk tekintetünket, illetve képzeletünket olyan erőteljesen az egész emberiség felé, mint ahogy azt Ágoston tette a plotinizmusból kifolyóan.

Azt mondhatjuk: innen alulról tekintve az emberek individuumoknak látszanak, felülről nézve -ha ezt hipotetikusan szabad így mondani- az egész emberiség egység. Ilyen értelemben felülről nézve az egész emberiség Ádámmá nőtt össze Plotinos számára. Ádám volt az egész emberiség. És mivel Ádám a szellemi világból származott, a Földdel úgy kapcsolódott össze, mint egy olyan lény, akinek szabad akarata volt, mert benne élt az, ami neki még megvolt fenn, amely képtelen volt vétkezni, -és nem volt benne az, ami a matéria megtévelyedésre vivő hatásából származik. Lehetetlen volt ennek az embernek, aki egyelőre Ádám volt, vétkezni és nem szabadnak lenni és ezáltal az is lehetetlen volt, hogy meghaljon. Ekkor jött annak a hatása, amit Ágoston ellen-szellemnek, sátáni lénynek fogott fel. Ez megkísértette, elcsábította az embert, -aki s ezzel az egész emberiség- ezáltal beleesett a matériába.

Íme! Ennyiben benne áll Ágoston a maga egész megismerési módszerével a plotinizmusban. Az ő szemében az egész emberiség Egy. Tehát nem az egyes ember, hanem Ádámban, az egész emberiség vétkezik. Ha belehatolunk e sorok közé -különösen Ágoston utolsó iratainak sorai közé- akkor látjuk, felfedezzük, hogy milyen rendkívül nyomott érzéssel tekintett Ágoston erre az emberiségre, amelyről tudja, hogy a vétkezés lehetőségét hordja magában. Mert Ágostonban már jelen van a modern ember, előfutár ő, ellentétben egy előző kor utolsó reprezentánsaival, benne már él az individuális ember, aki átérezte, hogy az egyes ember mind jobban és jobban felelős azért, amit tesz és tanul. Szinte lehetetlenségnek tűnt Ágoston szemében, egyes pillanatokban érezni, hogy az egyes ember csak egy tagja az egész emberiségnek. De a neoplatonizmus, a plotinizmus olyan szilárdan élt lelkében, hogy mégis az egész emberiségre tudta vetni tekintetét.

És így az emberi nemnek ez az állapota, -a bűnnek, a vétkezésnek, a halálnak az állapota- az egész emberiségre vonatkozóan átalakult a kötöttség (a szabad akarat hiánya) és a halandóság állapotává. Ezzel pedig az egész emberiség elbukott: elfordult eredetétől. És Isten, ha csupán igazságos volna, egyszerűen elvetette volna az emberiséget. De ő nem csupán igazságos, hanem irgalmas is, így érezte Ágoston. Ezért az Isten elhatározta, hogy az emberiség egy részét, jól figyeljünk, az emberiségnek egy részét, megmenti. Tehát Isten ítélete az emberiség egy részének a kegyelem elfogadását rendelte, ami által az emberiségnek ez a része visszajut a megkötöttség és a halandóság állapotából, a szabadság és halhatatlanság állapotába, ami nyilván csak a halál után valósulhat meg teljesen. Tehát az emberiségnek csak az egyik része kerül vissza ebbe az állapotba. Az emberiség másik része, -a ki nem választottak- a bűn állapotában marad. Az emberiség tehát erre a két részre esik szét: azokra, akik kiválasztottak és azokra, akik elvették.

És ha ágostoni értelemben tekintünk az emberiségre, akkor egyszerűen ezt a két részt látjuk: azokat, akik az üdvözülésre predesztináltak, érdemük nélkül, csupán azért, mert az isteni világtervben így van ez bölcsen elrendezve és azokat, akik bármit is tegyenek, a kegyelmet el nem nyerhetik, ki nem küzdhetik maguknak, akik arra vannak kijelölve, determinálva, predesztinálva, hogy kárhozatba essenek.

Ez a felfogás, amelyet a predesztináció tanának is neveznek, abból a módból következett be Ágostonnál, ahogy ő tekintetét az emberiségre veti. Ha az emberiség vétkezett, akkor tulajdonképpen az egész emberiség megérdemli, hogy annak a résznek a sorsában részesüljön, amely elvettetett. Hogy milyen szörnyű szellemi harcok következtek ebből a predesztináció-tanból, mint pl. az ebből kinőtt pelágiánizmus és semi-pelágiánizmus, erről majd később beszélünk. Most végezetül még hozzá szeretném tenni: látjuk, hogy Ágoston, mint eleven, küszködő személyiség, kétféle szemlélet között áll, melyek közül az egyik a szellemi felé tör, s megítélésében az egész emberiség egy egységes egészzé válik. Ezt ő, a maga sajátos módján, a predesztinációból folyóan értelmezi.

Lelkében azonban ott él a második fajta szemléletből eredő törekvés is, felemelkedni az emberi individualitásból egy érzékletmentes szellemihez. Egy szellemihez, amely újból csak az individualitásból származhatik. Annak a korszaknak, amelynek Ágoston az előfutára, éppen az volt a karakterisztikuma, hogy ez a korszak tudatára jött annak, amit az ókorban az emberek nem tudtak: tudatára jött az individuális átélés lehetőségének.

Ma sok mindent frázisként fognak fel. Klopstock komoly volt és nem dobálódzott a frázisokkal, amikor e szavakkal kezdte Messiását: Énekeld halhatatlan lélek a bűnös ember megváltását. Homeros éppen ilyen becsületesen és őszintén kezdte: Zengjed el Istennő vészes haragját Achillesnek, vagy: Énekelj oh Múza nekem a férfiről, a sokat vándorolt Odisseusról. Ezek az emberek nem arról beszéltek, ami az individualításban benne él, hanem arról, ami mint általános emberiség, mint

csoporthelyek, mint psyché szól és nyilatkozik meg általuk. Az nem frázis, amikor Homeros a Múzsát énekelte maga helyett, mert az csak most érkezett el, hogy az ember individuumnak tudja érezni magát.

És Ágoston egyike amaz elsőeknek, akik alapján véve tulajdonképpen először érzik meg az ember individuális létét, az individuális felelősséggel együtt. Ezért volt benne az a kettősség, az a törés. De az ő átélésében éppen az individuális törekvés volt meg az érzékletmentes szellemi felé. Benne egy személyes, szubjektív küzdelem dúlt. A következő időkben még az a megértés is betemetődött Ágostonnál a plotinizmus iránt, amivel addig rendelkezett. És miután a görög filozófusok utolsó követőinek, Platonnak és Plotinusnak száműzetésbe Perzsiába kellett vándoroljanak, miután ezek az utolsó filozófusok a gondishapuri akadémiában találták meg utódaikat, akkor kiapadt nyugaton ez a szellemihez való feltekintés és csak az maradt meg, amit Aristoteles, mint kiszűrt görög filozófiát az utókorra hagyományozott. De ez is csak egyes töredékeiben. Ez haladt tovább és érkezett végül kerülő úton -ahogy majd látni fogjuk- az arabokon át Európába. Ennek már nem volt tudata a tulajdonképpeni idea-világról, abban már nem volt semmi a plotinizmusból.

És így az a nagy kérdés maradt fenn: az embernek a szellemit önmagából kell kifonnia, mint a póknak a hálóját? Az embernek a szellemit, mint absztrakciót kell megszülnie? Mikor az oroszánokat látja és hozzágondolja az oroszán fogalmát, amikor a farkasokat látja és a farkas fogalmát gondolja hozzá, mikor az embert látja és az ember fogalmát gondolja hozzá, akkor ezek a fogalmak csak benne élnek s az individualitásból kerülnek felszínre. Az egész kérdésnek semmi értelme nem volna egy Plotinos szemében, csak most kap értelmet ez a kérdés. Illetve még van egy további jelentősége is, ami lelkébe a plotinizmusból belesugárzott volt. Mások számára azonban az ilyen plotinizmus már halott volt. Az athéni filozófiai iskola bezárásával, 529-ben, -Justiniánus császár rendeletére- megszakadt ezekkel a nézetekkel való eleven kapcsolat. Többen átéreztek ennek mélységes jelentőségét. Nekünk egy szellemi világról beszélnek a tradíciók, az írások, mi azonban individualitásunkból fakadóan, érzékfeletti fogalmakat élünk át, az érzékiből kivont fogalmakat. Hogyan viszonyulunk a léthez ezekkel a fogalmakkal? Hogy közeledünk ezekkel a fogalmakkal a világ lényéhez? Vajon azok a fogalmak, amelyeket magunkban képezünk, önkényesen élnek-e bennünk, vagy pedig közülük van a külső világhoz?

Ebben a formában merültek fel a kérdések: igen éles elvonásban (absztrakcióban), olyanban azonban, amely egyúttal mélységesen komoly emberi és egészen középkori egyházi ügy is volt. Ebben az elvontságban (absztrakcióban) és szívbeli bensőségben élte át e kérdéseket két személyiség: Albertus Magnus és Aquinói Tamás. Azután megint absztrahálódtak a realizmus és nominalizmus kérdéseiben: milyen viszonyban áll az ember egy világhoz, amelyről csak azok által a fogalmak által értesül, amelyek az individualitás tényéből születhetnek meg benne? Ez volt a nagy kérdés, amit a középkori skolasztikusok maguk elé állítottak.

És ha meggondoljuk, hogy a plotinizmus Ágoston predesztináció-tanában milyen formát vett fel, akkor átérezhetjük ennek a skolasztikus problémának egész mélységét: az emberiségnek csak egy része és az is csak Isten végzése folyamán lehet részese a kegyelemnek, -vagyis üdvözülhet- a másik része eleve örök kárhozatra rendeltetett, bármit is tesz. Az a megismerési tartalom azonban, amit az ember megszerezhet magának, éppen abból származik, amiből Ágoston az ő rettenetes predesztináció-tanának fogalmát még nem volt képes átalakítani: vagyis az emberi individualitásból. Ágoston számára az emberiség egy egységes egész volt. Tamás számára minden egyes ember egy individualitás.

Milyen összefüggésben áll ez az Ágoston-féle predesztinációtannal átítatott világfolyamat azzal, amit az egyes emberi individualitás átél? Hogyan függ össze az, amit Ágoston nem akarván érvényre juttatni az emberi individualitást, elfogadta a predesztináció tanát s kioltja az emberi individualitást az emberiség érdekében. Aquinói Tamás előtt csak az egyes ember állt. Az ő megismerési törekvésével. Abból, amit Ágoston kizárt az ő emberiség-szemléletéből, kellett Tamásnak keresnie az emberi megismerés lehetőségét és ennek viszonyát a világhoz.

Nem elég, ha egy ilyen kérdést csak elvont (absztrakt) módon intellektuálisan és racionálisan állítunk magunk elé. Szükséges, hogy egy ilyen kérdést egész szívvel és egész emberi személyiségünkkel vizsgáljunk meg. Csak akkor mérhetjük fel, hogy hogyan súlyosodott ez a kérdés azokra az emberekre, akik ennek hordozói voltak a XIII. században.

II. Fejezet

A tomizmus lényege

Az előzőekben különösen annak a kiemelésére törekedtem, hogy abba a nyugati szellemi fejlődésbe, amely a skolasztikában jutott kifejeződésre, nem csak az játszik bele, amit elvont fogalmakkal megfoghatunk és ami elvont fogalmakban, elvont fogalmak fejlődésében ment végbe, hanem azt, hogy emögött a nyugati emberiséget meghatározó impulzusoknak a reális fejlődése áll.

Én ezt így gondolom: arra irányíthatjuk tekintetünket, ahogy ezt a filozófia történetében a legtöbbször meg is tesszik, amit az egyes filozófusoknál találunk, követhetjük, amint az ideák, amelyeket a VI., VII., VIII., IX. század egyes személyeinél találunk, tovább szövődnek a X., XI., XII., XIII. század személyiségeinél és egy ilyen szemlélet által azt a benyomást nyerhetjük, hogy egyik gondolkodó bizonyos ideákat átvett a másiktól és hogy előttünk áll az ideáknak bizonyos evolúciója. Ez nem más, mint a szellemi élet történeti szemlélete, amelyet lassanként el kellene hagyni, mert ami így lejátszódik, ami bizonyos módon megnyilvánul az egyes emberi lélekben, az tulajdonképpen csak szimptomája egy mélyebb történésnek, ami bizonyos értelemben a külső folyamatok színtere mögött

van és az az esemény, amely a kereszténység megalapítása előtt néhány évszázaddal elkezdődött és ezután tovább zajlott, mígnem a skolasztikában eljutott fejlődése csúcspontjára: ez az esemény, ez a történet egy organikus folyamat a nyugati emberiség alakításában. És anélkül, hogy tekintetünket erre az organikus folyamatra irányítanék, lehetetlen ebben tisztán látni, mint ahogy pl. lehetetlen tisztán látni a tizenkettőtől a húszéves korig terjedő emberi fejlődési időszakban, ha nem vesszük figyelembe ennek az életkornak azt a fontos momentumát, amely a nemi érettséggel és mindazon erővel van összekötve, amelyek az ember lényének mélységeiből feltörnek és hatnak.

Így az európai emberiség nagy organizmusának a mélységeiből feltör valami, amit ezekkel a szavakkal jellemezhetünk: nagyon becsületesen és őszintén szóltak azok a régi költők, akik, mint Homeros, így kezdték epikus költeményüket: Zengjed el Istennő vészes haragját Achillesnek, vagy: Énekeld nekem Múzsza a sokat vándorolt férfinek tetteit. Nekik ez nem volt frázis, hanem tudatuknak tényleges benső állapota, vagyis eszerint nem egy individuális Én nyilatkozik itt meg, hanem belejátszik az ember mindennapi tudatállapota, az, amit magas szellemi-lelkiségnek éreztek. És Klopstock is őszinte volt és bizonyos vonatkozásban belátta ezt a tényt, ha talán csak ösztönösen is, amint a Messiás című költeményét kezdte. Mert nem azt mondja: Énekeld Múzsza, vagy Zengedezz Istennő az ember megváltásáról, hanem azt mondja: Énekeld halhatatlan lélek. Tehát énekeld individuális lény s ez az individuális lény benne lakozik az egyes emberben.

Amikor Klopstock a Messiást írta, az emberi léleknek ez az individuális érzése már meglehetősen ki volt fejlődve. Az a belső hajtóerő azonban, amely individualitásunkat kifelé fordítja, hogy az életet individuálisan alakíthassuk, csak abban a korszakban fejlődött ki eminens módon, amely a kereszténység megalapításától a skolasztika virágkoráig terjed. A filozófusok gondolataiban tulajdonképpen csak a felszínre lehet látni, csak azt, ami a felszínre kerül abból, ami az egész emberiségben végbemegy, s ez nem más, mint az európai ember tudatának individuálissá válása. És a kereszténység terjedésében ezekben az évszázadokban lényeges momentum az a tény, hogy a kereszténység elterjesztőinek olyan emberiségben kellett szólniuk, amely a maga lényének mélyéről mind több és több indítást adott az egyes embernek a benső individuális érzés átéléséhez.

Csak ebből a szempontból lehet megérteni azokat az eseményeket, amelyek ebben a korszakban végbementek. És csak akkor értjük meg azokat a lelki harcokat, amelyek olyan személyiségekben zajlottak le, akik lelkük mélyén szemben találták magukat egyrészt a kereszténységgel, másrészt a filozófiával, mint Albertus Magnus és Aquinói Tamás.

A mai szokványos filozófiatörténet íróinak nagyon kevés adatuk van ezeknek a lelki harcoknak valódi alakjairól, amelyek lezáródásukat találják meg Albertusban és Tamásban, semhogy ezt a kort a szokásos filozófia-történetekben megközelítően is világosan írhatnák le. Sok minden belejátszik Albertus és Tamás lelki életébe. Külsőleg úgy néz ki, mintha Albertus Magnus, akinek élete átnyúlik a XII. századból a XIII. századba és Aquinói Tamás, aki a XIII. században élt, csak dialektikusan akarták volna egyesíteni egyrészt az augusztinizmust, -amelyről az előzőekben beszültünk- másrészt pedig az aristotelizmust. Egyikük az egyházi eszmék hordozója volt, másikuk a kiformalódott filozófia ideájké. A kettő közötti összhang keresése, mint egy vezérfonal végig húzódik írásaikon. De a nyugati emberiségnek ebben a megrögződött érzés- és gondolatvilágban még nagyon sok él abból, ami nem került át a XI. sz.-ból a napjainkig terjedő korszakba és amelyből mi szokványos eszméinket merítjük a tudományos és a mindennapi élet számára. A mai embernek tulajdonképpen paradoxnak tűnik, amikor hallja, amit az előzőekben ismertettem Ágoston felfogásáról: ha hallja, hogy Ágoston valóban azon a nézeten volt, hogy az emberiség egyik része már eleve arra rendeltetett, hogy az isteni kegyelmet érdem nélkül elnyerje, hiszen tulajdonképpen az eredendő bűn miatt mindenkinek pusztulnia kellene, az isteni kegyelmet elnyerni és elmenekülni, lelkileg-szellemileg megszabadulni: az emberiség másik részének viszont lelkileg-szellemileg el kellene pusztulnia, bármit is tesz.

A mai embernek ez paradoxnak tűnik, talán még értelmetlennek is. Aki azonban érzéseivel bele tud illeszkedni abba a korba, amelyben Ágoston élt, s melyben ő is megkapta azokat az eszméket és érzéseket, amelyeket már jellemeztem, az az eddigiektől eltérő érzéseket fog lelkében táplálni: az érezni fogja, hogy az ember, méghozzá az olyan ember, mint Ágoston, aki annak a gondolati harcnak állott a tengelyében, amely fennállott ama gondolat között, amely az egész emberiséget, mint egységet fogta föl, hogy az összemberiséget, mint egységes egészet kell tekinteni és aközött a gondolat között, amely az ember individualitását akarta kikristályosítani, ebből az egységes emberiségből, az érthetőnek találja, hogy Ágoston még ragaszkodott azokhoz a gondolatokhoz, amelyek mint régi

gondolatok, nem voltak tekintettel az egyes emberre, amelyek még olyan eszmék befolyása alatt állottak, mint amilyen a plotinizmusé, amelyet jellemeztem és amely csak az általános emberit tartotta szem előtt.

Más oldalról azonban Ágoston lelkében az individualitás utáni törekvés is benne forr. Ez az oka annak, hogy azok az eszmék olyan szabatos, lélek és szív szerint szabatos fogalmazást kapnak, ezért vannak tele emberi átéléssel s ezért lesz Ágoston az a végtelenül szimpatikus alak, aki olyan mély benyomást kelt, ha tekintetiünket azokra a századokra fordítjuk, melyek a skolasztikát megelőzték.

Ágoston halála után sokan voltak olyanok, akik ragaszkodtak az ő eszméihez, ami őket, mint egyes embereket nyugaton az egyházhoz kapcsolta. Csakhogy ezek az eszmék, úgy, ahogy azokat már bemutattam, nem voltak elfogadhatók a nyugati emberiség számára, amely nem tudta azt a gondolatot elviselni és abban magát egy tagnak érezni, egy olyan tagnak, amely az emberiségnek pusztulásra és megsemmisülésre szánt részéhez tartozik.

És így az egyház kényszerítve érezte magát arra, hogy egy kivezető úthoz folyamodjék. Ágoston még hatalmas küzdelmet folytatott Pelagius ellen, az ellen a férfi ellen, aki már egészen át volt hatva a nyugati individuális impulzustól. Olyan személyiség volt ő, akinél -mint Ágoston egyik kortársánál- láthatjuk, hogyan jelenik meg előre az individualitás érzése, ahogy az egyébként csak a későbbi századok embereinél volt meg. Ezért nem tehet másként, minthogy azt mondja: nem lehet szó arról, hogy az ember tétlenül maradjon érzéki-szellemi világban lévő sorsa irányításában, az emberi individualitásból magából kell, hogy megszülethessék az az erő, ami által a lélek kapcsolódhatik ahhoz, ami őt az érzékiség hálójából kiemelheti a tiszta szellemi régiókba, ahol megváltását és visszatérését a szabadsághoz és halhatatlansághoz megtalálhatja. Ez az, amit Ágoston ellenfelei érvényre juttattak, hogy t.i. az egyes embernek meg kell találnia az erőt az eredendő bűn legyőzéséhez.

Az egyház két ellenfél között állván, kivezető utat keresett. Ez a kivezető út sok megbeszélésnek képezte a tárgyát, hogy úgy mondjam, meg hányták-vetették és középiütt fogták meg, - és Önökre bízhatom, hogy ez a 'közép' ebben az esetben arany közép volt-e, vagy réz- középiütt ragadták meg: a semi-pelagianizmust. Találtak egy formulát, amely tulajdonképpen nem mondott se egészen feketét, se egészen fehéret, amely kinyilvánította, úgy van, ahogy Pelagius mondotta: de bizonyos értelemben úgy is, ahogy Ágoston mondotta. És így elmondható, hogy bár nem a bölcsességgel teljes örök isteni végzés által, de mégis egyesek bűnre, mások pedig kegyelemre vannak ítélve, hogy az embereknek részük van a maguk bűnössé válásában, illetve kegyelemmel teltségükben. De a dolog mégis úgy van, hogy bár nincs egy isteni előre-elrendelés, de van egy isteni előre-tudás. Az Istenség előre tudja, hogy az egyik bűnös, a másik pedig kegyelemmel teljes lesz-e.

Emellett arra már nem is voltak tekintettel, -mikor ezt a dogmát megalkották- hogy alapjában véve nem is egy előre-tudásról van szó, hanem arról az állásfoglalásról, hogy az egyes individuális ember összekötheti-e magát individuális lelki életének erőivel, amelyek kiemelik őt a világ isteni-szellemi lényétől való elválasztottságából és ismét visszavezethetik a világ isteni-szellemi lényéhez.

Így a kérdés a dogma lényegét illetően megoldatlan maradt. Egyrészt kényszerítve érezvén magukat, hogy tekintetiüket az egyház dogmájára irányítsák, másrészt azonban mélységes tiszteletet érezve Ágoston nagysága iránt. A skolasztika virágkorában Albertus és Tamás szemben állnak azzal, ami mint nyugati szellemi fejlődés alakult ki a kereszténységben. És még sok minden belejászott az előző időkől. Tovább élt úgy, hogy ha az ember Albertus és Tamás lelkére tekint, látja lelküket mélyen tevékenykedni, de az is látható, hogy ez nekik maguknak sem egészen tudatos, hanem inkább csak belejászik gondolataikba s nem tudják pontosan megfogalmazni.

Ezt meg kell fontolnunk: jól meg kell gondolnunk Albertus és Tamás skolasztikájának idejére vonatkozóan, jobban meg kell gondolnunk, mint ahogy hasonló jelenségeket a mai időkben meggondolnak. A miért-et már megengedtem magamnak, hogy kiemeljem a 'Welt und Lebensansaugen des neuenehtem Jahrhunderst' c. előadásomban, amely azután kibővült 'Die Ratsel der Philosophie' c. könyvemben, ahol más volt a feladat és azért a megfelelő hely sem ismétlődhetett - ahogy még meg szeretném jegyezni. Ez mindenképpen érvényes - és ez a következőkben még behatóan fog bennünket foglalkoztatni, most csak meg akarom említeni - az érvényes, hogy a gondolkodók individualitásából való eme feltörekvésnél - azon gondolkodókból, akik

filozófiailag az individualitásnak ezt a feltörését kifejlesztették - átéljük a logikus ítélőképesség legmagasabb világát: mondhatnák, a logikai technika legnevezetesebb kivirágzását.

Szidhatja az ember a skolasztikát, ahogy akarja, ebből vagy abból a pártszempontból - ez a szitkozódás nem a hozzáértés műve. Akinek érzéke van az iránt, hogy egy kifinomult és éles elme hogyan bánik a gondolatokkal - eltekintve most a tárgyi tartalomtól - tudományos vagy más vonatkozású kérdésekben, akinek érzéke van az iránt, hogy hogyan hozza egymáshoz közel a gondolat az egyes összefüggéseket, hogy hogyan kell azokat a gondolatban egybefogni, hogyha azt akarjuk, hogy az életnek tartalma legyen, akinek mindezek iránt és még némely más dolog iránt is érzéke van, az rájön arra, hogy olyan precízen, olyan benső logikus-lelkiismeretességgel soha nem gondolkodtak sem azelőtt, sem azután, mint a skolasztika virágkorában. Éppen az a lényeges, hogy úgy vonul végig a tiszta gondolkodás matematikai bizonyossággal eszméről-eszmére, ítéletről-ítéletre, következtetésről-következtetésre, hogy ezek a gondolkodók a legkisebb mozzanatról mindig számot adnak maguknak.

Csak meg kell gondolni, hogy milyen miliőben játszódik le az a gondolkodás. Nem úgy játszódik le, mint a mai zajongó világban, ez a gondolkodás a kolostor cellájában megy végbe, vagy valahol máshol, messze a világ lármájától. Ez a gondolkodás egészen felolvad a gondolati életben s olyan volt, hogy még más körülmények között is ki tudta képezni a tiszta gondolkodás technikáját. Ma tényleg nehéz dolog ezt a tiszta gondolati tevékenységet kiképezni, mert alig, hogy kísérlet történik valahol arra, hogy egy ilyen gondolati tevékenységet nyilvánosság elé állítson valaki - amely nem akarna mást, mint a tartalma által föltételezett gondolatokat gondolatokhoz sorolni - mindjárt jönnek az elfogult, logikátlan emberek, megragadnak minden lehetetlen dolgot, brutális pártnézeteiket állítják szembe vele, - és minthogy az ember mégiscsak ember az emberek között - állást kell foglalnia ezekkel a dolgokkal szemben, amelyek tulajdonképpen nem egyebek, mint a beledobott brutalitások, amiknek sokszor semmi közük nincs ahhoz, amiről tulajdonképpen szó van. Így hamarosan elvész az a belső nyugalom, amelynek a XII. és a XIII. század gondolkodói átadhatták magukat, akiknek nem kellett a hozzá nem értők ellentmondásaira a maguk társadalmi életében ily rendkívül sokat adniuk.

És még sok minden más hozta létre ebben a korszakban azt a csodálatosan plasztikus gondolkodást, egyrészt - de ugyanakkor igen finom kontúrok között lefolyó gondolkodást, másrészt - mely a skolasztikát jellemzi és amire, nevezetesen olyan emberek, mint Albertus és Tamás tudatosan törekedtek.

De most gondoljuk meg a következőt: egyrészt itt vannak az élet követelményei, melyek úgy néznek ki, hogy az embernek nem egészen tisztázott dogmákkal van dolga és ami számos esetben hasonló volt a jellemzett semi-pelágiánizmushoz : és hogy az ember harcolt, hogy fenntartsa azt, amiről gondolta, hogy fenn kell tartassék, mert az arra jogosult egyház állította fel, és hogy ezt fenn akarták tartani a legélesebb gondolkodás által. Képzeljük csak el, mit jelent, éppen a legélesebb gondolkodással belevilágítani abba, ami olyan volt, ahogy azt az augusztinizmus nyomán jellemeznem kellett. Bizony bele kell tekinteni a skolasztikus törekvéseknek ebbe a belsejébe és nemcsak a fogalmakat kell jellemeznie, hanem amiket fölszedett az ember a patrisztikától a skolasztikáig terjedő folyamatot.

Sok minden, félig tudattalan játszott bele a skolasztikának ebbe a szellemébe - és csak akkor jutunk el az igazsághoz, ha túlmenve azon, amit korábban már jellemeztem, még szemügyre veszünk egy olyan alakot is, aki félig-meddig titokzatosan lép be az európai szellemi életbe a VI. századtól kezdve, és aki Dionüosz Areopagita név alatt lett ismeretes. De most nem mehetek bele mindazokba a vitákba, hogy van-e valami igaz abban, hogy ezek az írások csak a VI. században keletkeztek, vagy hogy a másik nézet a helyes, amely ezeknek az írásoknak legalább a hagyományi részét sokkal korábbi időre vezeti vissza. De nem is ez a fontos, hanem az, hogy meg voltak Dionüosz Areopagitának a nézetei a VII. és a VIII. század gondolkodói számára, el egészen Aquinoi Tamásig és hogy ezek az írások határozott keresztény nüánsszal azt tartalmazták egy bizonyos formában, amit az előzőekben plotinizmusként, mint Plotinos neoplatonizmusát jellemeztem, de éppen egy bizonyos formában határozottam keresztény nüánsszal. És egészen különlegesen jelentős lett az elmúló ókor és a kezdődő középkor keresztény gondolkodói számára - egészen a középkor derekáig, éppen a skolasztika virágkoráig -, hogyan gondolkodott a dionüoszi írások írója arról, hogy az emberi lélek képes felemelkedni az isteninek a látásáig. Ezt a Dionüoszt általában úgy ábrázolják, mintha két útja volna az isteni meglátásához: van is. Az egyik út szerint azt kívánja: ha az ember föl akar emelkedni a

külső dolgoktól, amelyek körül vesznek bennünket a világban, az istenihez, akkor meg kell próbálnia, hogy kihámozza az itt lévő dolgokból azoknak tökéletességeit, a lényegüket: meg kell kísérelnie visszamenni a legtökéletesebbhez: lehetőséget kell teremtenie magának arra, hogy úgy nevezze néven a legtökéletesebbet, hogy ez a név az isteni tökéletességet magába foglalja, azt aki ismét mintegy kiömlik és individualizálódás és differenciálódás, elkülönülés által a világ egyes dolgait magából létrehozhatja.

Így mondhatnók: Dionüosz számára az Istenség az a lény, akit a nevek gazdagságával kell illetni, akit predikátumokkal kell ellátni, a legkiválóbb predikátumokkal, amelyeket csak találhat az ember a világ összes tökéletességeiből: vedd mindazt, ami a világon mind tökéletesség jelentkezik előtted, nevezd meg és illesd aztán ezekkel az Istenséget, akkor eljutsz az Istennek egy képzetéhez - ez az egyik út, amelyet Dionüosz ajánl.

A másik út különbözik ettől. Azt mondja: soha el nem éred az Istenséget, hacsak egyetlen nevet is adsz neki - mert az az egész lelki folyamat, amely azt célozza, hogy a dolgokban lévő tökéletességet és lényegest megtaláld s azt összefogd, és azután mindezt az Istenhez kapcsold - sohasem vezet ahhoz, amit Isten megismerésének lehet nevezni. Meg kell szabadítanod magad mindattól, amit a dolgokban megismertél, tudatodat teljesen meg kell tisztítanod mindattól, amit a dolgokban tapasztaltál, semmit sem szabad már tudnod arról, amit a világ mond neked, el kell felejtened az összes nevet, amellyel a dolgokat ruháztad fel és olyan lelkiállapotba kell helyezned magadat, amilyenben semmit nem tudsz a világról. Ha képes vagy ezt a lelkiállapotodban átélni, akkor átéled a név nélkülit, akit azonnal félreismerünk, ha bármilyen névvel illetünk, akkor megismered az Istent, az Isten-fölöttit, az Ő szépséges-felettségében. De még a név is, hogy Isten-fölötti és szépség-fölöttiség, zavaró. Ezeknek csak az a rendeltetésük, hogy utaljanak arra, amit - mint név nélkülit - át kell élned. Hogy igazodhatik el az ember egy ilyen személyiséggel, aki nem egy teológiát ad, hanem kettőt: egy pozitív és egy negatív, egy racionalisztikus és egy misztikus teológiát?

Aki bele tud illeszkedni annak a korszaknak a szellemiségébe, amelyből a kereszténység megszületett, az egészen jól el tud igazodni. Természetesen, ha az első keresztény századok emberiség-fejlődésének folyamatát úgy festjük le, mint a mai materialisták, akkor az Areopagita írásai pl. Többé-kevésbé hóbortosságnak tetszenek, sőt egyenesen örültségnek. Önök természetesen nem így járnak el, s ha ilyen megállapítások esnek, azt visszautasítjuk.

Ha bele tudunk helyezkedni abba, amit abban az időben átéltek és megéreztek, akkor beláthatjuk, hogy egy olyan ember, mint az Areopagita, tulajdonképpen mit is akart - alapjában véve csak azt akarta kifejezésre juttatni, amire igen sokan törekedtek. Számukra ugyanis az Istenség egy olyan lény, akit egyáltalán nem lehet megismerni, ha az ember csak egy úton halad feléje. Az ő számára az Istenség olyan lény, akihez racionális úton névadással és név-találással kell közelednie. Ha azonban az ember csak ezt az utat járja, akkor utat téveszt, eltéved abban, ami bizonyos mértékig az Istentől kiürített világúr, s akkor nem ér el Istenig. De járni kell ezt az utat, mert anélkül nem jutunk el az Istenhez.

De még egy másik utat is járni kell: ez éppen az, amely a név nélküli felé törekszik. Ha csak az egyiket járjuk, nem találjuk meg az Istenséget, de ha mindkettőt járjuk, akkor keresztelik egymást és a keresztpontban megtalálja az ember az Istenséget. Nem elég afelett vitázni, hogy az egyik út a helyes, vagy a másik? Mindkettő helyes: de külön-külön, csak az egyik, vagy csak a másik nem vezet eredményre. Mindkettőt járva - ha az emberi lélek a keresztpontba kerül - elvezetnek ahhoz, amit el akarunk érni.

Meg tudom érteni, hogy a mai ember egyike-másika - aki ismeri a vitát (polémiát) -, visszariad az Areopagita követelményeitől. De ez a követelmény élt azoknál az embereknél, akik a szellemi élet vezető személyiségei voltak az első keresztény századoknak - és tradicionálisan tovább élt azután a nyugati keresztény filozófiai áramlatában, egészen Albertus Magnusig és Aquinói Tamásig. Élt pl. azáltal a személyiség által, aminek a nevét már nem említettem, a Kopasz Károly udvarában élt Scotus Erigena által. Ez a Scotus Erigena élénken emlékezteti az embert arra, amit korábban mondtam. Azt mondtam ugyanis: még sohasem ismertem olyan szelíd embert, mint Vinzenz Knauer, a filozófia történetíró, aki mindig szelíd volt, de azonnal elkezdett szitkozódni, amikor a beszéd Plotinosra fordult, vagy valamire, ami Plotinosra emlékeztetett. És Franz Bretano, a szellemes filozófus, aki mindig ünnepélyes volt, de egészen kiközösített ünnepélyességéből és szitkozódott a 'Néha milyen filozófus alkot korszakot' című könyvében: Plotinost érti itt. Azok, akik többé-kevésbé - még ha

éles elmével és szellemiséggel - hajlanak is a racionalizmus felé, bizonyára szitkozódni, ha szellemileg szembe kerülnek azzal, ami Areopagitától áramlik felénk, ami utolsó jelentős kinyilatkoztatójára, Erigénában talált. Utolsó éveiben még benedekrendi prior volt Erigéna, de az ő saját szerzetesei - ahogy a monda regéli, én nem mondom, hogy ez a monda szó szerint igaz, de megközelítően igaz - addig szurkálták őt gombostűvel, amíg meg nem halt. Azért szurkálták halálra, mert belehozta a II. századba a plotinizmust.

De eszméi túléltek. Ezek az eszmék tulajdonképpen az Areopagita ideáinak a továbbképzései voltak. Írásai kései időkig el voltak tűnve, azután mégis előkerültek. A XII. században Scotus Erigenát eretnekké nyilvánították. Ennek azonban még nem volt olyan nagy jelentősége, mint később, vagy éppen ma. Dacára ennek, mélyes befolyásolták Scotus Erigena ideái Albertus Magnust és Aquinói Tamást. Ez az egyik, amit az előző idők örökségeként meg kell látnunk a lelkek mélyén, de a tomizmus lényegéről akarunk beszélni.

De még valami mást is tekintetbe kell vennünk. A plotinizmusban - amit korábban kozmogóniájára vonatkozóan igyekeztem jellemezni - az emberi lénynek igen jelentős, az érzéki - érzék feletti látásból származó karakterisztikuma található meg. Ezek iránt a dolgok iránt csak akkor érez ismételt tiszteletet az ember, ha szellemtudományi alapokból kiindulva találja meg újból. Akkor minden további nélkül szívesen teszi az ember a következő vallomást: ha előkészület nélkül olvasunk olyan valamit, mint Plotinos, vagy valami tőle származót, akkor az elég zavarosan és furcsán hat. Ha azonban mi magunk fedezzük fel újra a megfelelő igazságokat, akkor ezek a nézetek - ha az akkori időkben másképp is fejezték ki, mint ahogy ma kell kifejezni - egészen sajátos arculatot nyernek. És így Plotinosnál találunk egy nézetet, amelyet körülbelül a következő módon jellemezhetek:

Plotinos az emberi lényt testi-lelki-szellemi sajátosságaival szemléli. Egyelőre két szempontból: először a léleknek a testen való munkája szempontjából. Ha mai jellemzéssel (karakterisztikummal) akarnék szólni, azt kellene mondanom: Plotinos először is azt mondja magának: ha egy gyermeket szemlélünk, aki növekedésben van, akkor láthatjuk, hogy bizonyos tekintetben még késszé fejlődik az, ami a lelki szellemiből, mint emberi test alakul ki. Plotinos számára mindez - ami materiális mivoltában jelentkezik az emberen, ha ezt a kifejezést használhatom - egy ki-izzadása a szellemi-lelkiségnek, bizonyos mértékben megkérgesedése a szellemi-lelki mivoltnak. Mindazt, ami testileg mutatkozik, a szellemi-lelki tartalom krusztációjának, kérgesedésének foghatjuk fel.

De azután, amikor az ember egy bizonyos fokig felnövekedett, ezeknek a szellemi-lelki erőknél a testen való munkája megszűnik. Azt lehetne mondani: előbb a lelki-szelleminek egy olyan tevékenységével van dolgunk a testen, amely szerint ez a testiség a lelki-szellemiből alakult ki, illetve organizálódik, rendeződik. Az emberiség-organizáció a szellemi-lelkiség munkájából alakul ki. Amikor egy bizonyos érettségi állapot már beállott, az organikus tevékenységben valamely területre nézve - mondjuk pl. arra a tevékenységre vonatkozóan, amelyre azok az erők alkalmaztatnak, amelyek később az emlékezés erőiként jelentkeznek - akkor éppen azok az erők, amelyek azelőtt a test organizálásán dolgoztak, most mind metamorfozált, átváltozott szellemi-lelkiség lépnek fel. Ami tehát előbb materiális eredménnyel jelentkezett a szellemi-lelki tartalom munkája nyomán, az felszabadul, amikor munkáját befejezte, és mint önálló lényiség lép fel: mint lelki tükör, kellene mondani, ha az ember Plotinos értelmében akarna beszélni.

Rendkívül nehéz mai fogalmakkal jellemezni ezeket a dolgokat: megközelítjük a következő gondolatmenettel: figyeljük meg, hogyan tud az ember emlékezetének bizonyos érettségi állapotától kezdve emlékezni. Ezt a megfigyelést nem tudja megtenni kisgyermek korában. Hol vannak azok az erők, amelyekkel emlékezik? Ezek korábban az organizmus kialakításán dolgoztak. Miután az organizmusban végződő munkájukat befejezték, felszabadítják (emancipálják) magukat lelki-szellemi vonatkozásban eddigi munkájuk alól, a még mindig - mint lelki-szellemi erők - megdolgozzák az organizmust. Csak ezután lakik benne, ebben a lelki tükörben a tulajdonképpeni mag, az ÉN. Olyan megkülönböztető jelben (karakterisztikumban), olyan eszmei tartalomban, amely rendkívül képszerű, alakulnak ki ezek a nézetek arról, ami lelkileg tevékenyen dolgozik és arról, ami aztán megmarad, ami bizonyos mértékig tétlen, passzív lesz a külvilággal szemben - hogy ez, mint emlékezés, felveszi a külvilág benyomásait és aztán meg is tartja. Rendkívül szemléletes módon áll előttünk a léleknek ez a kettős munkája, ez a tagozódása egy aktív részre, amely tulajdonképpen a testet építi fel - és egy

passzív része, az emberi érzésnek egy régebbi rétegéből és világnézetéből, amely Plotinosban utolsó kifejeződését találta meg és amely aztán megmutatkozik Ágostonnál és követőinél is.

Ésszerűsítve, inkább fizikai fogalmakba áttéve, megtaláljuk ezt a nézetet az aristotelizmusban. Aristotelesnek még Plátótól és a platói alapokból megvolt ez a látása. De ha Aristotelest olvassuk, úgy találjuk, mintha azt kellene mondani: Aristoteles arra törekszik, hogy elvont (absztrakt) fogalmakba foglalja mindazokat a régi nézeteket, amelyek előtte voltak. És így az aristotelesi rendszerben - amely ezután tovább terjedt, amely bizonyos mértékig egyszerűsített (racionalisztikus) formája annak, amit Plotinos mondott - látjuk más alkatban: látjuk abban, ami mint aristotelizmus tovább halad egészen Albertusig és Aquinói Tamásig, látunk benne egy bizonyos ésszerűsített misztikát, egy ésszerűsített leírását az emberi lényiség szellemi titkainak. És még tudatuk volt arról, hogy Aristoteles elvont fogalmak által bizonyos mértékig lehozta azt, ami a többiekénél még látásban volt meg: ezt Albertus és Aquinói Tamás még tudták. Ezért a valóságban nem is állnak úgy szembe Aristotelessel, mint a mai filozófus-filológusok, akik különös vitákat folytattak két aristotelesi fogalom között. Mivel azonban az aristotelesi írások nem maradtak teljesen egészükből az utókorra, ezért találjuk nála azt a két fogalmat összefüggés nélkül - ez kétségtelen tény, ami sok tudományos vitában nyújthat vélemény-különbség felkeltésére lehetőséget.

Két ideát találunk Aristotelesnél. Aristoteles az emberi lényiségben azt látja, ami egységbe foglalja az ember vegetatív (tengődő) princípiumát, az ember animális princípiumát, az alacsony emberi princípiumot -és aztán a magasabb emberi princípiumot, azt, amit Aristotelész nous-nak, amit a skolasztika azután intellektusnak nevez, Aristoteles azonban különbséget tesz a nous poietikus és a nous pathetikus között, az ember tevékeny és passzív szelleme között. A kifejezések már nem olyan jellemzők, mint a görög kifejezések voltak. De mégis azt lehetne mondani: Aristoteles különbséget tesz az aktív értelem, az ember tevékeny szelleme - és az ember passzív értelme között. Mit ért ezen? Nem lehet felfogni, hogy mit, ha nem megyünk vissza ezeknek a fogalmaknak az eredetéhez.

A többi erőhöz hasonlóan, az értelemnek ez a két fajtája másik metamorfózisban tevékenykedik az emberi lélek felépítésén: az értelem, amennyiben - mint tevékeny erő - még működik az ember felépítésén, de mint értelem - s nem úgy, mint emlékezés -, amely egyszer megszűnik s aztán emlékével egyenjogúsítja (emancipálja) magát - hanem működik, mint értelem az egész életen át: ez a nous poietikus, ez az, ami a világmindenségéből magát individualizálja és felépíti a testet, Aristoteles szerint. Ez nem egyéb, mint a Plotinos-féle, az emberi testet felépítő, tevékeny lélek.

És az, ami aztán emancipálja magát, ami csak azért van, hogy a külső világot felfogja és a külső világ benyomásait dialektikusan feldolgozza, ez a nous pathetikus, ez a passzív intellektus, az intellektus possibilis (alkalmas). Az, ami éles dialektikában, precíz logikában a skolasztikában élém tárul, az ezekre a régi hagyományokra vezethető vissza. És nem igazodik ki az ember abban, ami a skolasztikusok lelkében lejátszódott, ha nem vesszük tekintetbe az égi tradícióknak ezt a belejátszását.

Azáltal, hogy mindaz, amit itt ismertettem, belejátszott a skolasztikusok lelkébe, az a nagy kérdés merült fel előttünk, amit egyszerűen a skolasztika tulajdonképpeni problémájának nevezünk. Abban az időben, amikor az emberiségnek még szellemi látása volt - ami olyan dolgokat hozott létre, mint a plotinizmus, vagy annak racionalisztikus átszűrődése, az aristotelizmus - abban az időben, amelyben azonban az individuális érzés nem jutott el a tetőpontjáig - abban az időben még nem lehettek skolasztikus problémák, mert az, amit ma értelemnek nevezünk, amit ma intellektusnak nevezünk és amely eredetét egyik oldalról a skolasztikus terminológiában leli, az individualitással felruházott embernek a folyománya. Ha mind egyformán gondolkozunk, ez csak azért van, mert mindannyiunk egyedi organizmusa azonos, és hogy az értelem ehhez a minden emberben egyformán organizált egyedihez kapcsolódik. Hiszen amennyiben Önök különálló, egyéniek (differenciáltak), amennyiben eltérően is gondolkodnak, de ezek csak árnyalati különbségek (nüánszok), amelyek a tulajdonképpeni logikus és dialektikus gondolkodás az általános emberinek, de egy individuálisan egyéni (differenciált) emberi organizációnak a folyománya.

Így aztán itt van az ember, ha átérezte önmaga individuális voltát és így szól: íme, fellépnek bennem a gondolatok, amelyek által a külső világ bensőleg reprezentálódik: ennek rendjén bizonyos mértékig belül állnak össze a gondolatok, amelyek a maguk összeállítottságában ismét a világ képét kell, hogy adják, itt az ember bensejében egyik oldalon munkálkodnak a képzetek, amelyek az egyes individuális dolgokhoz kapcsolódnak, pl. egy bikához, vagy egy emberhez, mondjuk Ágostonhoz, később azonban az ember már benső élményhez jut, mint amilyenbe az álmai, amelyeket illetően

egyenlőre nem talál külső reprezentánst, itt azokhoz az élményekhez jut, amelyeket ő alkot meg magának, amelyek pusztá chimérák, mint ahogy már a skolasztika számára chiméra volt a Kentaur, vagy hasonlók.

A másik oldalon azonban azok a fogalmak és ideák vannak, amelyek tulajdonképpen mindkét oldal felé fényt vetnek: az emberiség, az oroszlány-típus, a farkas-típus stb. felé: ezek az általános fogalmak, amelyeket a skolasztikusok régi szokás szerint univerzálisoknak neveztek. Igen, amikor még olyan volt a helyzet, ahogy azt korábban már leírtam, amikor bizonyos mértékig még felemelkedtek az univerzálisok és az emberi látásnak megnyilatkozó szellemi világ legalsó határának érezték azokat, akkor ezek az univerzálisok: emberiség, állatvilág, oroszlánság stb. egyszerűen azok voltak, ami által a szellemi világ, az érzékfeletti (intelligibilis) világ megnyilatkozott, és az, amit a lélek az érzék feletti világ folyamányaként átélt.

Az ilyen átéléshez szükséges volt, hogy az az individuális érzés, ami aztán a jellemzett évszázadokban jutott szerephez, még ne legyen meg. Ez az individualizálódott érzés vezetett oda, hogy az ember így szólt: az érzéki dolgoktól felemelkedünk addig a határig, ahol a többé-kevésbé elvont, de mégis átélt dolgok vannak, az univerzálisok, emberiség, oroszlánság stb-ig. A skolasztika nagyon jól belátta, hogy nem mondható csak úgy, minden további nélkül: ezek pusztá elgondolások (koncepciók), pusztá összefoglalásai a külső világnak - hanem ez a skolasztika számára problémává vált, amivel küszködött.

Individualitásunkból ilyen általános fogalmakat kell képeznünk, ilyen univerzális fogalmakat. Ha azonban kitekintünk a világba, nincs emberiség, hanem egyes ember, nincs farkasság, hanem egyes farkas van. De más oldalról nem tudjuk a farkasságot és a bárányságot - melyeket magunkban megalkotunk - csak úgy tekinteni, mintha a matériát egyszer egy bizonyos módon báránysággá, máskor pedig ugyanezt a matériát farkassággá képeznénk ki, vagyis hogy a farkasság és a bárányság csak úgy össze volna állítva - és a materialitás - ami ebben az összeállításban benne van -, csak az egyetlen valódi alkotó elem volna: ezt nem fogadhatjuk el minden további nélkül. Mert ha ezt elfogadjuk, akkor el kellene fogadnunk azt is, hogy ha egy farkast bezárunk és ügyelünk arra, hogy bizonyos időn át, amíg anyagcseréje teljesen át nem alakul, csak bárányokat egyék, amíg báránymatériával meg nem tölti magát, báránnyá változik - de nem lesz bárány. A matéria nem változtatja át: farkas marad. A farkasság tehát mégis valami, amit nem lehet minden további nélkül pusztán a materialitással hozni összefüggésbe, mert materiálisan ugyan az egész farkas bárány, de lényegileg mégis farkas marad a farkas.

Ez ma olyan probléma, amit az emberek egyáltalán nem vesznek komolyan, de olyan probléma volt a múltban, amellyel az emberek lelkiük minden idegszálával küzdöttek a maguk idejében. És ez a probléma közvetlenül kapcsolatban állt az egyházi érdekekkel. Hogy hogyan áll összefüggésben az egyházi érdekekkel, arról könnyen képet alkothatunk, ha tekintetbe vesszük a következőket.

Mielőtt Albertus Magnus és Aquinói Tamás fölléptek volna sajátos filozófiájukkal, az volt a helyzet, hogy már jelentkeztek olyan emberek, mint pl. Roscelinus, akik azt állapították meg - és határozottan az volt a véleményük -, hogy ezek az általános fogalmak, ezek az univerzálisok tulajdonképpen egybefoglalásai a külső individuális dolgoknak bennünk, hogy ezek tulajdonképpen pusztá szavak, pusztá nevek. És kialakult egy bizonyos nominalizmus, amely az általános dolgokban, az univerzálisokban csak szavakat látott. De Roscelinus dogmatikai szempontból komolyan vette a normalizmust és a Szentháromságra alkalmazta, és azt mondta: ha (amit őt helyesnek látott) az, ami összefoglalás, csak egy szó, akkor a Szentháromság csak szó és az individuumok az egyetlen valóság - akkor csak az emberi értelem fogja össze egy névvel ezt a hármast: Atya, Fiú és Szent Szellem. A középkorban egészen a végső konzekvenciáig terjesztették ki az ilyen dolgokat, ezért az egyház kénytelen volt a Soissons-i zsinaton Roscelinusnak ezt a nézetét egy részleges többistenhitnek (politeizmusnak) és a tant eretneknek nyilvánítani. Szóval, egy bizonyos kalamitásban voltak a nominalizmussal szemben. Tehát egy dogmatikus érdek egy filozófiai érdekekkel kapcsolódott.

Magától értetődően, ma már nem érezzük reálisnak az ilyen szituációkat. Abban az időben, mint valami nagyon reálisat érezték és éppen az univerzálisoknak az individuális dolgokhoz való viszonyával küszködnek szellemileg mindketten: Albertus és Tamás, és számukra ez a legfontosabb probléma. Alapjában véve minden más csak következmény, amennyiben minden más egy bizonyos árnyalatot kapott azáltal a mód által, ahogy ők ezzel a problémával szemben állást foglaltak.

De éppen ebbe a módba, ahogy Albertus és Tamás ezzel a problémával kapcsolatban álláspontjukat kifejezésre juttatják, játszottak bele mindazok az erők, amelyeket eddig ismertettem, mindazok az erők, amelyek, mint tradíciók megmaradtak Areopagitától, amelyek megmaradtak Plotinostól, amelyek átmentek Ágoston lelkén Erigenáén és sok másén, ezek az erők belejátszottak a gondolatképzésnek abba a különös módjába, amely most jelentkezett előbb Albertus által és ezután egy messze terjedő filozófiai megokolásban Aquinói Tamás által. Hiszen ők még tudták: voltak emberek, akik túl a fogalmakon felnéztek a szellemi világba, az intellektuák világába, abba a világba, amelyről még a tomizmus is, mint valóságról beszélt, amelyben a matériamentes intelligenciákat - akiket angyaloknak nevez - , pillantja meg az ember. Ezek nem pusztán absztrakciók, hanem reális lényiségek, akiknek csak éppen fizikai testük nincs. Ezek olyan lényiségek, akiket Tamás a X. szférába helyez. Amennyiben ugyanis a Földet körülövezve gondolja el a Hold-szférától, a Merkúrtól, Vénusztól, Naptól stb., eljut azután a nyolcadikon keresztül a IX. szférájába és ahhoz, ami az uralkodó, Empyréum volt, tehát a X. szférába. szerinte mindezeket teljesen áthatják az intelligenciák, és azok az intelligenciák, akikre elsősorban hivatkozik, sugározzák le a maguk legalsó határát, úgy, hogy az emberi lélek ezt átélheti.

De abban a formában, ahogy ezt most kifejtettem, amelyben inkább a plotinizmusra támaszkodik, nem emelkedik ki a pusztán individuális érzésből, melyben éppen a skolasztika átvergődött, hanem Albertus és Tamás számára hit marad az, hogy ti. az elvont fogalmak fölött odafönt ezeknek az elvont fogalmaknak a kinyilatkoztatása létezik. És felmerül számukra a kérdés: milyen realitásuk van ezeknek az elvont fogalmaknak?

Mind Albertusnak, mind Tamásnak még volt fogalma arról, hogy a lelkiség és a szellemiség munkálkodik a test organizálásán és, hogy ez a lelki és szellemi utólagosan tükröződik, ha a szükséges munkát elvégezte azon a testen. Minderről volt elgondolásuk. Arról is voltak képzeteik, hogy mivé lesz az ember a maga egyetlen individuális életében, hogyan fejlődik évről-évre, évtizedről-évtizedre, éppen a külvilágból felvett benyomások által és azáltal, amit a benyomások folytán magában feldolgozottak. És így alakult ki az a gondolat, hogy ez a világ ugyan itt van körülöttünk, de ez csak megnyilatkozása annak a világnak, amely szellemi formában fölöttünk van. És amikor a világot szemléljük és az egyes ásványokhoz, növényekhez és állatokhoz közelítünk, bizonyos módon sejtjük, hogy mögöttük az rejtőzik, ami a magasabb szellemi világokból megnyilatkozik. Ha azután logikus széttagolással szemléljük - mindazzal, amire lelkiünk képessé tesz, mindazzal, ami gondolkozási erőként bennünk van, ha tehát logikus széttagozással szemléljük -a természeti birodalmak világát, akkor eljutunk ahhoz, ami a szellemi világból van behelyezve a természet birodalmába. Akkor azonban világosan kell tudnunk, hogy tekintetünket, összes érzékszervünket efelé a világ felé fordítjuk. Ily módon kölcsönös viszonyba kerülünk a világgal.

Aztán elfordulunk a világtól, s bizonyos módon - mint emléket - őrizzük meg azt, amit a világból merítettünk. Azután visszapillantunk emlékeinkbe. És tulajdonképpen csak akkor jelenik meg nekünk az univerzális, az általános, az olyasmi, mint az emberiség vagy hasonló, az először csak belső fogalom-világunkban jelenik meg. Ezért mondja Albertus és Tamás: ha visszatekintvén látod, hogy lelked visszatükrözi azt, amit a külvilágban átéltél, akkor lelkedben élnek az univerzálisok, akkor univerzálisok vannak. Azoknak az embereknek az összességéből, akikkel találkoztál, képezd az emberiség fogalmát. Ha csak individuális dolgokra emlékeznél, akkor csupán földi nevek élnének benned. De amennyiben nem pusztán földi nevek élnek benned, univerzálisokat kell átélned. Itt vannak az univerzális post res, amelyek a dolgok mögött élnek a lélekben. Amíg az ember lelkét a dolgok felé fordítja, nem ugyanaz van lelkében, ami azután, amikor rá emlékezik, amikor bizonyos módon belsejéből válaszol (reflektálódik), hanem reális viszonyban áll a dolgokkal. Átéli a dolgok szellemi mivoltát, csak átteszi a maga számára az univerzális post res (a dolgok mögötti) formáját.

Amennyiben Albertus és Tamás feltételezi, hogy az ember abban a pillanatban, amikor gondolkodóképessége által viszonyba kerül környezetével, a valósághoz (realitáshoz) viszonyul, tehát nem csak ahhoz, ami a farkas a szem és fül számára, hanem azáltal, hogy az ember gondolkodni tud felette, kialakítja a 'farkas' típust - átél valamit, amit a dolgokban láthatatlanul gondolatilag fogunk fel és ami nem is bontakozik ki az érzéki lényekben (entitásokban). Átéli az univerzális in rebus, a dolgokban.

Nos, nem egészen könnyű megtenni ezt a különbséget - mert rendszerint azt gondoljuk, hogy az, ami lelki belsejében, mint reflexió jelentkezik, az a dolgokban is ugyanaz. Pedig ez Aquinói

Tamás szerint nem ugyanaz. Amilyen ideát az ember lelkében átél, amit értelmével felfog, az az, ami által a valóságot, az egyetemet (univerzálisat) átéli. Így tehát formára különböznek a dolgokban lévő univerzálisok a dolgok nyomán, vagy a dolgok után keletkező univerzálisoktól, amelyek aztán a lélekben megmaradnak (t.i. csak az utóbbiak), de belsőleg ugyanazok. Íme, ez egyike azoknak a skolasztikus fogalmaknak, amelyeket nem állítanak elég élesen maguk elé az emberek. Az univerzálisok a dolgokban és az univerzálisok a dolgok nyomán a lélekben tartalmilag ugyanazok, csak formailag különbözők.

Ehhez aztán még hozzá kapcsolódik az, hogy ami a dolgokban szétterülve individualizálva él, ismét utal arra, amit korábban a plotinizmus tartalmaként, mint a tulajdonképpeni érzék feletti (intelligibilis) világot jellemeztem: itt újból ugyanazzal a belső lényeggel van dolgunk, amely a dolgokban, a dolgok nyomán van jelen az emberi lélekben, tartalmilag azonos módon, formailag azonban különbözően, tehát más formában azonos tartalommal. Ezek az univerzálisok ante res, a dolgok előtt. Ezek a univerzálisok, úgy, ahogy isteni értelemben, az Istennel munkatársi viszonyban levés értelmében az angyali lényekben benne foglaltatnak (őskép).

Így lesz az, ami a régebbi időben még közvetlen szellemi-érzéki-érzék feletti látás volt, olyan szemléleté, amely csak érzéki képeket nyújt, mert amit érzék felettien látunk, melyet az Aeropagita szerint még névvel sem nevezünk, hogyha igazi alakjában akarunk azzal foglalkozni, csak utalni lehet rá és azt mondani: mindez nem az, amik a külső dolgok, - így válik az, ami a régieknek látás volt, ami a régieknek valóságként (realitásként) mutatkozott meg a szellemi világban, így válik ez a skolasztika számára valamivé, amiről döntenie kell éppen annak az éles gondolkodásnak, annak a formáságnak (plasticitásnak) és finom logikának, amelyről már beszéltem. A problémát, amit azelőtt látással oldottak meg, lehozták a gondolkodás, az értelem (ráció) szférájába. Ez a lényege a tomizmusnak, lényege az albertizmusnak, lényege a skolasztikának.

A skolasztika mindenekelőtt úgy látja, hogy a maga korában az emberi individualitás átérzése tetőpontjához (kulminációjához) érkezett. A problémákat ésszerű (racionális), logikus alakban látja maga előtt, abban az alakban, ahogy a gondolkodásban fel kell fognia. A világproblémáknak ilyen gondolatbeli alakjával külső lényegében a skolasztika és ezzel a küzdéssel és gondolkodással áll benne az egyházi életben, amint azt korábban is a legkülönbözőbb oldalairól, ha csak néhány fénylábbal is megvilágítottam. Ez az, amiről a XIII. és XII. században azt hitték, hogy ezt meg kell oldani a gondolkodással, az éles elméjű logikával. És a másik oldalon ott vannak az egyházi dogmák, a hit tartalma.

Nézzük meg egy példán, hogy egy olyan gondolkodó, mint Aquinói Tamás, hogyan viszonylik a két kérdéshez. Azt mondja ugyanis: lehet-e Isten létét logikával bizonyítani?

Igen, lehet! Aquinói Tamás egész sorát adja a bizonyítékoknak. Ezeknek egyike, amikor pl. azt mondja: ismereteket először úgy szerezhethetünk, hogy az universalis in rebus-hoz fordulunk, a dolgokba bele tekintünk. Nem tudunk látás útján - a személyes élménye ennek a korszaknak - a szellemi világba behatolni. Csak azáltal tudunk emberi erővel a szellemi világba behatolni, hogyha a dolgokba belemélyedünk és a dolgokból felszínre hozzuk azt, ami benne van, amit universalis in rebus-nak nevezhetünk. Aztán visszafelé következtethetünk: hogy áll a kérdés az universalis-ante-res-sel, ami a dolgok előtt van? A világot mozgásban látjuk, egyik dolog mozgatja a másikat, mert ő maga mozgatja. Így jutunk el az egyik mozgatott dologtól a másik mozgatott dologhoz, ettől azután egy további mozgatott dologhoz. Ez azonban nem mehet így tovább, el kell jutnunk egy első mozgatóhoz. Ha ez ugyancsak mozgatott volna, akkor egy másik mozgatóhoz kellene eljutnunk, tehát egy mozdulatlan mozgatóhoz kell eljutnunk.

Ezzel Tamás elérkezett - és Albertus is ugyanezt a következtetést nyeri - az arisztotelészi mozdulatlan mozgáshoz, az első okhoz. Az Istent, mint szükségképpen első lényiséget, mint egy szükségszerű mozdulatlan első mozgatót ismeri el: ez adva van a logikus gondolkodásnak. Nincsen olyan gondolkodási folyamat, amely elvezetne a trinitáshoz. Azonban a hagyomány átszarmasztotta. Az emberi gondolkodással csak addig lehet eljutni, hogy az ember kipróbálja, vajon észellenes-e a Trinitás? És azt találja az ember, hogy nem észellenes, de viszont nem lehet bizonyítani, tehát el kell hinni, el kell fogadni olyan tartalomnak, amelynek megértéséhez nem tud felemelkedni a magárahagyott emberi intellektualitás.

Így kerül a skolasztika az elé az akkor oly jelentős kérdés elé: milyen messzire tud eljutni az ember a magára hagyott emberi értelemmel? A korfejlődés ezen túlmenően is különös módon állította

bele a skolasztikát ebbe a problémába. Ugyanis más gondolkodók is előtérbe kerültek, akik látszólag valami egészen abszurdumot állítottak, azt mondván: valami lehet teológiailag igaz, filozófiailag hamis. Kereken úgy mondhatjuk: igaz, hogy a dolgok dogmatikus formában reánk hagyományoztattak, mint pl. A Trinitás, ha azonban gondolkodik az ember efölött a kérdés fölött, akkor az eddigőtől eltérő, ellenkező eredményre jut. Való igaz, hogy az értelem más eredményekhez vezet, mint amilyen a hit tartalma. A skolasztikusok tehát a kettős igazságról szóló tan (veritas duplex) kérdése előtt álltak, amelynek ez a két gondolkodás egészen különös jelentőséget tulajdonított, tudniillik Albertus és Tamás: céljuk volt összhangba hozni a hit tartalmát az értelmi tartalommal, nem keresni ellentmondást aközött, amit az értelem egy bizonyos határig minden esetre képes elgondolni és a hit tartalma között, amit azonban az értelem kigondolni képes, az ne mondjon ellent a hittartalomnak, s a hittartalom ne mondjon ellent az értelemnek. Ez azonban abban az időben radikalizmus volt, mert az illetékes egyházi tekintélyek többsége ragaszkodott a kettős igazság tanához, amely szerint az ember valami ésszerűt gondolt el tartalmilag egy alakban, a hittartalom pedig ugyanezt adhatja neki egy másik alakban - és ezzel a két alakzattal kell élnie az embernek.

Azt hiszem, hogy az ember a történelmi alakulás iránt fogékonyvá válhatnék, ha meggondolná, hogy a szóban forgó idők előtti néhány évszázad emberének egész lelkivilágát ilyen problémák töltötték el. Aztán ezek a dolgok tovább élnek a mi időnkben is: hogy hogyan élünk benne ezekben, azt később fogjuk megbeszélni. Most a tomizmus lényegét úgy akartam jellemezni általánosságban, ahogy a maga idejében élt.

Az volt a helyzet, hogy az Albertus és Tamás előtt álló fő probléma az volt: hogy viszonylik az ember értelmi tartalma a hittartalomhoz? Hogyan lehet megérteni azt, amit az egyház előír, hogy higgyük? - aztán hogyan lehet ezt megvédeni azzal szemben, ami vele ellentétben van? Albertusnak és Tamásnak sok ilyen természetű dolga volt. Európában ugyanis nem csak az hatott, amit már jellemeztem, hanem még számos más nézet is. Az iszlám terjedésével, az arabok terjeszkedésével még más nézetek is érvényre jutottak Európában. És a már jellemzett manicheista nézetekből is sok megmaradt Európában.

De olyasmi is előfordult, aminek reprezentánsa Averroes tana a XII. sz-ból, aki azt mondta, amit az ember elgondol a maga tiszta intellektusával, az nem csak az övé, hanem az egész emberiségé. Averroes azt mondja: nincs nekünk külön értelmünk a magunk számára, mint ahogy van külön testiünk a magunk részére. A-nak van külön teste, de értelme ugyanaz, mint B-é és C-é. Azt lehetne mondani: Averroes úgy fogja fel az emberiséget, hogy létezik egy egységes intelligencia, egy egységes értelem, ebbe merülnek bele az összes individuumok. Mintegy ebben élnek a fejükkel. Ha meghalnak, a test visszahúzódik ebből az univerzális értelemből. Halhatatlanság nincs abban az értelemben, hogy individuális tovább lét volna a halál után. Ami tovább is megmarad, az csak az univerzális értelem, csak az, ami minden emberrel közös.

Tamás abban a helyzetben volt, hogy számolnia kellett az értelemnek ezzel az univerzalitásával, arra az álláspontra kellett azonban helyezkednie, hogy az, ami univerzális értelem, nem csak egyszerűen egyesül belsőlegesen azzal, ami most individuális emlékezés az egyes emberben, hanem az élet folyamán egyesül az organizáció tevékeny erőivel is: a test organizáció tevékeny erőivel úgy egyesül, olyan egységet képez, hogy az emberben működő alakító, vegetabilis, animális és emlékezés erőit az élet tartalma alatt vonzza ez az univerzális értelem és gondolkodás. Tamás azt mondja, hogy az ember az individuálist az univerzálison keresztül vonja magához és amit az ő univerzális része magához vonzott volt, azt aztán beleviszi a szellemi világba.

Látjuk, hogy Albertus és Tamás szerint így nincs előző élet, pre-egzisztencia - halál utáni élet - post-egzisztencia azonban annál inkább. Ezt Aristoteles is tanította. Ilyen vonatkozásban az aristotelizmust folytatják ezek a gondolkodók.

Így kapcsolódnak az univerzálisok nagy és logikus kérdései azokhoz a kérdésekhez, amelyek az egyes ember sorsát érintik. Ha Aquinói Tamás kozmológiáját és Albertus rendkívül tágas, szinte minden területre kiterjedő, számtalan kötetet magába foglaló természetrajzát jellemezném, akkor látnánk, hogy mindezekbe a részletekbe belejátszik az, amit az albertizmus és tomizmus általános logikai lényegeként jellemeztem. És ez a logikai lényeg éppen abban áll, hogy értelmünkkel - amit akkor éppen intellektusnak neveztek - nem érünk fel Isten világáig, egy bizonyos határig mindent át tudunk hatni éles elméjű logikával és dialektikával, a továbbiak során azonban a hit-tartalomba kell belehatolnunk. És úgy, ahogy azt már jellemeztem, ők ketten szemben álltak ezzel a kétféle felfogással,

anélkül, hogy egymásnak ellentmondtak volna, szemben álltak azzal, amit értelmünkkel felfogunk - és azzal, ami a hittartalom által kinyilatkoztatott - s szerintük mindkettő megállhat egymás mellett.

Tulajdonképpen, hogy is áll ez a dolog? Azt hiszem, hogy ezt a kérdést a legkülönbözőbb oldalról lehet felfogni. Világtörténelmi szempontból nézve, mi az albertinizmus és tomizmus lényege? Tamásra nézve tulajdonképpen jellemző és fontos az, hogy amikor az értelmet megerőlteti, hogy az Istent bebizonyítsa, ezúttal hozzá kell tennie: az ember eljut egy Isten-képzethez, amelyet az Ó-testamentum joggal jelöl a Jehova névvel. Vagyis, amikor Tamás értelmi utakon indul el, melyeket az egyes emberi lélek megtehet, eljut ahhoz az egységes Istenhez, akit az Ó-testamentum is Jehova-Isten névvel jelölt. Ha az ember Krisztushoz akar eljutni, a hittartalomhoz kell fordulnia: Krisztushoz nem lehet eljutni a saját emberi lélek szellemiségének átélése rendjén.

Nos, valami rejlik ezekben az eszme-futtatásokban, ezekben a kettős igazságról szóló nézetekben - hogy t.i. valami teológiailag igaz és filozófiailag hamis lehet - amellyel szembe kellett fordulnia a virágzó skolasztikának, de még valami mélyebb is rejlik bennük, amit abban a korban nem is tudtak kellő képpen áttekinteni, hiszen az ember állandóan körül volt véve a pusztán racionalizmusra, ésszerűre és logikára való cselekvés áramlatától. A következő rejtett volt a mögött a nézetek mögött: azok, akik a kettős igazságról beszéltek, nem voltak azon a nézeten, hogy az igazság tényleg kétféle: teológiailag kinyilatkoztatott és az értelem által megszerzett, hanem azon a nézeten voltak, hogy egyelőre kétféle az igazság, ehhez a kétféle igazsághoz pedig azért jut az ember, mert lelke legbensőjéig áthatotta a bűnbeesés következménye.

Ez a kérdés izzik a lélek legmélyén Albertus és Tamás idejéig. A lélek legmélyén izzik a kérdés: hát nincs-e benne gondolkodásunkban, értelmünkben az eredendő bűn? Nem azért mutat-e más igazság-tartalmat az értelem, mint a tényleges igazság, mivel elszakadt a szellemiségtől? Ha föl vesszük értelmünkbe Krisztust, valamint, ami ezt az értelmet átváltoztatja és tovább fejleszti, előáll az összhang az értelem igazsága és a hit tartalmának az igazsága között.

Az értelem elesett mivolta az oka annak, hogy az albertinizmus és a tomizmus előtti idők gondolkodói két igazságról beszéltek. Az eredendő bűn tanát és a krisztusi megváltás tanát komolyan akarták venni, azonban még nem volt meg a hozzá való gondolati erő és logicitás: de komolyan fáradoztak rajta. Azt kérdezték maguktól: hogyan váltja meg Krisztus bennünk az értelem igazságát, amely a szellemileg kinyilatkoztatott igazságnak ellentmond: hogyan leszünk a legbensőnkig keresztények?

Értelmünk ugyanis el van rontva, benne van az eredendő bűn, ezért áll ellentétben a tiszta hit-igazsággal.

És akkor lépett fel Albertus és Tamás. Számukra úgy tűnt, hogy helytelen, ha tisztán logikailag mélyedünk el az univerzália in rabus-ban, ha a dolgok valóságát megértjük, mert akkor bűnösségbe-esettségünk kell, hogy vezessen. Nem szabad a mindennapi értelemnek bűnösnek lennie. Alapjában véve a krisztológia kérdése él a virágzó skolasztikának ebben a kérdésében. És ez a kérdés, amit a skolasztika nem tudott megoldani, az volt, hogy lép be Krisztus az emberi gondolkodásba? Hogy lesz az emberi gondolkodás átkrisztusítva? Hogyan vezet fel Krisztus az emberi gondolkodást abba a szférába, ahol összenőhet a kizárólagos szellemi hit-tartalommal? Ez a tulajdonképpeni mozgató erő rejlik még benne a skolasztikusok lelkében. Ezért - noha a legtökéletesebb logikai technikai és a skolasztikában - mégis mindennek előtt az a fontos, hogy ne a skolasztika eredményeire, hanem a feleleten át a kérdés felvetésére tekintsünk, tehát nem az a fontos, amihez eljutottak az emberek a XII-XIII. században, hanem azok a problémák, amelyeket akkor felvetettek volt.

A krisztológia kérdésének megértésében még nem jutottak el odáig, hogy az embernek az eredendő bűntől való megváltását egészen az emberi gondolkodásig követni tudták volna. Ezért kellett Albertusnak és Tamásnak elvitatniuk az értelemtől azt a jogot, hogy ez az értelem átléphet azon a fokon, amelyen fölfelé haladva, beléphet a szellemi világba. És a skolasztika reánk hagyta a kérdést: hogy fejlődik ki az emberi gondolkodás a szellemi világ meglátásának képességéig? A skolasztikának tehát a legfontosabb eredménye egy kérdés, nem pedig a tartalma. A kérdés pedig ez: hogyan viszi bele az ember a krisztológiát a gondolkodásba? Hogyan tesszük a gondolkodást kereszténnyé? Ez a kérdés áll itt világtörténelmi jelentőséggel abban a pillanatban, amikor Aquinói Tamás 1274-ben meghal - halálának a pillanatáig csak a kérdésig tudott eljutni - s a kérdés benne van teljes szívbeli bensőséggel Európa szellemi kultúrájában. Hogy mi legyen belőle, azt egyelőre csak úgy lehetett jellemezni, hogy azt mondta az ember: egy bizonyos fokig behatolunk a lényegbe, a dolgok szellemi

lényegébe, azután azonban a hittartalomnak kell jönnie, csak hogy a kettőnek nem szabad ellentmondania egymásnak, concordanciában, egyetértésben kell lenniük. De a mindennapi értelemben a legmagasabb dolgok tartalmát, mint például a Trinitás, a Krisztus inkarnációját az emberi Jézusban stb. nem tudja önmaga erejéből megérteni. Az értelem felfogó képessége csak odáig terjed, hogy így szólhat: a világ előállhatott az időben, de fennállhatna öröktől fogva is.

A kinyilatkoztatás azonban megmondja: az időben keletkezett. Ha az értelmet még egyszer megkérdezzük, megtalálják az okokat, amiért az időben keletkezés az értelmesebb, a bölcsebb.

Így állnak benne az idő folyásában a skolasztikusok. Sokkal inkább, mint gondolnák, benne él a mai tudományban, a mai élet megnyilvánulásaiban az, ami a skolasztikából fennmaradt, természetesen egy bizonyos formában. Hogy alapjában véve a skolasztika milyen eleven a mi lelkünkben és a jelenkor emberének milyen álláspontot kell elfoglalnia ezzel a még meglévő skolasztikus maradvánnyal, arról a következőkben akarok beszélni.

III. Fejezet

A tomizmus a jelenben

Az előzőekben a skolasztikáról beszélvén, szemlélődésem végén igyekeztem rámutatni arra, hogy egy gondolatáramlatban mindig a probléma a leglényegesebb, az, amely akkor egész határozott módon nyilvánult meg az emberi lélekben és amely abban a bizonyos vágyban csúcsosodott ki, hogy megértsük: hogy jut el az ember az életben szükséges ismeretekhez és hogy tagolódna bele ezek az ismeretek abban, ami akkor szociális vitatkozásban uralkodott a kedélyeken? Hogyan tagolódik bele a keresztény egyházak hitének tartalmába a megszerezhető ismeret? A skolasztikusoknak először is az emberi individualitással kellett megküzdenniük, amely - ahogy láttuk - mint ilyen, egyre jobban megizmosodott és amely nem volt képes a maga megismerésével feljutni az igazi konkrét szellemi tartalomig, amely még felragyogott az idők folyamán abból, ami fennmaradt a neoplatonizmusból, az Areopagitától, Scotus Erigenától.

Már arra is rámutattam, hogy a skolasztika impulzusai bizonyos módon tovább éltek, de úgy éltek tovább, hogy azt mondhatjuk: maguk a problémák nagyok és hatalmasak, és a módnak, ahogy fel voltak vetve (az előzőekben láttuk, hogy voltak felvetve) még sokáig meg volt az utóhatásuk. És tulajdonképpen - ez lesz éppen a jelen fejtegetések tartalma - hogyha egészen megváltozott metodikus formában is, de még mindig hatnak az akkori legnagyobb problémák, vagyis az ember viszonya az érzéki és a szellemi valósághoz még mindig hatnak, ha ma nem is vesszük észre, ha a mai időkben látszólag a skolasztikával egészen ellentétes alakot öltött is magára, még hatnak. Bizonyos mértékig minden benne van a jelenkor szellemi tevékenységében, de lényegesen megmászva azáltal, amit a közben eltelt idő alatt jelentős személyiségek az európai emberiség fejlődésébe filozófiai téren belevittek.

Azonnal látjuk is, ha áttérünk Aquinói Tamástól ahhoz a ferencendi szerzeteshez, aki valószínűleg Írországból származott és a XIV. század elején Párizsban, később Kölnben tanított, - ha áttérünk Duns Scotushoz, látjuk hogy bizonyos vonatkozásban túlságosan nagy a probléma: a skolasztikusoktól, a gondolkodási technika tulajdonképpen mestereitől még fennmaradt csodálatosan mély (intenzív) gondolkodási technikai számára is túl nagyra vált a probléma. Duns Scotus előtt újból az a kérdés áll: hogyan él az emberi lélek az emberi testben? Aquinói Tamás még úgy gondolta - ahogy korábban tárgyaltam -, hogy a lélek belehatol a test egészébe. Úgy, hogy az embert - hona mikor a fogantatás és születés által belép a fizikai-érzéki létbe, a fizikai testi átöröklés csak a vegetatív erővel, az összes ásványi (minerális) erővel és az érzéki felfogóképesség erőivel ruházza fel - és hogy lét előtti állapot (preexistencia) nélkül belehatódik az emberbe a tulajdonképpeni intellektus, a tevékeny intellektus, az, amit Aristoteles a nous poieticus-nak nevezett. De Aquinói Tamás szerint ez a nous poieticus bizonyos mértékig felszívja az egész lelkiséget, a vegetatív lelkiséget, az állati lelkiséget és ráül a testiségre, hogy azt egész terjedelmében átváltoztassa - ahogy

aztán Ő, aki örök magasságokból vonult be az emberi testbe, de lét előtti állapot (preexistencia) nélkül halhatatlanul tovább éljen azzal, amit az emberi testből nyert. Azonban Duns Scotus már nem tudja elképzelni, hogy az emberi lény egész erő-rendszerét (szisztémáját) fölszívja a tevékeny értelem. Csak azt tudja elképzelni, hogy az emberi testiség bizonyos mértékig készen van: hogy bizonyos önállósággal az egész életen át megmarad a vegetatív, az animális princípium - aztán lehull a halállal és csak a tulajdonképpeni szellemi princípium, az intellektus ágens, a tevékeny szellem megy át a halhatatlanságba. Éppoly kevésbé tudja elképzelni azt, ami még Aquinói Tamás előtt lebegett, hogy az emberi-lelki-szellemiség az egész emberi testet áthatja: ő, Scotus éppoly kevésbé tudja elképzelni, mint tanítványa, Occam Vilmos, aki aztán Münchenben halt meg a XIV. században és aki újra visszatért a nominalizmushoz - mert szerinte az emberi értelem valami elvont lett, valami olyan, ami még nem képviseli (reprezentálja) a szellemi világot, hanem amit csak a megfontolásból, az érzéki észleletből nyerünk. Már nem tudta elképzelni, hogy csak az univerzáliákban, az ideákban van realitás. Visszaesett megint a nominalizmusba, abba a nézetbe, hogy az emberben meggyökeresedett ideákat, általános fogalmakat csak az érzéki külvilágból koncipiáljuk, hogy azok tulajdonképpen az emberi szellemen a lét kényelmes összefoglalása végett élnek, mint nevek, mint szavak. Röviden: ismét visszatért a nominalizmushoz.

És ez alapján véve fontos tény, mert látható, a nominalizmus, ahol ez pl. Roscellinusnál fellépett - akinek még a Trinitás is szétesett nominalista felfogása miatt - ezt a nominalizmust megszakítja Albertus Magnus, Aquinói Tamás és mások intenzív gondolati munkája, de mindjárt visszaesik az európai emberiség a nominalizmusba, abba, amely alapján véve nem egyéb, mint az egyre jobban feltörekvő emberi individualitás tehetetlensége, melynél fogva képtelen arra, hogy a szellemen jelenlévő ideákat szellemi realitásnak fogja fel, mégpedig úgy, hogy ez benne él az emberben és bizonyos mértékig a dolgokban is. Az ideák a realitásból (valóságból) azonnal megint nevekké válnak, puszta üres absztrakciókká (elméletté).

Az ember találkozik azokkal a nehézségekkel, amelyekkel az európai gondolkodásnak meg kell küzdenie, amikor a megismerés kérdését felvetette. Mert nekünk embereknek végül is megismeréshez kell jutnunk - legalább is a megismerés kezdetén használunk kell az ideákat - és az ideák által kell megismeréshez jutnunk. Mindig újból fel kell vetődnie a nagy kérdésnek: hogyan közvetít nekünk az ideák a valóságot? Alapján véve azonban alig van lehetőség a feleletre, ha az ideák csak realitás nélküli nevek formájában jelentkeznek. És ezek az ideák - amelyek a régi görögök, legalább is a beavatott görögök szemében egy reális szellemi világ utolsó, felülről érkező megnyilatkozásai voltak - mind jobban és jobban elvontakká váltak (elabsztrahálódtak) az európai tudatban. És ennek az elabsztrahálódásnak a folyamatát, az ideák szavakká-válását látjuk alapján véve egyre jobban fokozódni, amint a nyugati gondolkodás fejlődését tovább követjük. Később még kiemelkednek egyes személyiségek, mint pl. Leibnitz, aki alapján véve nem bocsátkozik bele abba a kérdésbe: hogyan ismerünk meg ideák által? Mert az ő világnézete tradicionálisan még szellemi és mindent visszavezet individuális világmondandókra, amelyek tulajdonképpen szellemiek. Leibnitz, mondhatnók, toronymagasan a többiek fölé emelkedik, mivel még megvan a bátorsága, hogy szellemileg gondolja el a világot és így fogja fel. Bizony a világ szellemi, csupa szellemi lényekből áll. De azt mondanám, hogy azt, amit egy korábbi idő ösztönös megismerése - amelyet még nem világított át egy olyan logika, mint a skolasztika - differenciált szellemi individualitásnak tekintett, azt Leibnitz többé-kevésbé, rendre-rendre lefokozott szellempontoknak, monádoknak fogja föl. Az individualitás biztosítva van, de csak a monád alakjában, bizonyos mértékig egy szellemi pontlány alakjában. Ha eltekintünk Leibnitz-től, akkor látjuk, hogy nyugaton erős küzdelmet fejtenek ki, hogy a lét ő-okai felől bizonyosságot szerezzenek - de ugyanakkor látjuk mindenütt a tehetetlenséget is a nominalizmus kérdéseinek megoldását illetően.

Egészen különleges jelentőséggel lép föl ez annál a gondolkodónál, akit joggal állítanak mindig az új filozófia-történet kiindulópontjára, ez lép elének Descartesnél, Cartesiusnál, aki a XVII. század elején, vagy első felében élt. A filozófia-történetben mindenütt ezt a tételt ismerjük meg a cartesiusi filozófia tulajdonképpeni alapforrásaként: Cogito, ergo sum, gondolkodom, tehát vagyok. Ebbe a tételbe már belenyúl az augusztinizmus törekvése. Mert Ágoston kiküzdte magát abból a kételyből, amelyről korábban beszéltem, amennyiben ezt mondja magának: kételkedhetem mindenben, de a kételkedés ténye mégis csak fennáll és élek, amíg kételkedem. Kételkedhetem abban, hogy érzéki dolgok vannak körülöttem, kételkedhetem abban, hogy Isten van, hogy felhők vannak, hogy csillagok

vannak - de amikor kételkedem, a kételkedés jelen van. Abban, ami a saját lelkemben történik, nem kételkedhetem. Így van egy bizonyosság arra nézve, hogy szilárd kiindulási pontot foghassunk meg. Cartesius ezt a gondolatot újból felveszi: gondolkodom, tehát vagyok. Ilyen dolgoknál persze magától értetődően komoly félreértéseknek teszi ki magát az ember, ha kénytelen valami egyszerűt szembeállítani azzal, ami történelmileg tekintélyre tett szert. És mégis szükséges ezt megtenni. Úgy-e, Cartesiusnak és sok követőjének - hiszen ilyen vonatkozásban számtalan követője volt - az lebeg a szeme előtt: ha tudatomban gondolattartalom van, ha gondolkodom, nem lehet letagadni a tényt, hogy gondolkodom, tehát vagyok, tehát lételem gondolkodásom bizonyítja. Bizonyos mértékig a világlétben gyökerezem, amennyiben lételem gondolkodásom által biztosítottam - ezzel kezdődik tulajdonképpen az újkori filozófia, mint intellektualizmus, mint racionalizmus, mint olyan valami, ami mindent a gondolkodás munkájára épít fel és amennyiben csak utóhangja a skolasztikának, amely olyan erőteljesen fordult az intellektualizmus felé.

Kétfélet látunk Cartesiusnál. Először is azt az egyszerű ellenvetést kell tennünk: vajon a gondolkodás ténye által valóban megragadom-e a lételemet? Minden éjszakai alvás az ellenkezőjét bizonyítja be. Éppen ez az az egyszerű dolog, amit ellene fel kell hoznunk, tudjuk, hogy minden reggel, amikor felébredünk, létezniünk kellett estétől reggelig, pedig nem gondolkoztunk. Tehát az első tétel: gondolkodom, tehát vagyok, Cogito ergo sum, egyszerűen meg van döntve. Ezt az egyszerűt, ami olyan, mint Columbus tojása, egyszer már valóban szembe kell állítani azzal az ismert tétellel, amely oly sok követőre talált. Ez az egyik, amit Cartesiusra vonatkozólag mondanunk kell. A másik pedig az a kérdés: tulajdonképpen mire irányul Cartesius egész filozófiai törekvése? Nem irányul már világszemléleti kérdésekre, nem irányítja már a tudatot világrejtély megfejtésére, egészen intellektuális, kizárólag a gondolkodás elemében operál. Arra a kérdésre irányul az ő törekvése: hogy szerzek bizonyosságot, hogy jutok ki a kételkedésből, mi módon tudom meg, hogy vannak dolgok és hogy vagyok én magam? Már nem egy materiális kérdés ez, nem a világmegfigyelés tartalmi eredményeinek a kérdése, ez a megismerés biztosításának a kérdése. Ez a kérdés a skolasztikusok nominalizmusából merül fel, amelyet Albertus és Tamás egy rövid időre legyőztek, de amely utánuk azonnal ismét fellép. Így áll az emberek előtt az, amit lelkükben rejtegetnek és amelynek csak névleges jelleget tudnak adni és amelyet innen-onnan lelkükbe szednek, hogy lelkükben valahol egy pontot találjanak, amelyből kiindulva, maguknak most nem egy világképet, világnézetet teremthetnek, hanem azt a bizonyosságot, hogy egyáltalán nem minden ártás, nem minden hazugság, hogy az ember kitekint a világba és realitást lát - hogy az ember betekint a lélekbe és realitást talál ott.

Mindebben világosan észlelhető az, amire korábban rámutattam, vagyis, hogy az emberi individualitás elérkezett az intellektualizmushoz, de az intellektualizmusban, a gondolatban a Krisztus-problémát még nem érezte meg. A Krisztus-probléma Ágoston lelkében fellép, amennyiben még az egész emberiségre tekint. Krisztus akkor az emberi lélekben még csak pirkad - mondhatnám - és a középkor keresztény misztikusai számára aztán feldereng, de nem jött el a pirkadat azoknál, akik őt csak a gondolkodás eszközével akarták megtalálni - azzal a gondolkodással, amely a magát megszüülő individualitásnak olyannyira szükséges, vagy azzal, ami ezzel a gondolkodással elérhető. Ez a gondolkodás őszállapotában olyan, ahogy az emberi lélekből felbuzog, hogy éppen a krisztusit utasítja vissza, visszautasítja az átváltozást, a belső metamorfózist, visszautasítja a megismerési élethez való odaállást, melynek nyomán az ember így szólhatna: igen és gondolkodom, gondolkodom magamról és a világról. De ez a gondolkodás még fejletlen, magán hordozza a bűnbeesés terhét ez a gondolkodás. Önmaga fölé kell tehát emelkednie, át kell alakulnia, föl kell emelkednie egy magasabb szférába.

Tulajdonképpen csak egyszer ragyogott fel egészen világosan ez a szükségszerűség egy nagy gondolkodó személyiségben, Cartesius követőjében, Spinozában. Spinoza nem ok nélkül gyakorolt mély benyomást olyan emberekre, mint Merdes és Goethe, mert Spinoza - noha látszólag teljesen benne áll az intellektualizmusban, amely a skolasztikából maradt fenn, vagy abból alakult ki - Spinoza még úgy fogja fel ezt az intellektualizmust, hogy tulajdonképpen csak úgy jutunk el az igazsághoz - ami végül Spinoza számára egy bizonyos fajta intuícióban áll -, ha az intellektuálist, a belső gondolati-lelki életet átalakítjuk, nem állunk meg annál, ami a mindennapi életben és a közönséges tudományos életben szerepel. És éppen itt mondja Spinoza: a gondolkodás kifejlesztése által ez a gondolkodás ismét megtelik szellemi tartalommal. A szellemi világ - amelyet megismertünk a plotinizmusban -, ismét a gondolkodás tartozékává válik, ha ez a gondolkodás elébe megy a

szellemnek. A szellem - mint intuíció - ismét megtölti a gondolkodást. Érdekes, nagyon érdekes, hogy Spinoza volt az, aki azt mondta: tekintsük át a világlétet, ahogy legmagasabb szubsztanciájában, a szellemben tovább fejlődik, ahogy aztán felvesszük ezt a szellemet a lélekbe, amikor gondolkodásunkkal az intuícióhoz emelkedünk, amikor egyrészt olyan intellektuálisak vagyunk, hogy szigorúan matematikailag bizonyítunk, de a bizonyításban egyidejűleg fejlődünk és felemelkedünk, tekintsük át a világlétet úgy, hogy a szellem elébünk jöhessen. Ha így felemelkedünk, akkor meg is értjük ebből a nézőpontból a történelmi folyamatát annak, ami benne van az emberi fejlődésben. És jelentős, hogy kiragogy a zsidó Spinoza írásából a következő mondat: az isteni szubsztanciának legmagasabb megnyilatkozása Krisztus. Krisztusban az intuíció teofániává, az Isten emberré válásává lett és Krisztus szava ezért valójában Isten szava és az út az üdvösséghez. Ez annyit jelent, hogy a zsidó Spinoza rájött arra, hogy az ember a maga intellektuális erejével oda fejlesztheti magát, hogy a szellem elébe jön. Ha azután abban a helyzetben van, hogy tekintetét a golgotai misztériumra tudja függeszteni, akkor a szellemmel való megtöltődöttség nemcsak intuíció lesz, vagyis a szellem megjelenése a gondolkodás által, hanem átalakul az intuíció teofániává, magának az Istennek megjelenésévé. Az ember szellemileg az Isten elé lép. Azt mondaná az ember: Spinoza nem titkolta el azt, ami neki hirtelen világossá vált: ez a kijelentés ugyanis azt bizonyítja. De azt mondanám, hogy az, ami előtte ily módon az emberiség fejlődéséből föltárult, mint alaphang, eltölti az ő 'Etiká'-ját. Ez a beállítottság aztán egy igen érzékeny befogadóképességű embernél jelentkezik: Goethénél. Az ő számára, aki olvasni tudott ennek az etikának a sorai között is, aki azt a szívet, amely ebben az etikában megnyilatkozott, a saját szívében viszontérezte, ez az etika igen jelentős könyv lett. Nem szabad ezeket a dolgokat olyan absztrakt módon tekinteni, mint ahogy általában a filozófiatörténet teszi, emberi szempontból kell nézni és meg kell látni, ami a spinozaizmusból bevilágít a goethei lélekbe. Alapjában véve azonban az, ami Spinoza sorai közül kicsendül, nem lett annak a kornak uralkodó eszméjévé. A tehetetlenség vált uralkodóvá, a nominalizmuson való túljutás tehetetlensége. Igen, a nominalizmus egyelőre olyan, hogy azt mondhatjuk: az ember egyre jobban beleszól ebbe a gondolatba, benne él valamiben, ami a külvilágot nem tudja megragadni, valamiben, ami bensejéből nem tud kijönni, hogy belemerüljön a külvilágba és hogy a külvilág természetéből valamit felvegyen.

És így jön létre az a hangulat, hogy az ember olyan egyedül van magamagában, hogy nem tud önmagán túljutni és a külvilágból semmit sem tud magába fogadni, ennek nyomán lép fel aztán az a hangulat Lockenál a XVII. sz-ban abban az alakban, ahogy ő kifejezte: a színek és a hangok - amelyeket a külvilágban észlelünk - már nem vezetnek el a külvilág realitásához, ezek alapjában véve csak a külvilág hatásai érzékeinkre, amelyek által mi végül is a saját tulajdon szubjektivitásunkba vagyunk beleszólva. Ez a dolog egyik oldala. A dolog másik oldala az, hogy olyan szellemeknél, mint Velurámi Bacon, a XVI.-XVII. sz-ban a nominalizmus egészen általános világnézet lesz, hogy Baconnál ez abban jut kifejezésre, hogy azt mondja: ki kell irtani mindazt, ami az emberben a realitás babonája azzal kapcsolatban, ami alapjában véve csak mint név létezik. Realitással csak akkor állunk szemben, ha az érzéki világra tekintünk. Egyedül az érzékek nyújtanak az empirikus, gyakorlati megismerésben realitásokat. E realitások mellett Baconnál már nem játszanak igazi tudományos szerepet azok a realitások, amelyekért tulajdonképpen Albertus és Tamás saját értelmi megismerési teóriájukat, elméletüket felépítették. Úgyszólván elpárolgott a szellemi világ Baconnál, s olyan valamivé vált, ami tudományos biztonsággal és bizonyossággal már nem tud előbuzogni az ember belsejéből. A szellemi világ hittartalommá vált, amelyet nem érinthet a tudás és a megismerés. A megismerést csak a külső megfigyelés, az experimentum, a kísérlet biztosítja, amely igaz, hogy szellemi, de mégis csak külsőleges megfigyelés.

És így megy ez tovább Hume-ig a XVIII. sz-ban, akinél az ok és okozat közötti összefüggés már csak az emberi szubjektivitásban, egyéniben létezik, amit az ember csak bizonyos külső megszokásból függeszt hozzá a dolgokhoz. Látható, hogy a nominalizmus, mint lidércnyomás nehezedik rá az emberekre a skolasztika örökségéért. Mi ennek a fejlődésnek a legfontosabb ismertetőjele?

Ennek a fejlődésnek legfontosabb ismertetőjele mégis az, hogy a skolasztika itt van a maga éleselméjűségével, hogy létrejön olyan időben, amikor az értelmi területet el kell határolni a szellemi világ igazságának területétől. A skolasztikusoknak az volt a feladatuk, hogy egyrészt rátekintsenek egy szellemi világ igazságának kincseire, amit számukra az Egyház kinyilatkoztatásán keresztül a hit

tartalma nyújtott. Másrészt arra kellett tekinteniük, ami magából az emberi megismerés erejéből adódhat. A skolasztikusok elmulasztották akkor azt a frontváltatást, amelyet egyszerűen a korfejlődés tett volna szükségessé. Amikor Tamás és Albertus kifejtették filozófiájukat, akkor még nem volt természettudományos világnézet, akkor még nem működtek Galilei, Giordano Bruno, Kopernikusz, Kepler, akkor még nem tekintettek ki az emberi értelem erejével a külső természetre. Akkor az embernek még nem kellett állást foglalnia aközött, amit az emberi értelem a lélek mélységeiből megtalálhat - és aközött, amit a külső empirikus, gyakorlati világból, az érzéki világból nyer. Ekkor csak azzal szemben kellett állást foglalnia, amit az értelemnek a lélek mélységeiben kell megtalálnia a szellemi igazság javaival való viszonylatában, úgy, ahogy ezt a szellemi igazságot az Egyház hagyományozta, ahogy ott állt ezek előtt az emberek előtt, akik belső individuális fejlődés által már nem tudtak magához a bölcsesség-tartalomhoz, a realitáshoz felemelkedni, akik egyszerűen csak az Egyház szemüvegén keresztül láttak, csak tradíciót, hagyományt láttak, mint a Szentírás tartalmát stb. Tulajdonképpen nem is lép fel ekkor a kérdés: hogyan viszonylik az értelmi tartalom az, ami Albertus és Tamás, mint megismerési teóriát, elméletet fejlesztettek ki az értelem tartalma számára, hogyan viszonylik ez a természettudományos világnézet tartalmához? Azt mondaná az ember: ez most egy tehetetlen küszködés egészen a XIX. századig.

És itt valami nagyon figyelemreméltót látunk. Amikor visszatekintünk a XIII. századba és látjuk Albertust és Tamást, amint az emberiséget tanítják arra, hogy hol van az értelmi megismerés határa a hit és a kinyilatkoztatás tartalmával szemben: míg látjuk, hogyan mutatják meg Albertus és Tamás lépésről-lépésre: a kinyilatkoztatás tartalma itt van, de csak egy bizonyos részéig képes az ember értelmi megismerése felemelkedni: kívülről marad az értelmi megismerésen, világrejtély marad az értelmi megismerés számára ez a kinyilatkoztatás, felsorolhatjuk ezeket a világrejtélyeket: az inkarnáció, a szellem jelenvalósága az oltári szentségben stb., minden túl van az emberi megismerés határán... tehát Albertus és Tamás számára úgy áll a dolog: az egyik oldalon áll az ember, körülveszi őt bizonyos módon a megismerés határa és nem tud beletekinteni a szellemi világba... Ez a helyzet a XIII. században.

És most pillantsunk át a XIX. Századba. Ott egy jelentős tényről látunk. Dubois Reymond igen hatásos beszédet tart a természetmegismerés hatáiról és nem sokkal azután a hét világrejtélyről. Mivé lett a kérdés itt? Itt áll az ember - ott van a megismerés határa, ezen a határon túl van azonban a materiális világ, az atomok, itt van az, amiről Dubois Reymond azt mondja: nem tudjuk mi az, ami mint matéria kísért a térben... És a határon innen van az, ami az emberi lélekben létrejön. Hogyha - mondanám - összehasonlítva azzal az impozáns művel, ami mint skolasztika felfénylik a középkorból, kicsiség is az, ami az ember elé lép a 60-as években Dubois Reymond által, azért mégis igazi ellenkép: ott a kérdés a szellemi világ rejtélyei felé, itt a kérdés a materiális világ rejtélyei felé, itt a határ az ember és az atomok között, ott a határ az ember és az angyalok s Isten között. Ezekbe az időszakokba kell beletekinteniük, ha látni akarjuk mindazt, ami most, mint a skolasztika közelebbi vagy távolabbi következménye felmerül. Valami jelentős, legalább is a kortörténet számára valami jelentés merül fel ebből a skolasztikából: a kanti filozófia Hume befolyása alatt, az a kanti filozófia, amelynek hatása alatt állnak még ma is az emberek, akik filozofálnak, miután a 60-as években - amikor a kanti filozófia egy kissé háttérbe szorult volt - Németország filozófusai kimondták a jelszót: vissza Kanthoz! És azóta egy mérhetetlen Kant-irodalom keletkezett és olyan önálló Kant-gondolkodók is felléptek, mint Volkelt és Gohén stb., egész sereget lehetne felsorolni.

Mi ma Kantot - magától értetődően - csak vázlatosan jellemezhetjük: csak arra kell rámutatnunk, ami nála lényeges. Nem hiszem, hogy aki Kantot igazán tanulmányozza, másnak találja, mint amilyennek és igyekszem találni őt az 'Igazság és tudomány' című könyvecskémben. A XVIII. század 60-as éveiben és a 70-es évek elején Kant előtt nem egy világnézet tartalmának a kérdése áll, nem olyasvalami, ami határozott alakban, képekben, fogalmakban, ideák formájában lépett volna fel nála a dolgokról, hanem tulajdonképpen a formális megismerés kérdése: hogy hogyan nyerünk bizonyosságot valamiről a külvilágban, egy létről a külvilágban? Jobban gyötri Kantot a megismerés bizonyosságának kérdése, mint a megismerés bármilyen tartalma. Úgy vélem, hogy ezt még érezni is kellene, ha az ember a kanti Kritikát előveszi, hogy nem a megismerés tartalma, hanem a megismerés bizonyossága elvére való törekvés az, ami Kantnál föllép. Olvassa csak az ember a Tiszta ész kritikája-t, a Praktikus és kritikája-t és nézzen körül, miután a bizonyos vonatkozásban klasszikus fejezeten: a Tér és idő-n túlvégődött, hogyan lép fel ezután a Kategóriatan, csak - mondhatnám -

tisztán pedánsan felsorolva a teljesség kedvéért. Valóban, nem úgy történik a fejtegetés ebben a Tiszta ész kritikájában, mint valakinél, aki mondatról mondatra szíve vérével ír. Fontosabb Kant számára, sokkal fontosabb, hogyan viszonylik a fogalom, vagyis a megismerés tartalma a külső világhoz, semmint az a kérdés, hogy a megismerésnek magának mi a tartalma. A tartalmat - hogy úgy mondjuk - összerakja mindabból, amit filozófiailag átszármazott hozzá. Sematizál (mintáz), szisztematizál (rendszerbe foglal), de mindenütt felmerül a kérdés: hogy jut az ember bizonyossághoz, egy olyan bizonyossághoz - ezt egészen világosan mondja -, mint a matematikában? És ilyen bizonyossághoz eljut oly módon, mely alapjában véve nem egyéb, mint átalakított és még hozzá rendkívül rejtett és álcázott (kasírozott) és leplezett (maszkírozott) nominalizmus, csak hogy olyan nominalizmus, amely még az érzéki formáira, tér és időre is ki van terjesztve az ideákon, az univerzális ideákon kívül. Azt mondja: a megismerés tartalmának, amit lelkünkben kifejlesztünk, alapjában véve semmi köze sincs ahhoz, amit a dolgokból kihozunk. Mi csak rárajuk a dolgokra. Megismerésünk formáját teljes mértékben magunkból vesszük. Amikor azt mondjuk: 'A' összefügg 'B' -vel az okság elve szerint, akkor az okságnak az az elve csak bennünk van meg, csak rárajuk 'A' és 'B' -re, a két tapasztalati tartalomra.

Mi vesszük bele az okság elvét a dolgokba. Más szavakkal, bármily paradoxnak (képtelennek) is néz ki - de valójában csak történetileg paradox valamivel szemben, aminek éppen olyan nagy tekintélye van, mint a kanti filozófiának, ezt a paradox dolgot mégis meg kell mondani: Kent a bizonyosság elvét azáltal keresi, hogy egyáltalán tagadja, hogy a megismerés tartalmát a dolgokból vesszük és azt állítja, hogy önmagukból merítjük és belevisszük a dolgokba. Ez más szavakkal annyit jelent - és éppen ez a paradox: bennünk van az igazság, mert mi magunk alkotjuk meg. Van a szubjektumban (alanyban) igazság, mivel mi magunk hozzuk létre. Az igazságot belevisszük a dolgokba. Ez a nominalizmus utolsó konzekvenciája, következtetése. A skolasztika küszködött az univerzálissal, a kérdéssel: hogy él kinn a világban az, amit az ideákba felveszünk? Nem tudott a probléma kielégítő megoldásához eljutni. Kent azt mondja: nos jó, az ideák pusztán nominák, nevek. Csak magunkban képezzük őket, de aztán rárajuk, mint nominákat, neveket, a dolgokra, ezáltal lesznek realitások, valóságok. Lehet, hogy távol vannak attól, hogy realitások, valóságok legyenek, de amennyiben szembenállok a dolgokkal, belecsúsztatom a nominákat, a neveket a tapasztalatba és realitásokká, valóságokká teszem őket, mert a tapasztalásnak olyannak kell lennie, amilyenek én a nominák, nevek által parancsolom.

A kantiánizmus így nem más, mint megnövekedett nominalizmus, mintegy legfelső csúcsa, legszélsőbb mélypontja a nyugati filozófiának, teljes csődje az embernek az igazságra való törekvésben: kétségbeesés afölött, hogy a dolgokból az igazságot valami módon meg lehessen szerezni. Innen az a diktátum: igazság csak akkor lehet, ha mi magunk vesszük bele a dolgokba. Kent az objektivitást, a tárgyilagosságot, az embernek minden lehetőségét a dolgok realitásába, valóságába való belemerülésre, szétzúzta. Kent minden lehető megismerést és igazságkeresést szétrombolt, mert igazság nem állhat fenn, ha csak a szubjektumban, az alanyban jön létre.

Ez a skolasztika következménye, mert nem tudta megérteni a másik oldalt, amelynek határát szintén le kellett volna győzni. Mert felmerült a természettudományos korszak és mert a skolasztika nem tette meg a frontváltást a természettudomány felé, fellépett a kantiánizmus, amely alapjában véve - mint szubjektivitás (egyéni nézőpont) indult el és aztán a szubjektivitásból, amelyben minden megismerést kioltott, felcsíráztatja az úgynevezett posztulátumokat (követelményeket), a szabadság, a halhatatlanság és az Isten-eszmét. Kell, hogy tegyük a jót, a kategorikus imperatívust (határozott erkölcsi parancsot), be kell töltenünk, ezért képesnek kell legyünk annak cselekvésére. Ez annyit jelent, hogy szabadnak kell lennünk - de nem lehetünk azok, amennyiben a fizikai testben élünk. Csak akkor érünk el tökéletességet, ugyanannyira, hogy a kategorikus imperatívust betölthetjük, amikor testen kívül vagyunk. Tehát létezni kell a halhatatlanságnak. De itt még ezt sem láthatjuk be, mint emberek. A világban való cselekvésünk tartalmát, ha abban szorgalmatoskodunk, amit tennünk kell, egy istenségnek kell beletagolódnia a világba. Tehát lennie kell egy istenségnek. Három hitposztulátum (követelmény) az, amelyről nem lehet tudni, hogyan gyökerezik bele a realitásba - ez az, amit Kent saját kijelentése szerint leszögezett, a megismerést meg kellett semmisítenem, hogy helyet kapjak a hit számára. És Kent most nem egy Aquinói Tamás értelmében vett hittartalom számára talál helyet, nem egy átörökített, hanem egy absztrakt hittartalom számára, szabadság,

halhatatlanság és Isten-eszme, egy hittartalom számára, amely a látszatot diktáló emberi individuumból jön létre, illetve hozza létre az igazságot.

Ezzel lesz Kent a nominalizmus beteljesítője. Ő az a filozófus, aki alapjában véve mindent elvett az embertől, amivel ez az ember rendelkezik ahhoz, hogy valamilyen realitásba (valóságba) belemerülhessen. Ezért támadt azonnal az a reakció (visszahatás) Kent ellen, amit pl. Fichte, azután Schelling, majd Hegel tanúsított, és még más XIX. századbeli gondolkodó. Csak Fichtere kell tekinteni - amennyiben ő mindazt, amit Kent alapjában véve csak mintegy látszatvilágot vagy jelenségvilágot statuált (határozott meg) - a teremtő Én-ből akarta kihozni, az Én-ből, amelyet azonban a világnak a léttartalmában gyökerezőnek gondolt - csak erre a Fichtere kell tekinteni, hogyan kényszerült a léleknek egy intenzívebb (alaposabb) - mondhatnók - egyre misztikusabbá váló átéléséhez elhatolni, hogy túljusson a kantiánizmuson. Fichte nem tudta elhinni, hogy Kant azt gondolta, amit a kanti kritikák tényleg tartalmaznak. Eleinte azt hitte - mondanám - egy bizonyos filozófus naivitással, hogy a kanti filozófiának csak a végső következményét vonta le ő. Ha az ember nem vonja le ezeket a 'végső konzekvenciákat' - mondhatta Fichte -, akkor azt kellene hinni, hogy a legkülönösebb véletlen rakta össze ezt a filozófiát, minden esetre azonban nem egy filozófus módjára gondolkodó fej. Alapjában véve mindez kívül áll azon, amit a nyugati emberiség fejlődésébe az életrekelő, feltörő természettudomány behoz, amely, mint reakció lép fel éppen a XIX. sz.közepé táján, amely alapjában véve semmit sem ért a filozófiához s ezért nyers materializmussá (krasz) fajult sok gondolkodónál. És így látjuk, hogy a filozófiai fejlődés a XIX.sz.utolsó harmadában hogyan bontakozik tovább. Látjuk, hogy az a filozófiai törekvés teljesen nihilizmusba (tagadásba) fullad és hogy mindabból, amit a kantiánizmusra ráaggattak és hasonlóból, hogyan indult ki a kísérlet, megérteni valamit abból, ami tulajdonképpen mint lényzerű benne van a világban. Az, ami olyan jelentős lett volna, ha felfogták volna, a goethei világnézet, ez tulajdonképpen néhány szellem kivételével, akik Schellingre, Hogerle és Fichtere támaszkodtak - mint világnézet a XIX.sz.számára - teljesen elveszett. Mert ebben a goethei világnézetben van a kezdete annak, amivé tulajdonképpen csak a természettudomány felé való frontváltoztatással kell válnia a tomizmusnak, amennyiben felemelkedik a jelen fejlődésének a magaslatára, amennyiben tényleges fejlődési áramlattá válik.

Aquinói Tamás csak absztrakt statuálásához (elvont meghatározásához) juthatott el annak, hogy a lelki-szellemi tényleg lehat az emberi szervek végső tevékenységéig. Absztrakt formában kimondta Aquinói Tamás: ami az emberi testben él, egészen a vegetatív tevékenységbe behatolva, mindazt a lelkiség igazgatja és a lélekből kiindulva kell megismerni. Goethe teszi meg az első lépést a frontváltoztatásra szín-tanában, amely nem talál megértésre: Goethe teszi meg az első lépést morfológiájával, növény- és állattanával. De ennek a goetheánizmusnak kiteljesedése csak akkor fog bekövetkezni, ha van szellemtudomány, amely saját erejéből hoz létre felvilágosítást a természettudományos tények fölül.

Néhány héttel ezelőtt megpróbáltam is kifejtetni, hogy hogyan akar pl. a mi szellemtudományunk korrigálóan (helyesbítően) szemben állni a természettudománnyal - mondjuk - a színről szóló tanra vonatkozóan. A szívet a mechanisztikus (gépies) nézet szivattyúnak tekintette, amely a vért az egész emberi testben hajtja. Ellenkezőleg: a vérkeringés élő valami - az embriológia ezt pontosan bizonyíthatja, ha akarja - és a szívet a belsőleg hajtott vér helyezi tevékenységbe. A szív az, amelyben a vér tevékenysége végül is statuálódik (meghatározódik), amelyben a vértevékenység belevétezik az egész emberi individualitásba (egyénbe). A szív tevékenysége tehát következménye a vér tevékenységének, nem a vér-tevékenység következménye a szív tevékenységének. És így, ahogy itt már a részletekre vonatkozóan kimutattuk egy orvosok számára tartott kurzusban, a test egyes szerveire vonatkozóan ki lehet mutatni, hogy az ember materiális részét csak akkor tudják megérteni, ha ezt az embert szellemi lénynek fogják fel. Bizonyos módon reálissá lehet tenni azt, ami absztrakt (elvont) alakban a tomizmus előtt lebegett, amely így szólt: a szellemi-lelki áthat minden testit. Ez konkrét, reális megismerés lesz. Él, amennyiben felgyullad a goetheánizmuson, él a tomisztikus filozófia, amelynek a XIII.sz-ban még absztrakt alakja volt, tovább él a jelenben, mint szellemtudomány.

Ezzel kapcsolatban a következő személyes élményemet említem meg: ez csak szerény illusztrációul szolgáljon. Amikor a 80-as évek végén Bécsben a Goethe-egyesületben 'Goethe- egy új esztétika atyja' címen előadást tartottam, akkor a hallgatók között volt egy nagyon tanult cisztercita, erről az előadásról beszélhetek, mert hiszen új kiadásban ismét megjelent. Azt fejtegettem, hogyan kell felfogni Goethe elképzelését a művészetről - és akkor páter Wilhelm Neumann, a cisztercita, aki

egyúttal tanár volt a bécsi egyetemen a teológia fakultáson, azt az érdekes kijelentést tette: a csírái ennek az előadásnak, amelyet Ön nekünk ma tartott, már megvannak Aquinói Tamásnál! Rendkívül érdekes élmény volt számomra páter Wilhelm Neumanntól hallani, hogy ő, aki egészen versatus (járta) volt a tomizmusban - hiszen az új tomizmusnak a katolikus egyházba való bevezetése után történt ez a beszélgetés - úgy érzi, hogy a tomizmusban van a csírája annak, amit itt a goethei világnézet konzekvenciájaként az esztétikára vonatkozólag mondtam.

Bizony, meg kell mondani: a dolgok - ha az igazság szempontjából nézzük -, egészen más képet mutatnak, mint amilyent a tehetetlen nominalista világnézet befolyása alatt - amely legnagyobb részt Kantra és a kantizáló modern filozófiára mutat vissza - a filozófia-történet elének tárt. És sok mindent találnának Önök, ha utána néznének a szellemtudományban. Olvassák el 'A lélek rejtélyei' című könyvemben - amely néhány évvel ezelőtt jelent meg - hogy 30-éves tanulmány alapján hogyan kíséreltem meg három tagra osztani az emberi lényiséget és megmutatni, hogy az ember fizikai testének egyik tagja a gondolkodás és az érzékek organizációjával függ össze, azután a ritmikus szisztéma az érzés-szisztémával - az anyagcsere pedig az akarat-szisztémával függ össze, s mindezek rendjén igyekeztem arra, hogy a szellemi-lelkiséget alkotó tevékenységében találjam meg. Ez azt jelenti, hogy a frontváltoztatás a természettudomány irányában komolyan megtörténik. Kísérlet történt arra nézve, hogy az ember be tudjon hatolni a természeti lét területére, a természettudomány korszaka után, úgy, mint ahogy a skolasztika korszaka előtt, a tomisztika előtt - láttuk ezt Areopagitánál és Plotinosnál - behatoltak az emberi megismerés segítségével a spirituális területre. A Krisztus-princípiumot komolyan vesszük - mint ahogy a Krisztus-princípiumot akkor vették volna ők is komolyan, ha azt mondták volna: az emberi gondolkodás olyan átalakuláson mehet keresztül, hogy valóban fölhatolhat a szellemi világba, hogyha a megismerési határ gondolkodási eredendő bűnét levetkőzi és ha tisztán az érzékletmentes gondolkodással felemelkedik oda, a szellemi világba - a frontváltoztatás után. Azon, ami mint természet megnyilatkozik, át lehet törni, mert az a természeti létnek csak a fátyola. A megismerés határán áthatolunk, amely határt a dualizmus felállítandónak vélt, s amilyen határt a másik oldalon a skolasztikusok állítottak fel, tehát a megismerés határán áthatolunk s ezzel behatolunk abba a materiális világba és felfedezzük, hogy ez tulajdonképpen a szellemi világ, hogy a természet fátyla mögött a valóságban nem materiális atomok vannak, hanem szellemi lényiségek. Ebből láthatjuk, hogy haladó módon, hogy gondolkodik az ember a középkori tomizmus továbbfejlődéséről. Keressék ki Albertus és Tamás legfontosabb pszichológiai gondolatait absztrakt voltukban. Ők nem hatolnak úgy bele az emberi testiségbe, hogy a szellemnek vagy a léleknek arról a munkájáról beszélhetnének, amelyet a szívén, a májon vagy a lépen stb. visz véghez - de már utalnak arra, hogy az egész emberi testet a lelki-szellemiből keletkezettnek kell felfogni. Ennek a gondolatnak a folytatása az a munka, amellyel a szellemi-lelkiséget a test legapróbb részletéig követjük.

Ezt nem tette meg a filozófia, nem a természettudomány, ezt a szellemtudomány fogja megtenni, amely nem riad vissza attól, hogy azokat a gondolatokat, amelyek egykor, mint az emberiség-fejlődés nagy gondolatai fogantak meg, mint a virágzó skolasztika gondolatai, belevigye a mi korszakunkba és alkalmazza mindarra, amit korunk természet-szemléletként hozott. Ahhoz, hogy az tudományosan megállhasson, szükséges a kantiánizmussal szembeni állásfoglalás. Ezt az állásfoglalást a kantiánizmussal szemben megkíséreltem az 'Igazság és tudomány' c. fejtegetésemben már évekkel ezelőtt, majd a XIX.sz.80-as éveiben 'A Goethe világszemlélet ismeretelmélete', később pedig 'A szabadság filozófiája' c.könyvemben. Tekintet nélkül arra, hogy a dolgok - ha röviden ábrázoljuk őket - látszólag nehezek, mégis egész röviden szeretném az alapgondolatot - amely ezekben a könyvekben jelentkezik - Önök elé állítani. Ezek a könyvek abból indulnak ki, hogy minden esetre az észleletek világában, amely körülöttünk terül el, közvetlenül nem található meg az igazság. Látható bizonyos módon, hogy az emberi lélekben horgonyt vet a nominalizmus, hogy fölveszi a kantiánizmus hamis konzekvenciáit, és hogy Kant egyáltalában nem látja meg azt, amit egyszer nagyon komolyan vettek az ő könyveiben. Ez annyit jelent, hogy magának az észleleti világnak e szemlélete - ha egészen tárgyilagosan és alaposan végzik - ennek az észleleti világnak a szemlélete ahhoz a megismeréshez vezet: ez az észleleti világ nem egy egész, ez az észleleti világ úgy mutatkozik, mint valami, amit mi valósítunk meg. Hogy keletkezett tehát tulajdonképpen a nominalizmus nehézsége? Hogy állt elé az egész kantiánizmus? Úgy, hogy veszik az észleleti világot, aztán megfigyelik ezt az észleleti világot, és szétterítik fölötte az ideavilágot a lelki élet segítségével. Azután

az a véleményük, hogy ez az idea-világ ábrázolja a külső észleleteket. De az idea-világ a bensőben van. Ennek az ember bensejében található idea-világnak mi köze van ahhoz, ami kívül van? Erre a kérdésre Kant nem tudott másképp felelni, mint hogy azt mondta: rakjuk az észleleti világ fölébe az eszmevilágot és alkossuk meg az igazságot.

A dolog azonban nem így áll. A dolog úgy áll, hogy ha az észleletet elfogulatlanul szemléljük, az nem kész, önmagában lezárt valami. Ezt igyekeztem szigorúan bebizonyítani először az 'Igazság és tudomány', azután a 'Szabadság filozófiája' c.könyvemben. Az észlelet mindenütt olyan, hogy mint nem-lezárt jelenik meg. Amennyiben beleálltunk a világba, amennyiben beleszülettünk a világba, széthasítjuk a világot. A dolog úgy áll, hogy a világtartalom bizonyos mértékig adva van. Amennyiben mi, mint emberek beleállunk a világba, széthasítjuk a világtartalmat észleletre, amely nekünk kívülről jelenik meg, és eszmevilágra, amely a lélek bensejéből jelenik meg. Azáltal, hogy mi a világban vagyunk, széthasad számunkra a világ egy észleleti és egy eszmevilágra. Aki ezt a hasadást abszolútnak tekinti, aki egyszerűen azt mondja: itt a világ, itt vagyok én - az nem is tud eljutni az ő eszmevilágával az észleleti világba. A dolog azonban így áll: én megnézem az észleleti világot, ez önmagában sehol sem kész, ebből mindenütt hiányzik valami, én magam az én egész létemmel abból a világból léptem elő, amelyhez az észleleti világ is tartozik. Ekkor belenézek önmagamba, amit önmagamon keresztül megpillantok, az éppen az, ami az észleleti világból hiányzik. Mivelhogy én a világba beléptem, a két tagra szakadt világot nekem kell saját létem által egyesítenem. Az én munkám által jön létre az igazság, azáltal, hogy születtem, keletkezik az a látszat, hogy az, ami egy, két részre tagolódik: észleletre és eszmevilágra. Azáltal, hogy élek, hogy valamivé válok, hogy fejlődöm, az igazságnak két áramlatát egyesítem. Én megismerő-átélésemmel beledolgozom magamat a valóságba. Sohasem jutottam volna tudathoz, ha nem hasítottam volna le - a világba való beleszületésem által - az eszmevilágot a külső észleleti világról. Viszont sohasem találnám meg a hidat a világhoz, ha azt, amit magamnak lehasítottam, leválasztottam, az eszmevilágot nem egyesíteném újra azzal, ami enélkül az eszmevilág nélkül egyáltalán nem valóság.

Kant csak a külső észleletekben keresi a valóságot és nem is sejtí, hogy az igazságnak ez a másik fele éppen abban rejlik, amit magunkban hordunk. Az eszmevilágot ugyanis, amit magunkban hordozunk, előbb a külső valóságtól elszakítottuk. Most meg van oldva a nominalizmus, mert a külső észlelet tetejébe most nem rakják rá valami módon, formálisan, a teret és az időt és az ideákat, amelyek pusztán nominák, nevek volnának, hanem megismerésünkben most visszaadjuk az észleletnek azt, amit tőle elvettünk, amikor születésünkkel az érzéki létbe léptünk.

Így tárul az ember lelke elé az emberi viszonya a szellemi világhoz először is egy tiszta filozófiai formában. Aki a 'Szabadság filozófiája' c.könyvem olvasta - amely azon az ismeretelméleti alapon nyugszik, amelyet az emberi megismerés a valóság feldolgozása és a valóság átélése által szerez meg - aki ezt az alap gondolatot magába felveszi, amely az 'Igazság és tudomány' c.könyvem címében már kifejezésre jut, hogy az igazi tudomány az észleleteket és az eszmevilágot egymással egyesíti, és hogy ebben az egyesítésben nem pusztán ideális, hanem reális processzust (folyamatos) lát - nos, aki világprocesszust képes látni az észlelt világ és az ideavilág egyesítésében: az elősegíti a kantiánizmus legyőzését és a leszámolást azzal a problémával, amely a nyugati fejlődésben a nominalizmust létrehozta, amely a skolasztikába néhány fényt vetett ugyan a XIII.században, de amely - végül is - képtelen volt felfogni az észlelt és az ideavilág elválasztottságát.

Az individualitásnak ehhez a problémájához tehát etikai területen közeledhetünk. Ezért lett a 'Szabadság filozófiája' valóság-filozófia. Amennyiben a megismerés nem pusztán formális aktus, amennyiben a megismerés maga valóságprocesszus, amennyiben etikai, morális cselekvés jön létre, mint annak folyománya és amit ebben az ilyen létrejövésben az individuum reális processzusban él át a morális fantázia által, az az intuíció, és létrejön az, amit a 'Szabadság filozófiája' második részében írok le, az etikai individualizmus, amely - ha nincs is a 'Szabadság filozófiája'-ban kimondva - ténylegesen az emberben lévő Krisztus-impulzusra épít, arra épít, amit az ember kiküzd magának, mint szabadságot, amennyiben átalakítja a mindennapi gondolkodást azzá, amit a 'Szabadság filozófiája' c.könyvemben a tiszta gondolkodásnak nevezek, amely fölemelkedik a szellemi világba és megszüli a szellemi világból a hajtóerőket a morális tettek számára, megszüli belőle azáltal, hogy valami - ami különben az emberi testiséghez van kötve - a szeretet impulzusa szellemivé emelkedik - és amennyiben az erkölcsi ideálokat a szellemi világból a morális fantázia által kölcsönözzük, nyilatkoznak meg erejükben és válnak a szellemi szeretet erőivé. Ezért kellett szembeállítanom Kant

filiszter princípiumával: 'Kötelesség! Te magasztos név, amely semmi hízkelkedést nem hordozol magadban, hanem szigorú engedelmességet követelsz!', ezzel a filiszter elvvel szembe - amely ellen már Schiller fellázadt - ezzel kellett a 'Szabadság filozófiájá'-nak szembeállítani az átalakított Én-t, amely felfejlődött a szellemiség szférájába és fent a szellemiség szférájában elkezdte az erényt szeretni és azért gyakorolja az erényt, mert individualitásából kifolyólag szereti azt.

És így áll elénk, mint reális világtartalom az, ami Kant számára pusztán hit-tartalom maradt. Mert Kant számára a megismerés valami formális, a 'Szabadság filozófiája' számára pedig valami reális. Valóságos processzus az, ami végbemegy. Ezért van az, hogy a magasabb erkölcsiség hozzá van kapcsolva egy realitáshoz - de olyan realitáshoz, amelyet az értékfilozófusok, mint Windelband és Rickert, egyáltalán nem érnek föl, amennyiben nem jönnek rá, hogy az, ami erkölcsileg értékes, az benne gyökerezik a világban. Magától értetődően azok az emberek, akik a megismerés folyamatát nem tekintik reális folyamatnak, végül nem tudják felfogni, hogy az erkölcsiség a lét világában gyökerezik, ezek egyáltalán nem jutnak el egy valóságfilozófiához. A nyugati filozófia fejlődésének természetéből sarjadt ki a filozófiai alapja annak, ami itt mint szellemtudomány jelentkezik. És alapjában véve már rámutattam arra, hogy annak idején az a cisztercita páter nem egészen tévesen hallotta, hogy a skolasztika realiztikus elemeit a szellemtudomány által bele akarjuk állítani a mi természettudományos korunkba - továbbá komolyan vesszük azt, hogy az emberi lélek átalakítható - és hogy az emberi lelket igazán megtöltheti a Krisztus-impulzus a gondolati életben is. A megismerés a világ létesülésében reális faktorrá lett, amely azonban - ahogy a 'Goethe világnézete' c.könyvemben kifejtettem - csak az emberi tudat színterén játszódik le. De az, ami itt az emberi tudat színterén játszódik, egyúttal világfolyamat, történés a világban, és pedig az a történés, amely a világot és a világban bennünket is előbbre visz. Itt a megismerés problémája egészen más alakot nyer. Amit átélünk, az bennünk szellemileg-lelkileg egy minket fejlesztő reális faktorrá válik. A megismerés tett bennünket azzá, amik vagyunk. Ahogy a magnetizmus hat a vasreszelék alakítására, létrehozván az ismert figurákat, úgy hat bennünk az, ami mint megismerés tükröződik, működik, mint a mi alakító princípiumunk, és egyidejűleg megismerjük a halhatatlant, az örökkévalót magunkban és a megismerési problémát már nem pusztán formális módon vetjük fel.

Hogy vetették fel mindig a megismerés problémáját? A megismerés problémáját mindig a kantiánizmusra támaszkodva vetették fel úgy, hogy azt mondták: hogy jön az ember ahhoz, hogy ebben a belső világban a külső világ képét pillantsa meg? De a megismerés egyáltalán nem azért van, hogy megteremtse a külső világ képét, hanem, hogy bennünket fejlesszen és csak mellékprocesszus az, hogy a külvilágot ábrázoljuk. Mi a külvilágban összefogjuk egy mellékprocesszusban azt, amit előbb születésünk által lehasítottunk, ezzel szemben a modern megismerési probléma úgy jár el, mint amikor valakinek búzája vagy más mezei terméke van, és ha a növekedés princípiumát akarja a búzában vizsgálni, helyette a búza tápláló hatására vonatkozólag ejti meg a vizsgálatot. Bizonyára lehet az ember tápszer-kémikus, de az, ami a búzában működik a kalásztól a gyökérig és ismét tovább, azt nem lehet tápszer-kémia által megismerni, amely csak olyasmit vizsgál, ami hozzájárul a búzában lévő, egyenes vonalban haladó fejlődési áramlathoz. Így a szellemi életnek van egy fejlődési áramlata bennünk, amely erősít, amely erőt ad, amelynek valami köze van lényünkhöz, mint ahogy a növény fejlődése a gyökértől a törzsön, a levélen, a virágon át a gyümölcsig tart, hogy majd ismét csírázzon és gyökeret hozzon létre. És amiként a növény növekedésének lényeg-magyarázatánál valóban nem kell szerepet játszania annak, hogy táplálékul szolgál-e, éppúgy nem képezheti ismeretelmélet alapját az a kérdés, mekkora megismerési értéke van annak, ami bennünk, mint fejlődési impulzus él, hanem világosnak kell lennie, hogy az, amit mi a külső életben megismerésnek nevezünk, mellék-effektusa (eredménye) az eszmei munkának a mi, emberi lényünkben. Itt eljutunk annak reális voltához, ami eszmei. Ez dolgozik bennünk. És csak azáltal keletkezett a hamis nominalizmus, a kantiánizmus, hogy a megismerési kérdést úgy vetették fel, mintha a búza lényegére irányuló kérdést a tápszerkémiából kifolyólag vetnék fel.

Így azt mondhatjuk: ha rájövünk, hogy mi lehet a mi korunkban a tomizmus, mi lehet a jelenben a tomizmus, hogyan sarjad ki éppen abból, ami benne a legjelentősebb volt a középkorban, akkor látjuk, hogy az kínó a XX:századnak megfelelő alakban, a szellemtudományban, vagyis újra megjelenik, mint szellemtudomány. És ezáltal már fény vetődik a kérdésre: mit jelent az, hogyha most jönnek és azt mondják: a mai filozófiával szemben vissza kell menni Aquinói Tamáshoz és Aquinói Tamást kell tanulmányozni, legfeljebb némi kritikai magyarázattal és egyébbel úgy, ahogy ő a

XIII.században írt. Így látjuk, mit jelent becsületes és őszinte módon behelyezkedni abba a fejlődési áramlatba, amely a virágzó skolasztikából kiindul és mit jelent visszahelyezkedni a XIII.századba, egyszerűen elnézni afölött, ami a XIII.sz.óta az európai emberiség fejlődésében végbement. Alapjában véve ez azé, ami az 1879.évi Eterni patris kezdetű enciklika (pásztorlevél) következtében történt, amely a katolikus klérust utasítja, hogy Aquinói Tamást tekintse a katolikus egyház hivatalos filozófusának. Nem akarom a kérdést kutatni: hol van a tomizmus? Mert vizsgálni kellene ezt a kérdést: a rózsát, amely most előttem van, akkor nézem-e a leghelyesebben, ha a virágját figyelmen kívül hagyom és csak a földbe árok, hogy a gyökereket nézzem meg és figyelmen kívül hagyom, hogy ebből a gyökérből már valami előállott, vagy pedig akkor, ha megnézem mindazt, ami ebből a gyökérből keletkezett?

Nos, mindezt kiszínezhajjuk magunknak. Átéljük a tomizmus megújulását, azt is, hogy milyen volt a XIII.században s ezzel karöltve azt is, ami a nyugat-erutópai fejlődéssel is becsületesen együtt akar haladni. Azt kérdezhajjuk ezzel szemben: hogy él a tomizmus a jelenben? Hiszen csak a kérdést kell felvetni: milyen viszonyban állott Aquinói Tamás a korabeli kinyilatkoztatással? Igyekezett kapcsolatot teremteni vele. Előttünk az a szükségyszerűség áll, hogy a természet-kinyilatkoztatás tartalmához jussunk el, azzal teremsünk kapcsolatot. Nem állhatunk meg a dogmatikánál. Itt a tapasztalat dogmáján - ahogy már a múlt század 80-as éveiben írtam - épp úgy túl kell jutni, mint a másik oldalon a kinyilatkoztatás dogmáján. Itt tényleg vissza kell menni az ember lelki-szellemi tartalmához, az ideavilághoz, amely az átalakító Krisztus-princípiumot magába fogadja, hogy a bennünk lévő Krisztus által, a mi idea-világunkban a szellemi világot ismét megtalálják.

Vagy álljunk mindenáron amellet, hogy csak az ideavilágot hagyjuk a hanyatlás állapotában? Az ideavilág ne részesüljön a megváltásban? A XIII.sz-ban még nem lehetett a keresztény megváltás-princípiumot az ideavilágban megtalálni, ezért állították szembe a kinyilatkoztatás világával. A jövő emberiségének a haladása az kell legyen, hogy nem csak a külső világ számára találtassék meg a megváltási princípium, hanem hogy a megváltási princípium megtaláltassék az emberi értelem számára is. A meg nem váltott emberi értelem magára hagyatva nem tudna a szellemi világba felemelkedni. A megváltott emberi értelem, amelynek Krisztussal igazi kapcsolata van, fölhatol a szellemi világba. Behatol a szellemi világba ennek a nézőpontnak az értelmében: ez a XX.század kereszténysége, ez olyan erős kereszténység, hogy a legbensőbb rostjáig behatol az emberi gondolkozásba és az emberi lelki életbe. Ez nem panteizmus és mindaz nem, aminek ma megrágalmazták: ez a komolyan vett kereszténység. És talán Aquinói Tamás filozófiájának ebből a szemléletéből kitűnik - ha bizonyos tekintetben absztrakt területre is kellett sodródnia -, hogy a szellemtudomány milyen komolyan veszi a nyugat problémáját, viszont mindig a jelen talaján akar állni: a szellemtudomány nem tud más talajra állni, bármit is hoznak fel ellene.

Ezekkel a fejtegetésekkel ki akartuk mutatni, hogy a skolasztikában a XIII.században nyugaton az európai szellemi fejlődés kulminációja (csúcspontja) mutatkozott meg, és hogy a jelen időnek minden oka megvan arra, hogy behatoljon az európai szellemi fejlődés kulminációjának ebbe a különleges lényegébe, hogy végtelenül sokat tanulhatunk egy ilyen belemélyedésből, tanulhatunk mindenekelőtt arra vonatkozólag, amit legeminensebb értelemben ideaéletünk elmélyítésének kell neveznünk, hogy túljussunk minden nominalizmuson, hogy ismét megtaláljuk az ideák átkrisztusítását, a kereszténységet, amely behatol a szellemi létbe, amelyből az emberek mégis csak származnia kell, mivel ha egészen becsületes és őszinte önmagával szemben, semmi más nem elégítheti ki, mint szellemi eredetének tudata.

Szent Ágoston (Aurelius Augustinus)

Született Tagasteban (Numídia) 354-ben, meghalt Hippoban 430-ban.

Egyházatyja, a keresztény műveltség egyik legnagyobb elméje. Atyja, Patrícius, csak halála előtt tért meg, anyja Szent Mónika buzgó keresztény volt. Ágoston ifjúsága viharos. Karthágóban a manicheus felekezet tagjaként könnyelmű életet élt. Hosszas barangolás után, mint egy retorikai iskola vezetője 384-ben Milánóba került. Itt szinte csak kíváncsiságból hallgatta Szent Ambrus püspök beszédeit, de végül a beszédek hatása alatt 387. húsvét hajnalán megkeresztelkedett. Ezután visszatért hazájába. Hippoban pappá lett, majd 384-ben Valerius püspök segédje és 396-ban utóda. Itt halt meg. Mint bölcselő és hittudós egyaránt kimagasló helyet foglal el. Új bölcséleti rendszert nem alkotott, hanem főképp Platón rendszerére épített, összeegyeztetve azt a keresztény tanokkal. Irodalmi működése mennyiségben és minőségben, a gondolatok mélységében és a tárgy sokszerűségében egyaránt felülmúlja az összes egyházatyákét. Számos munkája közül kiemelkedik: *Confessionum Libri XII.* és *Retractationum Libri II.*, melyekben önéletrajzát írja meg. Híres bölcséleti művei: *Isten országáról*, *Az emberiségnek Isten gondviselése által irányított történelme*, *A jó és gonosz küzdelme*, amelyben Isten győz, *A lélek halhatatlanságáról*, *A test és lélek viszonyáról*, *Az akarati szabadságáról*. A kegyelem tanáról is több munkát írt (ezért *Doctor Graciae*). Vannak szentírás-magyarázó, hitelmezéstani és ékesszólástani művei is.

Dionysius Areopagita

Pál apostol tanítványa és Athén püspöke. Neve alatt a keresztény miszticizmus négy kiváló terméke szerepel: *Az isteni névről*, *A misztikus teológiáról*, *A mennyei hierarchiáról* és *Az egyházi hierarchiáról*. Ezek szerzője azonban nem ő volt, hanem egy V-VI. századi író, akit ma Pseudo-Dionysiusnak mondunk. Az iratok később általános elfogadást nyertek. Albertus Magnus, Aquinói Tamás és Eck írtak hozzájuk kommentárokat.

Areopagita, Pseudo-Dionysius

Álnév alatt írt egy eddig ismeretlen keresztény teozófus a Kr.u.-i IV. században négy iratot. Az újplatonikus tan alapján misztikus módon beszél Istennek mennyei és földi országáról. A nevéért titkolta, hogy a műveiben kifejtett hierarchiát egy tekintélyes, régi, Pál apostol idejéből való intézménynek tüntesse fel.

Aristoteles

Született Thrákiában Kr.e. 384-ben., meghalt Chalkisban 322-ben.

Családja a Machaon orvosra, Aesculapius fiára vezette vissza családfáját. Atyja, Nikomachos is orvos volt, a macedón király udvarában. Fülöp király Aristotelest hívta el Sándor fia nevelőjéül. 17 éves korában elvesztette atyját és nagy vagyoni birtokába jutott. 366 táján Athénba ment, beállt Platón iskolájába és 20 éven át volt Platón személyes tanítványa. Mester és tanítvány többször összevitakoztak. Aristoteles hűvös, józan logikája, rendszerező hajlama egyben-másban kételkedéssel látta a platóni elméletek merész röptét, melyeknek szelleme, szinte a lehetetlenségek szélét sodorta. Platón, „az olvasó” és „az iskola esze” elnevezéssel illette. Tanulóévei alatt nem csak a platonizmussal, de a többi filozófiai felfogással is alaposan megismerkedett. Platón halála után (347) elhagyta Athént és Xenokratessal Hermiashoz ment Mysiába. Itt feleségül vette a zsarnok hűgát, Pythiat, aki egy lánygyermeket szült. Hermias halála után újra Athénbe ment, iskolát nyitott. Innen hívták el Sándor nevelőjéül 342-ben, mikor Sándor már 14 éves volt. 334-ig az udvarnál maradt. Jó viszonyukat Aristoteles unokaöccse, Kallisthenes kivégeztetése zavarta meg. Nem véletlen, hogy a világbirodalmat alapító Nagy Sándor, annak a tanítványa, aki az ókorban Európában először foglalta egyetlen nagy egészbe kultúránk tudását. Aristoteles teoretikus világbirodalma megelőzi Nagy Sándor praktikus világbirodalmát. Aristoteles 334-ben visszatért Athénbe, ott iskolát nyitott, ahol sétálgatva tanított, ezért iskoláját peripatetikus iskolának nevezték. Nagy Sándor hirtelen halálakor meg kell szakítania működését, mert istensértés vádját vetették fel vele szemben. Aristoteles „nem akart alkalmat adni az Athéniaknak, hogy másodszer is vétkezzenek a filozófia ellen” és ezért Chalkisba ment, betegen és ott gyomorbetegségében halt meg 62 éves korában. Alacsony, sovány ember volt, apró

szemei és ajka ironikus vonást mutattak. Választékosan öltözködött, idegenszerű kiejtéssel, kissé dadogva beszélt. Viselkedésében erkölcsi komolyság nyilvánult meg. Hagyatékában nincs meg minden munkája, viszont vannak olyanok, amelyek nem lehetnek az övéi. Műveit a következőképpen csoportosíthatjuk: Logikai munkák, A természetfilozófia körébe tartozók, Metafizika név alattiak, A gyakorlati filozófiára vonatkozók.

Filozófiája: Aristoteles egy új típust vitt a hellén világba, a tiszta tudományos érdeklődésnek szentelt életet. Nála válik a tudás életcélá. Az eszmét látta meg a valóságban és a tudomány feladatául ő jelölte ki teljes határozottsággal, hogy a szellemet tegye az érzéki, az állandót a változó helyébe. Világnézete szerint: A filozófia tárgya a létező. Ez az érzékekkel nem ismerhető meg, mert az igazi valóság és az igazi ismeret a fogalom, mint a dolgokat meghatározó tartalom. Benne látja megalapítóját a logika és a pszichológia.

A tudományok osztályozása: az ész tevékenysége szerint osztályozza a tudományokat, teoretikusokra, -melyeknek célja a tiszta megismerés- praktikusokra, -melyek a gyakorlati tevékenységre irányulnak- poietikusokra, -melyeknek valami, az anyag segítségével létesítendő alkotás a céljuk-. A teoretikus filozófia 3 részre tagozódik: a metafizika, melyet teológia vagy első filozófia néven említ, a matematika és a fizika. A praktikus tudomány körét az etika, a politika és az ettől különválasztott oekonomia alkotja. A poietikus tudományok az egyes ún. művészetek elméletét tartalmazzák.

Logikája: Azok a fogalmak, amelyek a legtágabb, egymásra vissza nem vezethető osztályokat fejezik ki, a szavakban és a dolgokban egyaránt: a kategóriák. Ezek:

1. Szubsztancia, pl. ember, ló,
2. Mennyiség, pl. 2 méter,
3. Minőség, pl. fehér,
4. Viszony, pl. nagyobb,
5. Hely, pl. a piacon,
6. Idő, pl. tegnap,
7. Helyzet, pl. fekszik,
8. Bírás, pl. fegyveres,
9. Cselekvés, pl. vág,
10. Szenvedés, pl. égetett.

Mindezek a kategóriák két csoportra oszlanak: az egyiket alkotja maga a szubsztancia, a másikat a többi kilenc. A szubsztancia az a létező, melynek önállósága van, míg a többi tulajdonság mind akcidencia, ami csak a szubsztancián és általa állhat fenn. Fontos megkülönböztetése a pszichologikum és a logikum közt: a tapasztalat időben előbb való, de a lényegben a logikumtól függ. A filozófia-történet egyik legfontosabb mozzanata az, amikor Aristoteles szisztematikus zsenije megpillantja, a merőben rendszertani logikai összefüggésnek, a tapasztalati sorrendtől való teljes függetlenségét. Aristoteles 3 önmagában bizonyos tételt látott meg: az azonosság, az ellentmondás és a középkizárás elvét. Azonosság: mindennek, ami igaz, önmagával mindenben meg kell egyeznie. Ellentmondás: lehetetlen, hogy egy és ugyanazon dolgot egy és ugyanazon tekintetben valami állítás megillessen és meg ne illessen. Középkizárás: két ellentétes állítás közt nem lehet semmi, hanem ugyanazt valamiről szükségesképpen vagy állítani, vagy tagadni kell. Ezek nemcsak a gondolkodásnak, hanem egyúttal a létezésnek is alaptörvényei.

Metafizikai elvei: Helyesen látja meg, hogy a szaktudományok a létezőnek egy-egy részét teszik kutatásuk tárgyává, rajtuk túl kell tehát lenni egy olyan egyetemes tudománynak, mely a létezővel általában, csupán csak létezési mozzanatában foglalkozik, s ezt első filozófiának nevezi. Ez a tudomány később a metafizika nevet kapta, tárgya szerint. Platón ideaelméletét éles bírálat tárgyává teszi. Nem elégti ki Platón tanítása. Kétségtelen, hogy Aristoteles a platóni ideatant eltorzítja, mert nem veszi figyelembe annak mitikus kifejezési formáját. Aristoteles szeretné azonosítani az ideát és a valóságot. A valóság lényegét a szellemi oldalon kereste, de a lényegét nem a dolgokon kívül, hanem magukban a dolgokban fedezte fel. Az igazságot nem akkor találjuk meg, ha a valóságot a látszat értékére süllyesztjük alá, hanem ha benne megkeressük az azt létesítő elvi mozzanatokot. Ezek:

1. A lényeg (szubsztancia), mely a kategóriák szerint való létezését mutatja.
2. Potencia és aktus. Minden létezőben már bizonyos teljesség, célelés áll előttiünk. A létnek tehát különböző formái vannak: a lehetőség szerint való létezés, a megvalósuló létezés és a kész valóság. Csak az valósulhat meg, ami lehetőség szerint megvan: a semmi tehát nincs.

3. *Anyag és forma. Ami a létezőn változik, az az anyagához tartozik, ami benne állandó, a fogalmiság, az a forma. A forma nem alak (figura), nem szemléleti való, hanem a valóság változatlan lényege,*

4. *A mozgató ok és a cél-ok.*

5. *Az első mozgató az Istenség. A létező valóságok alakulása, változása nem lehetséges egy állandó létező változatlanlansága nélkül. A célszerűség a cél fogalmában egy tökéletességet tételez föl.*

Az első mozgató nem lehet más, mint tiszta forma. Isten úgy mozgatja a világot, mint a szeretett lény a szeretőt: vágyat kelt benne a maga tökéletessége után. Ő a Jó, mely felé a lehetőségben felébredt vágy törekszik s így az egész világfolyamat a maga egységében tekintve folytonos tökéletesedés, örökös jobbálevés, azaz igazi fejlődés.

Természettudományi nézetei: Természetben a változásnak alávetett dolgok összességét érti. A természettudomány tehát a változásnak alávetett dolgok mozgásairól szól. A változásnak, -mely a természet dolgain tapasztalható- több fajtája van: keletkezés, ha nem létezőből lesz létező, elmúlás, ha létezőből lesz nem létező és mozgás, mely valamin megy végbe, miközben a létező megmarad. A mozgás ismét három formát mutat: mennyiségi, minőségi és térbeli, ha helyzetét változtatja. Leglényegesebb az utolsó forma, melynek előfeltételei a tér és idő.

Pszichológiája: Szerinte a lélek az első entelechiája azon fizikai testnek, melyben az életre való lehetőség van. A lélek a test célja, lelkiünknek is van halandó és halhatatlan része: míg a testi hüvelyünkhöz kötött részek elpusztulnak és velük az emlékezet és az egyéniség is elmúlik, az értelmünket mozgó isteni lélek rólunk mit se tudva él tovább, túl időn és enyészetben.

Etikája: Etikájában két ellentétes irány küzd egymással: az idealizmus és az empirizmus. Minden emberi tevékenység arra törekszik, hogy valami jót valósítson meg. De melyik az a jó, amelyiket önmagáért akarunk? A legfőbb jónak a léleknek valami isteni állapotát jelöli, amikor tetteinket a jó szellem irányítja, tehát ez a boldogság, a nyomorúsággal, sorsüldözöttséggel és fájdalommal is igen jól megfér. Az erény pedig bizonyos fajta készség, valamely lény feladatának helyes betöltése. Testi és lelki egészség nélkül az emberi boldogság elképzelhetetlen. A boldogításban első helyen állnak a lelki javak. A boldogság aktus: de csakis az a cselekvés boldogít, amely nem fáraszt, vagyis amelyik lényünk természetes megnyilvánulása. Szabad akarat nélkül nincs erkölcsi ítélet. Az erény állandó akarati irány, mely gyakorlás útján szerzhető meg. Vannak erkölcsi erények és értelmi erények. Legfőbb erény a bölcsesség. Van egy abszolút erény is, az igazságosság.

Politika: A jó államformák célja a közjó, így van ez a királyságban, az arisztokráciában és a politeiában, az igazi államban. Az elfajulásokat a magánérdek szolgálata jellemzi: ezek az előbbieknél megfelelően a tirannisz, az oligarchia és a demokrácia.

Eszztétika: Az alkotó tudás funkciója a művészet, mellyel az ember kiegészíti és utánozza a természetet. A kiegészítés célja a hiány pótlása, míg az utánzás gyönyörködtetni akar. A szép lényegét a részek egymáshoz illőségében, a szimmetriában és a határozott világosságban látja.

Muhammed Ibn-rosd Averroes

Született 1126-ban, meghalt 1198-ban.

Arab. Hispániában élt. Kimutatta, hogy az anyag és a mozgás öröktől fogva van és nem teremtés útján keletkezett. Tagadta az egyéni lélek halhatatlanságát és a túlvilági életet. Nézete szerint a vallási dogma mellett attól elűző racionális ítéletek is vannak.

Francis Bacon

Született 1561-ben, meghalt 1626-ban.

Ügyvéd, majd bíró lett, később az alsóház tagja. Essex gróftól birtokot kap. Később a gróftól összeesküvés miatt halálra ítélik. Hosszas sürgetés, megalázkodás után 1607-ben fő-sollicitor lesz. 1611-től koronaügyész, 1617-től főpecsétőr, majd kancellár és verulam bárója. 1621-ben vádat emelnek ellene, hogy pénzt fogad el a peres felektől, amit Bacon be is vall. Bírságra és a király tetszéséig tartó fogságra ítélik. Képtelennek nyilvánítják minden állami hivatalra és kizárják a parlamentből és az udvar köréből. Később a király szabadon bocsátotta, a pénzbírságot elengedte és nyugdíjat adott neki. Bacon semmi esetre sem volt tiszta jellem, de bukását inkább politikai okok idézték elő. 1605-ben kiadott két könyvet az isteni és emberi tudományok haladásáról, azzal a megjegyzéssel, hogy könyveivel derekabb embereket munkára hívjon, úgy mint a harangozó, aki

elsőnek van talpon, hogy a többieket a templomba hívja. Szerinte az első lépés a tudományokban, a tények rendszeres, hosszas vizsgálata kell legyen. Míg ez híven és részrehajlatlanul meg nem történt a tapasztalat és óvatosság minden lehető örökődése mellett, addig minden általánosítástól, okoskodásból eredő felfogástól tartózkodni kell, ilyen eljárás biztos, sikeres és kutatás közben alig képzelt eredményekre vezet. Szenvedélyesen és ihlettel hirdette ezt. Minden iratát oly szellem lengi át, mely minden későbbi kutatásnak és haladásnak éltető elemévé lett.

Giordano Brunó

Született Nolában 1548-ban, meghalt Rómában 1600-ban.

Nápoly környékén különböző kolostorokban élt. Később menekülnie kellett, mert szabad gondolkodásával megbotránkozást keltett. Rómából is menekült és 1579-ben Genfbe ment. Itt megismerkedett Kálvin tanaival, de gúnyra hajló szelleme miatt innen is el kellett mennie európai vándorútra. 1580 és 1590 között megfordult Lyonban, Toulouseban, Párizsban, Londonban, Oxfordban, Marburgban, Witttembergben, Prágában, Helmsteadtban, Frankfurtban. 1590-ben visszatért hazájába. Velencében elfogták, átadták az inkvizíciónak. Rómában hét évig fogva tartották, azután máglyán elégették. Az egyház halálra ítélte, mert művei tele vannak az egyházra és a vallásra veszélyes, istentelen és szentségtörő tanokkal. Legkülönösebb műve: A győzedelmes vadállat elűzése. Filozófiája Nicolaus Cusanus gondolatain és Copernikuson alapszik. Szerinte a világ végtelen és minden részében örök életet rejt magában. A világ Isten megnyilatkozása, lényének végtelen áradata. Bruno rendszere panteisztikus. Az isteni őserő minden egyedben benne van, mint a testben a lélek és minden egyedet a mindenség tükrévé tesz. Szerinte a világszubsztancia maga az Isten. Ő tehát nincs külön a világtól, hanem benne van a világban. Egyik verse:

*Szárnyaimmal légi úton bizton járok.
Kristályégbolt nem szab nekem határt,
Eget hasítva végtelenbe szállok
S míg mérhetetlen régiókon át
Magukhoz vonnak csillagmiriádok,
Mögöttem elhagyom a Föld porát.*

Hermann Cohen

Született Koswigban 1842-ben, meghalt

Az újkantianizmus egyik vezére. Marburgban filozófiai tanár lett. Számos művet írt Kant filozófiájának magyarázatára és Kant gondolatainak önálló továbbfejlesztésére.

Nicolaus Copernicus

Született Thornban 1473-ban, meghalt Frauenburgban, 1543-ban.

Teológiával, orvostudománnyal, matematikával, asztronómiával foglalkozott, jogot allgatott. 1503-ban a kánoni jog doktorává avatták. 1506-1511 között alapvonalaiiban kidolgozta élete fő művét, az új világrendszer-t, mely nevét halhatatlanná tette. Csak tudós barátaival közölte új és merész tanát, amely szerint a Föld és a többi bolygó a Nap körül, mint középponti test körül keringenek.

René Descartes

Született La Hayeban 1596-ban, meghalt Stockholmban 1650-ben.

A legnagyobb francia filozófus. Gyenge testalkata volt. 8 éves korában kezdett iskolába járni a jezsuitákhoz. Első művében, -mely egyike a legérdekesebb filozófiai vallomásoknak, melyben a korra is éles világosságot vet és belső élete történetét mondja el- saját kijelentése szerint mindent tudott, amit akkoriban egyáltalán tudtak, de az egész tudást nem becsülte semmire, csak a matematikában talált bizonyosságot, de kevés filozófiai szellemet. Jogot tanult, majd katonáskodott. 1619-ben öltöttek először határozottabb alakot elméjében nagy matematikai felfedezései. 1637-ben jelent meg első műve: A módszerről, amely korszakalkotó a modern filozófia történetében. A ortodoxok keményen támadták és keresztülvitték, hogy Hollandiában elítéljék tanításait, műveit pedig nyilvánosan elégették és őt magát is veszély fenyegette. Krisztina svéd királynő meghívta Stockholmba, ahol a zord éghajlat következtében megbetegedett és meghalt. Descartes nagy, mindenre kiterjedő világnézetet

alkotott, melyben korának természettudományi és matematikai ismeretei, -amelyek megszerzéséhez ő maga is nagyban hozzájárult- s a modern szellem magára-eszmélése első hatalmas szintézisüket találták. Az egész emberi tudást revideálta. A kételkedésből indult ki, a tekintélyt elvetve mindenben kételkedik, amit előbb nem igazolt ésszel, belátással. Szerinte minden kétséges, még az is, van-e testem, van-e világ, mert erről éržekeim tudósítanak, ezek pedig csalhatnak. A kételkedés, a gondolkodás tény. Én, mint gondolkodó vagyok: cogito ergo sum. Csak a gondolkodást ismerem közvetlenül, minden egyébről csak közvetett tudomásom van. Ez az első igazság és ezzel igazolja Isten létét. Tökéletlennek érzi magát, ennek a tudata feltételezi a tökéletesség ismeretét, melyet megtalálunk magunkban, mint Isten fogalmát. De ez még nem bizonyítja, hogy Isten létezik is, de Istennek bennem lévő fogalma bizonyítja rajtam kívül való létét. Csak egy valóban tökéletes lény helyezhette belém ezt a fogalmat. Ez a fogalom mintegy a bélyeg, melyet a teremtő a maga művére vésett. Szerinte 3 szubsztancia van: test, lélek, Isten. Szubsztancia az, ami egészen független más dolgoktól. De ha ez igaz, akkor voltaképp csak egy szubsztancia van: Isten, mert az Ő léte független mindentől, a testet és a lelket is Ő teremtette. Sokat foglalkozott matematikával, ő az analitikai geometria megalapítója. A fizikában a mechanika és optika terén fejlesztette a tudományt. Legsajátságosabb alkotása híres örvény-elmélete, melynek alapgondolatát már Giordano Bruno mondotta ki. A Descartes-féle örvények az egész világtért folyadék módjára megtöltő étert bizonyos tengelyek körül vezetik. Az örvények közepében áll a Nap. A világban a mozgás mennyisége állandó. A fénytanban a közösleges fénytörés törvényét fedezte fel. Fontos felfedezése a szivárvány tüneményének magyarázata. Filozófiájában két dolog volt döntő: a tekintélyt végleg lerontotta és a matematikai gondolkodást tette a következő korszak jellemző vonásává és a modern racionalizmus alapjává.

Emil Dubois-Reymond

Született Berlinben, 1818-ban, meghalt 1896-ban.

Fiziológus. Filozófiát, teológiát, természettudományt, geológiát, fizikát, matematikát is tanult, később orvostannal, főképpen boncolással és állattannal foglalkozott. 1841-ben kezdett foglalkozni az állati villamossággal kapcsolatos vizsgálatokkal, melyben az izmoknak és idegeknek működés és tétlenség idején való elektromos viszonyát nem várt módon megvilágította.

Johannes Duns Scotus

Született Dunstonban, 1274-ben, meghalt Kölnben, 1308-ban.

Skolasztikus filozófus, Dr. Subtilisnek nevezték. A scotizmus alapítója, ellentétben állt a tomizmussal. A scotizmus ereje inkább a kritika, mint az alkotás. Szerinte az akarat előbbre való az értelemnél. Az immaculata conceptio védője. A filozófiát a teológia szolgájaként teszi, ragaszkodik a dogmákhoz, de szkeptikus a dogmák filozófiai bizonyítékai iránt.

Johann Gottlieb Fichte

Született Felső-Lausitzben, 1762-ben, meghalt Berlinben 1814-ben.

1792-ben Königsbergbe ment, itt ismerkedett meg Kanttal. Öt hét alatt megírta első művében a kritizmus álláspontjáról fejtegeti a természet feletti kinyilatkoztatások lehetőségét, megismerhetőségét és jelentőségét. Később az 1798 című műve megjelent névtelenül és a tudós világ azt hitte, hogy Kant írta. 1794-től Jénában az egyetem filozófiai tanára lett. Öt évi ottani működése az egyetem fénykora. 1799-ben az ún. ateista per miatt kénytelen volt távozni. Berlinbe ment, ahol nyilvános előadásokat tartott. 1809-től a berlini egyetem tanára. Filozófiai felfogása az, hogy a filozófia egész tartalmát egyetlen elvből kell levezetni. Ezt az elvet megtalálja Kantnak az egyén tiszta öntudatáról való tanában. Az egész képzetvilágot a tiszta Énből származtatja le. Fichte rendszere tiszta idealizmus. Az én, a tudat tételez mindent, ami benne foglaltatik. A tételező magát tételezi, magában a nem-Ént és korlátozza magát a nem-Énnel, a nem-Ént magával szemben (elmélet és gyakorlat). E folyamat három mozzanata: tételezés, ellentételezés és összetételezés (tézis, antitézis, szintézis). Ez a téma, mely Fichte egész filozófiájának alapul szolgál. Az elmének ezt az elméleti tevékenységét az erkölcsi akaratból származtatja. A világ, mely az intelligencia műve, esztelen dolog volna, ha nem lenne valami értékes célja, természetesen az Én-en belül, mert hiszen az Én-en kívül nincs semmi. A világ egyedül lehetséges eszköze annak, hogy az Én cselekedhessék, azaz rendeltetésének megfeleljen. Ha nem volna a világ, a nem Én, akkor meg Én sem volna, még kevésbé

cselekvő Én, a világ kötelességeink megérzékített anyaga. Ha nem volna világ, nem volna kötelesség, kötelesség-szerű cselekvés pedig az egyedüli értékes a világon. A világnak kell lennie, hogy mi a benne rejlő ellenállásokat legyőzve, kötelességünket megteheszük, rendeltetésünknek eleget teheszünk. Ebből a szempontból Fichte rendszere a legtisztább eticizmus. A világrend etikai. Ez a világrend Isten. Később Isten fogalmát tekintve tanítását átalakította és Istennek abszolút létet tulajdonított.

Galileo Galilei

Született Pisában, 1564-ben, meghalt Toscanában, 1642-ben.

1581-ben került a párizsi egyetemre. Minden valódi természet-megismerés alapját a matematikában látta. 1583-ban felismerte az inga lengésének egyenlő-idejűségét. 1585-től Archimedeset tanulmányozta, 1589-ben a pisai egyetemen a matematika tanára lett. A testek szabad esését tanulmányozta. 1591-ben visszament Firenzébe, 1592-ben Páduában a matematikai tanszéket foglalta el. Itt 18 éven át tanított. Itt vezette vissza az egyszerű gépek tanát a virtuális sebességek elvére. Megállapította, hogy a Hold felületét hegyek borítják. Felfedezte a Jupiter holdjait. Felismerte a Szaturnusz három-alakúságát, a Vénusz és Mars fázisait és a napfoltokat, hogy a bolygók nem önfényű testek, hogy a Vénusz és a Mars a Nap körül keringenek. Nemsokára a Nap, tengely körüli forgását is vallotta. Pontosan meghatározta a Jupiter holdjainak keringési idejét. Castelli-hez írt levelében kijelentette, hogy a Biblia szövege nem lehet a kutatás akadályja és a teológusok dolga volna a Biblia kifejezéseit a megállapított természet-tudományi tényekkel összhangba hozni. E levél miatt eljárás indult ellene. Az inkvizíció elől visszavonult Firenzébe. Hosszas vádaskodás után újra az inkvizíció elé került és 70 éves korában, 1633 június 22-én, a Santa Maria Sopra la Minerva templomban esküvel megtagadta addigi nézeteit. Ettől fogva az inkvizíció foglya lett. Rómában tartózkodott, később Sienába költözött, 1638-ban teljesen megvakult.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Született Stuttgartban, 1770-ben, meghalt Berlinben, 1831-ben.

A stuttgarti gimnázium után Tübingenben teológiát és filozófiát tanult. 1801-től egyetemi tanár Jénában. A jénai csata után 1809-ben Heidelbergben, 1818-ban Berlinben egyetemi tanár, 1831-ben kolerában halt meg. Filozófiája a Kantal meginduló, Fichte-ben és Schellingben folytatódó német idealisztikus filozófia betetőzése. Hegel arra vállalkozott, hogy a világot, mint az egyetemes ész szükséges megnyilatkozását megértse. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha ezt az észbeli fejlődést saját emberi fejlődésünkben átéljük, ezt az emberi fejlődést pedig egyetemes jelentőségében megértjük. Az egyéni fejlődés az egyetemes ész csak annyiban tükrözheti, amennyiben az egyént nem egyéni, hanem nemi voltában nézzük. A nem (genus) észbeli fejlődése, tükre az egyetemes észnek. A nem történeti fejlődésében megnyilvánuló ész, nevezte Hegel objektív észnek, és az objektív ész elmélete filozófiájának legértékesebb, legmaradandóbb része. Minden történeti alakulás az ész fejlődésének egyik szükséges, jogosult mozzanata. Mindegyik igaz a maga korában, a maga kapcsolatában. De mindegyik csak mint az egésznek egyik mozzanata igaz. Így értelmezendő az a híres mondása: „Ami van ésszerű, annak ész szerint kellett létesülnie”. A dialektikai módszer szerint a reális és a szellemi fejlődés útja-módja egy, tehát a megismerés és a reális létesülés menete sem különbözhet, hogy a szellem kifejlését vizsgálván, a világfolyamat módját is megismerem, mert hiszen a világ semmi egyéb, mint az egyetemes ész megnyilatkozása. A szellem mivoltához tartozik, hogy maga-magával ellenkezésbe kerül, de csak hogy meggazdagodva, kifejlődve maga-magához visszatérjen. Tétel-ellentétel-összetétel (thesis-antithesis-synthesis). Ez lesz a sémája a fejlődésnek, mely után a létet mindig magasabb fokra emeli, míg a szellem teljes öntudatoságú lesz, ha betetőzését éri el. E rendszer három nagy részre oszlik: logika, természet-filozófia, szellem-filozófia. A harmadik rész a rendszer legértékesebb része. Minthogy így minden ész Logos, Hegel rendszerét panlogizmusnak nevezik. Mindegyik rész három részre oszlik, e részek is mindegyik három részre a végső határokig. A szellem filozófiája így halad: a szubjektív szellem tana, az objektív szellemé és az abszolút szellemé. Az utóbbi dialektikája: művészet, vallás, filozófia. Hegel filozófiája így a legmerészebb konstrukció, melyre az emberi gondolkodás történetében akadunk. A való és a gondolati világot a legszorosabb egységbe kapcsolja.

Homeros

Valószínűleg Szmirnában született, a Kr.e. XI. század közepén és Iosz szigetén halt meg, a VII.sz.közepén.

Ő maga nem írta le költeményeit, másokat tanított meg, akik ismét másokat tanítottak meg rá. Homeros vak lehetett, de nem valószínű, hogy fiatal korában is az volt. A neve alatt forgó költemények közül valószínűleg csak az Iliász és az Odisszeia szerzése fűződik Homeroshoz. Az Iliász a trójai háborút adja elő és világképet rajzol benne arról a korról. A két költemény a hősi eposz törvénykönyve, már Aristoteles is belőlük állapította meg ide vágó költészettani szabályait.

David Hume

Született Edinburghban, 1711-ben, meghalt 1778-ban.

Az angol empirizmus betetőzője. Szerinti kétféle eleme van gondolkodásunknak: benyomások és képzetek. Benyomáson a közvetlenül a tárgyak által okozott érzeteket, szemléleteket, továbbá indulatokat, érzelmeket, akarásokat érti. Képzeteken ezek emlékezetbeli másolatait. Minden képzet csak a benyomás másolata. Minden gondolkodás csak ezek összekapcsolása. Az asszociáció három elve: a hasonlatosság, tér és időbeli érintkezés és az ok és okozat elve. A képzeteknek térben és időben való érintkezés alapján való társulása tények ismeretéhez vezet. De ha a képzeteket az ok és okozat elve szerint kapcsolom össze, -ha tehát egy tényből egy másikra, tőle különbözőre, a jövőre beállóra következtetek- mely jognál fogva teszem ezt? Honnét ismerjük az oksági kapcsolatokat? Az észből? Pusztán az észből sohasem találnám ki, hogy a puskapor felrobban, ha tüzes kanóccal érintem. Ezt tapasztalnom kell. De mit tesz az, tapasztalni? Csak annyit, hogy néhány esetben láttam az említett kapcsolatot. Mi jogosít fel, hogy azt higgyem, hogy ez a kapcsolat ezentúl is meg fog ismétlődni? Ennek egyedüli alapja a szokás. Megszoktam a képzetek kapcsolatát és hiszem, hogy ismétlődni fog. A megszokásból eredő szubjektív hitet átvisszük a dolgokra és bennük magukban tételezem fel az ilyen kapcsolatot. Ez Huma híres tétele az okság fogalmáról, amelyre Kant azt mondja, hogy ez rázta fel hosszú dogmatikai álmából. Hasonlóképp bánik Hume a szubsztancia fogalmával is.

Johannes Kepler

Született Weil der Stadtban, 1591-ben, meghalt Regensburgban, 1630-ban.

1596-ban adta ki művét kedvenc problémájáról, a naprendszerben uralkodó harmóniáról. 1601-ben udvari csillagász lett, 1518-ban fedezte fel híres harmadik törvényét a bolygók keringési dejének és távolságainak összefüggéséről.

Friedrich Gottlieb Klopstock

Született 1724-ben, meghalt 1803-ban.

Német költő. 1748-ban Jénába ment teológiára, itt írta meg prózában a Messiás első három énekét. Bodner Zürichbe hívta, de az életvidám ifjúban csalódtak és nem tudtak vele megférni. Közben V. Frigyes dán király Koppenhágába hívta, hogy fejezze be a Messiást. Közben megismerkedett Moller Metával, költeményei Lidijével, akit nőül vett, de 4 év után az meghalt. 1770-ben Hamburgba ment és itt jelent meg 1773-ban a Messiás. 1792-ben újra megnősült. Klopstock Messiásától számítják a német nemzeti irodalom második virágkorát.

Gottfried Wilhelm Leibniz

Született Lipcsében, 1646-ban, meghalt Hannoverben, 1714-ben.

Filozófus és természettudós. Jogi doktorátust szerzett, majd Nürnbergben a rózsakeresztesek rendjébe lépett és titkára lett a rendnek. 1670-ben az uralkodó nagyherceg szolgálatába fogadta, később Párizsba ment diplomáciai küldetésben. Felfedezése a számológép, ennek köszönhető, hogy 1673-ban a londoni Akadémia tagjai közé választotta. Legnagyobb tudományos felfedezése, a differenciál számítás, melyet 1676-ban talált fel. Newton 11 évvel megelőzte, azonban Leibniz módszerét használják ma is. A két tudós az elsőbbségért elkeseredett harcot folytatott egészen Leibniz haláláig. Igen sokoldalú és mégis önálló volt. Foglalkozott jogtudománnyal is, de kedvenc tudománya a filozófia volt. Összeegyeztetni az ellentéteket, a természetet, a kinyilatkoztatással, a filozófiát a teológiával, ez volt fő törekvése. Különösen kedvelte és művelte a fizikát és a matematikát. Kiváló politikus, történetíró és teológus volt. Az egységes filozófia és az egységes tudomány volt

törekvéseinek eszménye. Filozófiájának alaptétele az, hogy a teológiai és a fizikai- mechanikai világnézet nem zárják ki egymást. Leibniz a legkisebb valóság-részecskéket monádoknak nevezte, de ezek a monádok lelki természetűek. Vannak világosan gondolkodók és homályosan érzők. A legalsó fokon e tekintetben a szervesetlen testek állnak, ezek és a növények erői olyan monádok, melyeknek képzeitekről nincs tudomásuk. Ez után következnek az állatok, majd az emberek monádai, ezek képzei mind tisztábbak, míg végre elériünk a legtökéletesebb, az öröktől fogva létező ős monádhoz és ez az Istenség. Ezzel fontos elvet vitt be a lélektanba, a félig, vagy alig tudatos képzetek, gondolatok elvét, mely a tudattalan lelki élet megértéséhez nyit utat. A tünemény-világ mozgatói egyedül a mechanikai törvények. Ez a Leibniz-féle filozófia első része. A második felébe az új fogalmat, a presztabilitást, előre megállapított harmónia fogalmát vezeti be. Az előre megállapított össz-hangzás alatt a monádok képzeiteinek és a tünemények össz-hangzását érti. Fizikai nézeteiben közelebb áll az arisztotelészi fizikához, mint a korabeli fizikusok.

John Locke

Született 1632-ben, meghalt 1714-ben.

Angol filozófus. Nagy munkája: Értekezés az emberi értelemről, 1690-ben jelent meg. 1685-ben tette közzé első híres levelét a toleranciáról. 1689-ben a másodikat és harmadikat. 1693-ban adta ki nevezetes művét: Néhány gondolat a nevelésről, mely az újabb pedagógia fejlődését indítja meg. 1695-ben jelent meg: A kereszténység ésszerűsége című munkája, melyben azt a toleranciát hirdeti, melyet később Voltaire tett nagy kultúrai hatalommá. Az emberi értelemről szóló művében az emberi ismeret eredetét, bizonyosságát és korát, a hit, a vélemény és helyeslés okait kutatja. Előbb tudnunk kell, meddig ér az emberi értelem, mely tárgyról szerezhethet tudást? Azt akarja eldönteni, vannak-e velünk született ismereteink, eszméink? Az eredmény az, hogy ily eszméink nincsenek, hogy minden képzetünk a tapasztalatból származik. A második könyvben kifejti, hogy a lélek olyan, mint a tiszta lap, minden képze a tapasztalásból ered. A harmadik részben a nyelvvel foglalkozik, a negyedikben a megismeréssel és a véleménnyel. Saját magunkat intuitíve ismerjük meg, Istent demonstratíván, a többi dolgot érzéki módon. Az igazságot ne keressük rajtunk kívül, hanem saját magunkban, nem a képzeteknek a tárgyakkal, hanem a képzeteknek egymással való megegyezésében. Az észbeli megismerés körén túl fekszik, az isteni kinyilatkoztatásba vetett hit, amelynek azonban nem szabad ellenkeznie az ésszel. A kinyilatkoztatásra szükség van, de a kinyilatkoztatás is Istentől származván, aki észt adott az embernek, nem lehet észellenes. Neveléstani eszméi között legfőbb a természeti egyéniség szabad fejlődése. Állam-elméletében ő választja szét a politikai és egyházi hatalmakat. A XVIII. század mozgalmas szellemi életének majdnem minden vezéreszméje Locke műveiben talált először kifejezést.

Albertus Magnus

Született 1193-ban, meghalt 1280-ban.

Domonkosrendi skolasztikus filozófus. Aquinoi Tamás mestere.

Mani vagy Manes

A III. Század közepe táján élt.

Perzsa nemzetbeli, némelyek szerint a mágusok előkelő családjának ivadéka. A kereszténységből és a mágusok bölcsesletéből újat alkotott, amellyel magára vonta a mágusok és a perzsa király gyűlöletét. Futni kényszerült, de utolérvén, a király parancsára meggyilkolták. Tanítása szerint öröktől fogva két ország van: a világosság és a sötétség országa. A Világosság országában teremtette Isten az ősembert, a sötétség országából származik a sátán. A sátán berontott a világosság országába és egy részét elrabolta. Egy angyal, a világosság és a sötétség keverékéből alkotta a Földet. Az ember is ilyen keverékből áll, de a nőben több a sötétség, mint a férfiban. Azért jött Jézus és óvta az embereket a nővel való nemi érintkezéstől. Legutoljára jött Manes, aki ezen felül még az érintését is megtiltotta mindannak, ami a sötétségből származik és azt tanította, hogy a vallás a földhöz kötött világosság megváltásában áll. Követőit két osztályba sorozta: a tökéletesekre, akiknek három parancsot kellett megőrizniük: a szájat, a kezet és a mellet és a tökéletlenekre, akiknek 10 parancsolatot kellett megtartaniuk és akiknek a házasság és a munka meg volt engedve. Mindnyájuknak kellett hinni Isten világosságában, erejében és igazságában.

William Occam

Meghalt: 1349.körül.

Angol teológus és skolasztikus filozófus, a nominalizmust képviselte. A tomizmussal szemben álló teológiai ellenzék feje volt. Azt hirdette, hogy Isten létezését és a többi vallási dogmát nem lehet az értelem segítségével bizonyítani, mert ezek kizárólag hiten alapulnak.

Origenes

Született Alexandriában, 185-ben, meghalt Tirusban, 245 körül.

Eleinte grammatikát tanított, később Alexandriai Kelemen távoztával 18 éves korában a híres alexandriai iskola tanára lett. Itt nőket is tanított és hogy önmegtartóztató élete ellen még csak gyanút se támaszthassanak, Krisztus szavait rosszul értelmezve, megcsönkította magát. Alexandriai Demeter irigységből nem csak elhíresztelte Origenes titkos tettetét, hanem 230-ban zsinatot tartva elérte, hogy Alexandriából száműzzék. Palesztinába ment és tanár lett a cezareai iskolában. Decius alatt, hite miatt börtönbe került és csak Decius halála után nyerte vissza szabadságát. Rendkívül termékeny író volt, Szent Jeromos 2000-re teszi műveinek számát.

Platón

Született Athénben, Kr.e. 427-ben, meghalt 347-ben.

Athén egyik legelőkelőbb arisztokrata családjába született. Húsz éves korában került össze Szókratészszel, aki döntő hatással volt fejlődésére. Műveiben -melyeknek legtöbbszörében Szókratész a párbeszéd hőse- páratlan emléket állított nagy mesterének. Nyolc évig tartott vele a benső viszony. Szókratész halála után Megarába ment Euklideshez, onnan Egyiptomba és Kirenébe. Innen visszament Athénbe, ott nyolc évig maradt, mint a filozófia tanítója. 40 éves korában Olaszországba ment, ahol Dionysius meggyűlölte és Kr.e. 387-ben rabszolgának adta el, amiből Annikeris filozófus váltotta meg. Visszatérve Athénbe, iskolát nyitott az Akademos-kertben, innen nevezték el iskoláját Akadémiának. Filozófiát és matematikát tanított, Kr.e. 386-ban újra elment Szicíliába, hogy a fejedelmet megnyerje a monarchikus államformának, de sikertelenül. 361-ben újra megtette ezt az utat és most csak a pitagóreuszi Archytas mentette meg a haláltól. Visszatérve, haláláig Athénben maradt. 37 műve maradt ránk, de hitelességük felett állandó irodalmi harc folyik. Platón filozófiája hatalmas szintézise az addigi görög gondolkodás főbb elemeinek, melynek alkotó középpontja Szókratész egész jelleme. A filozófia nemcsak tudás, elmélet, hanem az élet egészére kiterjedő tanítás, melynek alapja azonban a tudás és nem az egyéni vélekedés és hajlandóság. Ennek a tudásnak teljesnek, mindenre kiterjedőnek kell lennie, tehát hatalmas rendszer formáját kell öltenie. Ezért Platón az első tudatos rendszeralkotó a filozófia történetében, akinek rendszerében a filozófia fő részeit mind megtaláljuk: a matematikát, a fizikát, a természettudományt, a filozófiát és az erkölcsant. Az absztrakció legfelsőbb magaslatain a gondolkodás oly benső módon egyesül a mítosszal, hogy szerinte eggyé válik vele és Platón igazi véleménye elvont gondolatok formájában alig adható elő.

Tanítása felosztható: 1. metafizikára,

2. világ magyarázatra,

3. az ember lelke,

4. erkölcsstanra,

5. az államelméletre,

6. a művészet és vallás,

Platón rendszere élete utolsó éveiben bizonyos változáson ment át. Ekkor közelítette az eszméket a számokhoz, a pitagóreusok értelmében. A Törvények című művében -mely e korból származik- politikáját módosította, illetve közvetítő álláspontra helyezkedett, t.i. miképp lehetne a fennálló állami rend keretén belül az állapotokon javítani. Nem kívánja többé, hogy az uralkodó rend a filozófusoké legyen, ennek helyébe a bölcsek egyesülete lép, hivatalos hatalom nélkül, a tanításban a fő szerep a matematikáé, a vallás inkább megfelel a tényleges vallásnak, a magánvagyon megszüntetésének helyébe lép annak megszorítása, a családi életet is fenntartja, csak gondos felügyelet alá helyezi: a fiúk és lányok egyenlő nevelésének elvét azonban megtartja, az állam alkotmányos, oligarchikus és demokratikus elemek egyforma kapcsolatának elvére alapítatik.

Plotinos

Született Likopoliszban, (Egyiptom) 204-ben, meghalt Campaniában, 270-ben.

Szerinte az Isten, az ősváló kicsordul és kisugározza mását mint a nap sugarait, de úgy, hogy ő egészen megmarad az, ami, míg a kisugárzott tőle függ, feléje fordul vissza. Ez a kisugárzott ismét kisugároz léte és így tovább, úgy, hogy az ősvalóból származó valók hanyatló tökéletességű fokozatot mutatnak, míg végre a nemlétebe süllyednek. Első alkotása a nusz, a gondolkodás, a legfőbb lét, melyben az eszmék vannak, nem mint puszta gondolatok, hanem, mint benne létező valók, melyeknek egysége a nusz. A nusz termi a lelket, mely szerinte az isteni világ része, de ennek a határán van, már hajlik a testiség felé, ez teremt második lelket, mely a világ testével úgy függ össze, mint a mi lelkiünk a mi testiünkkel. Az újplatonikus iskola megalapítója.

Pythagoras

Született Samos szigetén, valószínűleg Kr.e. 580-570 körül.

Atyja Mnesarchos samosi kőfaragó volt. Közkeletű hit volt, hogy nagy utazásokat tett és Egyiptomból hozta bölcsességét. Semmi hiteles adat nincs róla, de igaznak látszik, hogy Pherekydes oktatta. Működésének főtere alsó-Olaszország volt, itt alapította Kroton városában azt a szövetséget, mely filozófiai, valláserkölcsi és politikai egyesület volt és melynek súlya és hatalma igen nagy lett. A szövetkezés nyilván az akkori misztériumok módjára keletkezett, de az erkölcsi újjászületésre való törekvés egészen más jelleget adott neki. Innen van, hogy a szövetség testi, művészi és főleg tudományos gyakorlatok középpontja lett és a matematikát egészen a IV. századig főleg a pitagóreuszi iskola művelte. A pythagoreusok az arisztokrata alkotmány védői voltak és Kroton, meg más városok fölött ők uralkodtak. A demokrata párt felülkerekedvén el is űzte Pythagorast Krotonból, ahonnan azután Metapontumba költözött és itt halt meg. Halála után néhány évvel, a pitagóreuszi szövetség hatalma általában megszűnt, a szövetség házáat Krotonban felégették és mindenütt üldözték és ölték őket. A IV. század kezdetén, Tarentben a híres Archytas uralkodik az utolsó nagy pythagoreusi mester által, utána csak a pythagoreusi misztériumokban marad fenn az egykor hatalmas szövetség emléke. Pythagoras filozófiája szerint minden a világon a számbeli viszonyok szerint van rendezve, a szám ismerteti meg velünk a dolgok rejtett mivoltát, a szám kormányozza a mindenséget, az emberek műveit, a zenét, a kézművet. Innen keletkezett aztán az a meglepő, részint az absztrakció legmagasán járó felfogás, hogy a szám a dolgok mivolta, hogy minden számokból áll, minden: szám. A szám, a számbeli viszony, a számbeli törvény tehát nem valami, amit a dolgok tulajdonsága, viszonya gyanánt ismerünk meg, hanem az az anyag, amelyből a dolgok készültek, ez a dolgok veleje és állománya. A szám pedig páros, vagy páratlan: a páratlan nem osztható kettővel, határt vet az osztásnak, ezért a páros határ nélkül való, a páratlan pedig határozott. Ebből keletkezik az az alapelv, hogy a páros és páratlan, vagy határozott és határozatlan a számok és dolgok elemei. De mi tartja össze ezeket az ellentéteket? A harmónia, mint a sokfélének az egysége és az ellentétesnek a megegyezése. Ezért mondhatni, hogy minden: szám, vagy minden: harmónia.

Pythagoras, mint matematikus is nagy eredményeket ért el. Ismeretes tétele a derékszögű háromszögről, ő hozta be a törzsszámok és összetett számok közötti megkülönböztetést, az összemérhető és össze nem mérhető vonalakat stb. Pythagoras-féle háromszög az olyan, melynek oldalai közötti viszony racionális számok által fejezhető ki. Pythagoras-féle számtábla az egyszeregy.

Heinrich Rickert

Született Danzigban, 1863-ban.

Műveiben tovább folytatja a kanti filozófiának kulturfilozófiai magyarázatát és a filozófiát, mint az egyetemes értékek tanát fogja fel.

Roscellinus

Született Compiegneben, kb.1050-ben, meghalt 1120-ban.

A nominalizmus megalapítója.

Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling

Született Leonbertben, 1775-ben, meghalt Ragazban, 1854-ben.

Panteisztikus és teisztikus. Fichtéből indul, a teremtő Én gondolatából, mely, mint tudatlan, a reális természet, mint tudatos, az ideális szellemi világot alkotja. De az a kettő csak különböző oldala az azonos, indifferens Én-nek. Innen van filozófiájának neve, az azonossági rendszer. identitás rendszer.

Johannes Scotus Eriugena

Született Írországból, 810 körül, meghalt 877-ben.

Korai skolasztikus. A szerzetesi pályára lépve, 847 körül Kopasz Károly udvarában él és a Schola Palatinában tanít Párizsban. Mint az iskola vezetője, ura és pártfogója felszólítására latinra fordította Dionysios Pseudo Areopagita misztikus iratait és Nissai Gergelyt műveit. A maga filozófiai rendszerében is ezekre támaszkodott. Felfogása nem tetszett a római egyháznak, s I. Miklós pápa az eretnokség vádját jogosnak látta vele szemben. Kopasz Károly megvédte, a fejedelem azonban 877-ben meghalt és ettől kezdve Eriugenáról sem tudunk semmi biztosat. Felfogásában az ész tartja a legfőbb tekintélynek és kétes esetekben ennek a szava hivatott a döntésre: a hit és a filozófia nem ellentétesek, a vallás és tudomány támogatják egymást. Az ész vezet rá, hogy melyik vallás tekintélyének vessük alá magunkat. Az összes tárgyakat négy csoportba osztja:

1. Van olyan dolog, mely teremtő, de nem teremtett. Ez az öröktől fogva való Isten, mint a világ okfeje.
2. Vannak teremtettek és teremtők: ezek az Istenben levő örök ideák, mint az isteni öntudat tárgyai. Egységbe foglaltan, mint az isteni értelem, a Logos áll előttünk.
3. Ezek mennek át az isteni szeretet segítségével a térben és időben lévő világ dolgaiba, melyek teremtettek, de nem teremtenek.
4. Végül van a nem-teremtett, de nem is teremtő lény, ez ismét Isten, mint a világalakulás végső célja, akihez a dolgok örök istenülésre ismét visszatérnek. Minden Isten megnyilvánulása, (teofánia) a rajta kívül nincsen semmi.

Spinoza Brauch

Született Amsterdamban, 1632-ben, meghalt Hágában 1677-ben.

Hollandi filozófus. Zsidó családból eredt, melynek elődei az elnyomatás elől vándoroltak ki Spanyolországból vagy Portugáliából. Szülei papnak szánták, alapos oktatást nyert a rabbinikus tudományokban és a kabbalisztikus irodalom se volt előtte ismeretlen. Egy keresztény orvostól megtanult latinul és ekkor a skolasztikus teológiai műveket olvasta. Természettudománnyal is foglalkozott és attól fogva, hogy Descartes műveit olvasta, filozófiával. Szabadelvűsége a zsidó községben rossz vért szült, egy fanatikus hittársa le is akarta szűzni. 1659-ben a község tanai miatt kiátkozta. Ekkor egyetlen hitfelekezethez sem csatlakozott. Vagyona nem volt és eleinte magántanítással, azután üvegköszörüléssel kereste meg kenyerét. Ezzel szerényen biztosította megélhetését és szabadidejét a filozófiában való elmélyedésre és saját rendszerének kidolgozására fordította. Híre ment nagy tudományosságának és önálló gondolkodásának. A pfalzi választófejedelem meghívta a heidelbergi egyetemre tanárnak 1673-ban. De Spinoza az állást az előre látható összeütközések miatt nem fogadta el. Így élt független szegénységben megelégedetten és derülten, egész idejét az igazság kutatásának szentelve 1677-ig, amikor tüdősorvadása 45 éves korában sírba döntötte. Élete az önzetlen tudós megható mintaképe maradt. Spinoza, Descartes rendszerét fejleszti tovább, az ő két szubsztanciája helyébe egyet tesz, Istent. Isten pedig magával a természettel egy. Istennek alaptulajdonsága van: gondolkodás és kiterjedés. Isten nem létezik egyénileg, különben nem volna abszolút, hanem csak véges. Isten szabadsága abban áll, hogy saját lényének belső kényszerűsége szerint cselekszik. Közvetlenül nem is tesz semmit, hanem csak közvetve, más által, az oksági kapcsolat szerint, melyben minden létező egymással áll. Eszerint szabad akarat nincs.

Aquinói Tamás

Született Roccaseccában, 1226-ban, meghalt Fossanuovában, 1274-ben.

Öt évet Montecassinóban töltött. 1243-ban belépett a Domokos-rendbe. Párizsban és Kölnben hallgatta Nagy Albertet, majd 1250-1260 között, Párizsban tanár. Rómában, majd Viterbóban és Nápolyban töltött be fontos rendi állást. A II. lyoni zsinatra utaztában a fossanuovai cisztercita

monostorban halt meg. 1323-ban avatták szentté. 1567-ben lett egyháztanító és 1880-ban a katolikus iskolák védőszentje. Tamás szemében Aristoteles a filozófus és ő maga semmi más nem akar lenni, mint a pogány bölcselőnek keresztény kommentátora. Filozófiája mégsem szolgai másolata a Stagirita rendszerének, hanem kora igényeihez mért rekonstrukciója, amelybe a középkorban szétszórta élő platóni, plotinosi, ágostoni, sőt sztoikus elemek is művészi módon beleszórtak. Tamás szerint az ember életének nincs értelme Isten nélkül, ezért Ő (Isten) válik e rendszer középpontjával. Szerinte az igazság az értelem fogalmának és tárgyának megfelelése, a dolgok igazsága az isteni értelemmel való megegyezésükben rejlik, az igazság végső fokon az Istenben gyökerezik, mint végső okban. A szentháromság tana, a teremtés időbelisége, az eredendő bűn, az Ige testté-válása, a szentségek, a tisztítótűz, a test feltámadása, a világ vége, az örök boldogság és kárhozat kérdései is olyanok, amelyekre csak a hit és a nem filozófia adhat választ. Ezen a téren az akaraté az elsőség. Az értelem nem a bizonyítás ereje, hanem az akarat parancsa alatt hajol meg a dogmák előtt. Honnan van az egyéniség? Miért nem esik egybe a dolgok lényege, eszenciája és individuális egzisztenciája? A lényegeket miért porlanak szét apró darabokra: egyénekre? Ennek a magyarázatát Tamás az anyagban keresi, abban az anyagban, mely már mennyiségileg, térben és időben meghatározott, azaz: kiterjedést nyert anyag. A mennyiség által kapja meg az anyag az oszthatóságot és vele a sokká-válás lehetőségét. Ez tehát az egyedi létezők alapja. Isten létének öt bizonyítását sorolja föl:

1. Isten az első mozgató, a ható ok.
2. A világnak kell teremtőjének lenni és ez Isten.
3. A világ dolgainak esetlegessége kényszeríti az elmét, hogy a szükségesnek és maradandónak a létezésére következtessen.
4. A dolgok fokbeli különbségén alapszik: mivel a világ dolgai a létezésben, jóságban és egységben több-kevesebb fogyatékoságot mutatnak, kell lennie egy lénynek, amelyen ezek teljes tökéletességükben vannak meg
5. A physikoteleologikus bizonyítás a világ célszerű rendjéből és kormányzásából, Isten lényegét a tiszta gondolkodásban látja.

A világfolyamat végső célja, hogy a dolgok rendje az isteni elme rendjéhez hasonló legyen. A lelki élet egész erejét és értékét a gondolkodásban találja meg. Az értelem fölötté áll az akaratnak, az akaratnak az értelem mutatja meg a tökéletes jót. Az ember életének célja tehát elsősorban a megismerés, a boldogság elérése értelmi és nem akaratni természetű. Etikája az emberi tevékenység célját a boldogságban látja. Isten az ember eszménye, aki felé a megismerés által törekszik. A természeti törvény az isteni szellem egyenes leszármazottja. Erkölcsileg jó tehát az a cselekedet, amely megegyezik az ésszel és az örök törvénnyel. A szeretet az erényes élet alapja, kísérői: a bölcsesség, az igazságosság, az erősség és a mértékletesség. A társadalom feladata, hogy a gyöngé egyének feladatai elérésében segítse legyen, tehát: az egyénért van a társadalom.

Johann Immanuel Volke

Született Lipnikben, 1848-ban.

Világosan írt filozófiai műveiben eleinte Hegelből indult, később Kanthoz és Schopenhauerhez közeledett, azután a két irány egyesítésén fáradozott. Nagy esztétikájában a metafizikai esztétika hívének mutatkozik.

Wilhelm Windelband

Született 1848-ban, meghalt 1915-ben.

Eleinte történelemmel, később filozófiával foglalkozott. Ő volt az érték-elméleti kritizmus megalapítója. A filozófia tanára több helyen. Műveiben először tárgyalja a filozófiát problémátörténeti alapon.

Immanuel Kant

Született: Königsbergben, 1724-ben, meghalt: 1804-ben.

Egyetemi tanulmányai befejeztével 1747-től 9 évig nevelősködött. Megírta első művét: Az eleven erők igazi mértékéről szóló gondolatokat, később az Ég általános természeti története és elmélete című művével magiszteri címet nyert el. Ekkor írta meg a Metafizikai megismerés alapelveinek új magyarázata című művét, melyben kifejti a világ keletkezésének elméletét, mely miután később

Laplace tőle függetlenül hasonló gondolatokra jutott, ma is a Kant-Laplace-féle elmélet néven ismeretes. 15 évig magántanár, ekkor elfogadta a filozófiai tanszéket. 1770 és 1781 között készült el világhírű műve, a Tiszta ész kritikája, mely 1781-ben jelent meg, és ezt a dátumot a Krisztus utáni idők filozófiájának legfontosabb dátumává avatta. 1793-ban írta meg a Vallás és a tiszta ész határain belül című művét. Kant álláspontjában éppen úgy megtaláljuk a mechanikai, természettudományos fejlődést, mint az emberi, megismerőképességgel foglalkozó filozófus kutatásait, valamint az angol szabad gondolkodók és a német racionalisták pozitív vallásokkal szemben álló kritikai észhitét, a Rousseau-féle individualizmusra való törekvést és az állam és a társadalmi forma kérdéseiben a tekintély-elv ellen való állásfoglalást. Meg van győződve az emberi ész törvényhozó erejéről és az ész e törvényadó munkáját akarja megvalósítani, a tudományban és az életben egyaránt. Ezzel válik a felvilágosodás korának zászlóvivőjévé. Felfogása szerint vannak az elmének minden tapasztalattól független és minden tapasztalást megelőző elvei (a priori). Ezek az elvek azonban kizárólag formai természetűek, önmagukban semmiféle tárgyi ismeretet nem adnak, csak az érzékek által közvetített anyag formálására szolgálnak. Csak az így formált tapasztalati anyag: ismeret. Ezek a formák a tér és az idő szemléletformái és az értelem alapfogalmai: a kategóriák. Így változott át Kant számára a valóság világa a jelenségek világává. Az ember méltóságának és az elidegeníthetetlen emberi jognak a fogalmára építette fel jogbölcsezetét, melynek az volt a célja, hogy az államot és a társadalmat az erkölcsi szabadság feltétlen megbecsülésére kell alapítani és ebben a szabadságésszmében látta a történelem fejlődésének irányát.

Rendszerek

Gnoszticizmus :

Minden szellemi lény az istenségből való kilövellés (emanáció) útján keletkezett. Nincs semmi más, csak szellem. A keresztény hitigazságokba való mélyebb behatolást, ezeknek tökéletesebb megismerése után való vágyakozást Pál apostol jogosultnak tartja, ellentétben az ál-gnózissal, mely a pogány vallásokból vesz át tanításokat. Hogy a gnoszticizmus a babilonai vallásból, vagy a parszizmus befolyása alatt a hellenizmusból (Orfizmus) vette-e eredetét, még nincs tisztázva. Bizonyos, hogy a legkülönfélébb befolyások alatt keletkezett. A gnoszticizmus azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy honnan van a rossz? Az Isten ősforrása minden jónak. Öröktől fogva a rossz anyag áll vele szemben. A jelen világot Demiurgosz teremtette, akit részint gonosz, részint közbülső lénynek tartottak. Istenből magából az eonok jöttek elő, akik a fényesség birodalmát alkotják. Miután az anyag a gonoszok birodalma, fényrészeket tart fogva, egy eonnak, Krisztus-eonnak kell őket kiszabadítani. Krisztust a gnosztikusok vagy eonnak tartják, aki az emberrel egyesült, de a halál előtt elhagyta, vagy aki látszólagos testtel jelenik meg és az ismeretlen istenséget hirdeti. Mivel az anyag gonosz, nem lehet a testnek feltámadása. A végcél: mindenkinek jobb állapotba való helyezése. Etikája részben szigorú aszkézis, részben libertinizmus, mert a gnosztikusok előtt a külső magaviselet közömbös. Elvetik az Ó-Szövetséget és az Új-Szövetség egy részét is.

Individualizmus :

Az egyén önállóságáról és jogairól szóló erkölcsi tan. Az a felfogás, mely minden egyes létező különvalóságát elismeri. Az a gondolat, hogy az egyéniség a fő a világban, vagy létezik igazán. Az a nézet, hogy csak az értelem az ismeret forrása, a gondolkodásnak az akaratnál és érzelemnél többre értékelése. Az egyénnek jogához tartozik magát tetteiben egyéni sajátosságából kifolyóan, minden sablontól függetlenül elhatározni. Az alapjában egészséges gondolat könnyen az egyén korlátlan túlbecsülésére vezethet. Ellentéte az univerzalizmus, amely azt tanítja, hogy minden az egészért és az egészben van, az egyes dolgok nem önállóak.

Intellektualizmus :

Az a nézet, hogy csupán az értelem az ismeret forrása. A gondolkodásnak az akaratnál és az érzelemnél többre értékelése.

Kriticizmus :

Kant terminológiájában a filozófiának azt az eljárását jelenti, amely szerint mielőtt a világ filozófiai megismerését megkísérelnénk, előbb az ismeret-erőt vizsgáljuk meg, hogy megtudjuk, mely erőkkel rendelkezünk e feladatra, meddig terjed ez erők köre, mely határok előtt kell megállnunk. Amely filozófia ezt az előző kutatást mellőzi, az Kant szerint dogmatizmus. Ebből a szempontból az összes filozófiai rendszerek kritikáira és dogmatikusokra oszthatók. A tiszta ész kritikája jelenti tehát, hogy itt magát az észet teszik kritika tárgyává. Kant mielőtt arra felelt volna: mit tudunk? Először azt kérdezte: hogyan lehetséges valamit tudnunk?

Manicheizmus :

Az Ekbatanában született perzsa pap, Mani által alapított gnosztikus tanrendszer. Zoroaszter vallását akarta megreformálni. Vallása az ősi perzsa vallás, a buddhizmus, a zsidóság és a kereszténység keveréke. Eszerint a két örök öselv, a fény és a sötétség harcban áll öröktől fogva. Az ősember fényből állt, de belőle a sötétség egy részt elrabolt és azt anyagba zárta. Így jött létre a most élő ember. A fény kiszabadítására jött el látszólagos testben Jézus. A megszabadítás az anyagtól való szabadulásban áll. Ezért a tökéleteseknek tartózkodniuk kell a hústól, a szesztől, az állatok és növények pusztításától, le kell mondani a föld javairól és a házasságról. Mani elvetette az egész ószövetségi szentírást és az új-szövetség nagy részét. A perzsa királyok először támogatták működését, majd 276-ban I. Bahram király keresztre feszítette. E vallás Iránból Szíriába, Afrikába, Rómába is elszivárgott. Több középkori szektában a manicheizmus újjáéledt: Albigensek, Katarok.

Monizmus :

A görög Monos (jelentése: egyetlen) az a világnézet, amely a mindenségben egyetlen szubsztanciát feltételez. Ez a szubsztancia lehet az anyagi, (materializmus) vagy szellemi, (spiritualizmus, idealizmus) vagy egy olyan szubsztancia, melynek e kettő csak egy-egy jelentkezési formája (identitás-elmélet, illetve immanencia elmélet). Ellentéte a dualizmus, amely két, vagy több szubsztanciát feltételez. Haeckel szerint az összes dolgok alapja az egyetlen szubsztancia, melynek attribútuma az anyag és a szellem. Isten és a világ egyek, egybeesnek. Az atomok érzéssel és törekvő képességgel bírnak, de tudattal még nem. Mindenek fölött a világon az anyag és az energia megmaradásának alaptörvénye uralkodik, amely egyúttal az általános fejlődési törvény. Minden szükségszerűen, mechanikusan történik. Célok és akaratszabadság nincsenek. Az ember csak a természet egy része és a természet törvényeinek van alávetve.

Nominalizmus :

A dolgok az általános fogalmak előtt léteznek. Az általános fogalmak csak nevek. A tárgy elsődlegességét és a fogalom másodlagosságát vallotta. Nominalisták: Roscellinus, Duns Scotus és William Occam.

Panteizmus :

Minden tanítás, mely Istent és a világot azonosítja. Isten lényegileg egy a dolgok mindenségével. A dolgokban Isten konkrét létformáit látjuk meg.

Patrisztika :

Az egyházatyáknak a keresztény dogmatika megalapítóinak filozófiája és teológiája, akik részben az antik filozófia hatása alatt álltak: Tatianus, Tertullianus, Irenaeus, Origenes, Clemens, Augusztinus.

Pelágiánizmus :

Pelagius Coelestius brit szerzetes az alapítója. Szerintük: Ádám meghalt volna, akkor is ha nem vétkezik. Ádám bűne, csak neki ártott és nem az egész emberi nemnek. Az újszülött gyermekek olyan állapotban vannak, mint Ádám a bűnbeesés előtt. Ádám halála és bűne éppoly kevésé oka az egész emberi nem halálának, mint ahogy Krisztus feltámadása folytán nem támad fel az egész emberi nem. A törvény éppen úgy vezet a mennyországba, mint az evangélium. Az Úr eljövetele előtt is voltak bűn nélkül való emberek. Tanítványa: Agricola. Mindkettőt 429-es a zsinaton kiközösítették. A tan keleten terjedt el, nyugaton a szemipelágiánizmus enyhébb alakban éledt fel.

Platonizmus :

Objektív idealizmus. Azon alapszik, hogy a természeti dolgok evilági változóval szembeállítja a túlvilági változatlan és mozdulatlan igazi létet. A szellemi lények, az ideák világa. Az ideák világát elsődlegesnek, az érzéki dolgok világát pedig másodlagosnak, lezártáznak tekintették. A dolgok csak árnyékai az ideák világának. Ez annyit jelent, hogy a természeti tárgyak, a tárgyak túlvilági ideájának, a származékai. Az érzékek nem lehetnek az érzéki megismerés forrásai, mivel nem lépik túl a tárgyi világ határait. Az igazi megismerés forrása a halhatatlan emberi lélek visszaemlékezése az ideák világára, amelyet szemlélt, mielőtt beköltözött volna a halandó testbe. A világ az isteni teremtő alkotása.

Racionalizmus :

Az a tan, hogy igazi megismerés csak az ész által lehetséges, az ész minden tudásnak végső forrása.

Relativizmus :

Eszerint minden tudás és értékelés csak egy viszonynak a kifejezése. Nincs semmi feltétlen, azaz abszolút.

Skolasztika :

Skolasztikus filozófia: iskolai filozófia. A középkori iskolákban kifejlesztett filozófiai-teológiai spekulációt szokás ebben összefoglalni. A skolasztikus módszer az észnek, a filozófiának, a vallási dogmákba való alkalmazása által lehetőleg mély belátást akar nyerni a vallás tartalmába. Ezt közelebb akarja hozni a gondolkodó emberi szellemhez és meg akarja oldani az ellene, az ész álláspontjáról támasztott ellenvetéseket. A skolasztika hajtóerői: észok és tekintély. A skolasztika fénykorában a filozófia elsősorban metafizika. A pszichológia és az etika is magukon viselik a metafizika bélyegét.

Szemipelágiánusok :

Az enyhébb alakú pelágiánizmus követői. Szent Ágoston némely tanításának ellenzői, tehát nem tulajdonképpen eretnekek. Pelágus és Szent Ágoston tanai között a középutat keresték, a pelágiánusok ellen hozott egyházi határozatok szemmel tartásával. Legismertebb alakja Cassianus Johannes szerzetes-író.

Teizmus :

Ellentétben az ateizmussal, ez a tan az Isten létét vallja és pedig megkülönböztetve a deizmustól, az Isten fogalmát a személyes és a világ menetébe elevenen befolyó legfőbb hatalom képében látja.

Tomizmus :

Aquinói Szt. Tamás filozófus és teológus a megismerési folyamatot úgy fogja fel, hogy az az érzéki tevékenységgel és a tapasztalással kezdődik és az általános, a lényeges megragadásához emelkedik fel. Az ember lénye szigorúan egységes, dacára annak, hogy két különböző alkatrészből van összetéve. A lélek egyes erői egymás között és a lelki szubsztanciáktól reálisan különbözők. Az intellektust a lét rendje szerint elsőbbség illeti meg az akarattal szemben. Isten az első szükséges, legtökéletesebb és rendező lét, az első mindent átfogó ok. Lényege tiszta valóság. Isten teremtő gondolata a teremtmények számára örök törvény.

Újplatonikusok :

Platón és más görög bölcselők tanait keleti eszmékkel kapcsolták össze. Tanuk misztika, emanációtan, teozófia. Újplatonikusok: Ammonius, Sakkas, Plotinos, Porfirius, Jamblichos, Proklos, Syranos.

Idegen szavak

Absztrakció :

elvonás, az a logikai művelet, melyben a fogalomból kizárjuk az egyedi tulajdonságokat és megtartjuk az egyetemeseket

Animál :

biztat, buzdít, lelkesít, ösztönöz, sarkall

Ante res :

a dolgok előtt

Chiméra :

képes értelemben a.m. agyrém. Tüzet okádó szörnyeteg, oroszlán, sárkány és kecske összetétele, a félelmes chiméra kudarcot vall az Isten lovon rátámadó bellerophonnal szemben

Ding an sich :

magábanvaló, lényeg

Ductus :

vezérfonal

Empireum :

a tűz-Ég, a világ legfelső része, az istenség örökké ragyogó székhelye, uralkodó lényeg

Entitás :

lényeg, létező

Etika :

erkölcsstan, a jóról és rosszról való tudomány

Gnózis :

megismerés, tudás, az a filozófiai irány, mely tételeit a vallásból meríti, de ezek igazolását tudományosan lehetőnek tartja

Immanens :

bennelévő, bennható

Immanens filozófia :

minden a tapasztalhatóra, az adottra van korlátozva

In rebus :

a dolgokban benne

Intelligibilis :

1. megérthető, felfogható
2. csak az észszel felfogható érzékfeletti dolog
3. érzékfeletti, gondolati, az, ami nem szemlélhető, de érthető

Karakterisztikum :

ismertető jel, megkülönböztető vonás

Categoricus imperativus :

olyan parancs, amelyet semmilyen feltételhez nem kötiünk.

Kant szerint a kategorikus imperatívusz nem vonatkozhat valamely tartalmilag meghatározott célra, amelynél mindig azt kérdezhetem: mi végett akarjam ezt a célt. Ez csak a cselekedetek formájára vonatkozhat. Kant így formulázza: cselekedjél úgy, hogy akaratod elve egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson, ami hasonló ahhoz a régi gondolathoz: tégy úgy, hogy azt akarjad, hogy más is hasonlóképpen tegyen veled, amit magadnak nem akarsz, ne tedd másnak.

Moralitás :

az akaratnak, az erkölcsi törvénnyel való megegyezése

Nous, Nusz :

elgondolás, értelem, ész, szellem, Isten visszatekintő képme

Nusz pathetikus :

méltóságteljes, szenvedélyes, ünnepélyes

Nusz poietikus :

aktív szellem

Post res :

a dolgok mögött, a dolgok után

Postulátum :

végző előfeltevés, mely maga már nem bizonyítható, de gondolkodásunkban mégis hozzá kell igazodnunk

Pre-egzisztencia :

lételőtti állapot, a lélek léte a testi élet előtt

Pseudo :

ál, hamis, nem igaz

Reáliák :

tárgyi ismeretek

Reális :

gyakorlati, józan, valóságos

Reális az, ami az emberi elmétől független, vagyis reális a mindenség lényege, a Ding-an-sich, amely Kant szerint megismerhetetlen

Szubsztancia :

lényeg, az a valami, ami a dolgokból a tulajdonságok változása dacára is állandó marad, a tulajdonságok hordozója

Teofánia :

Isten megjelenése, a keresztény egyházban egyértelmű az Epifániával

Veritas duplex :

kettős igazság